

JAAR
2019

VEER
SLAC

INTRODUCTIE

Resultaten

Voor het Algemeen Pensioenfonds KLM had 2018 verschillende gezichten. Positief was dat de financiële positie eind 2018 met een beleidsdekkingsgraad van 116,6% sterk genoeg was om de pensioenen gedeeltelijk (voor de helft van de grondslag) te verhogen. De pensioenaanspraken van actieve deelnemers zijn per 2019 met 0,80% verhoogd en de pensioenaanspraken van pensioengerechtigden en premievrije deelnemers met 0,91%.

De financiële resultaten op de beleggingen waren daarentegen negatief. Het totaalrendement over 2018 was -1,8%. Het fondsvermogen daalde hierdoor in 2018 van 8,69 miljard naar 8,50 miljard euro. Verder bleef ook in 2018 de rente laag, waardoor de verplichtingen stegen van 7,40 naar 7,69 miljard euro.

Stelseldiscussie

Aan het begin van het jaar was de verwachting dat het kabinet en de sociale partners in de loop van 2018 overeenstemming zouden bereiken over een nieuw pensioenstelsel. Uiteindelijk liepen de onderhandelingen in november vast. Nu lijkt 2019 het jaar van de waarheid te zijn. Met de zogenoemde 10-puntenbrief heeft het kabinet een voorzet gegeven en druk gezet op partijen. In de visie van het bestuur worden pensioenafspraken gemaakt door de sociale partners. Het bestuur volgt de initiatieven van het kabinet echter nauwlettend en beoordeelt deze op eventuele impact voor het fonds en zijn belanghebbenden.

Mogelijk nieuwe pensioenregeling in 2019

KLM en de werknemersverenigingen voor grondpersoneel hebben eind 2018 aangekondigd dat ze in 2019 overleg willen voeren over de pensioenregeling; inmiddels is een verkennend onderzoek gestart. Het bestuur houdt daarom rekening met wijzigingen in de regeling. Het bestuur zal nieuwe afspraken vanuit zijn verantwoordelijkheid vooraf toetsen op financiële soliditeit, rechtmatigheid, evenwichtigheid en uitvoerbaarheid. Daarbij neemt het bestuur ook mee of ambities gerealiseerd kunnen worden en of risico's aanvaardbaar zijn. Met het oog hierop streeft het bestuur naar een goede betrokkenheid van het pensioenfonds bij het wijzigingsproces.

Beleggingen

In het verslagjaar hebben verschillende, al in 2017 in gang gezette, veranderingen hun beslag gekregen. Het bestuur heeft, ook als onderdeel van de visie en strategie, veel aandacht besteed aan de optimalisering van de beleggingen. Dit heeft geleid tot een herinrichting van de aandelenportefeuille van regionaal naar een wereldindex. Ook is een verschuiving naar meer passief beleggen ingezet. In 2019 wordt de vastrentendewaardenportefeuille tegen het licht gehouden en in 2020 volgt de vastgoedportefeuille. De ingezette veranderingen maken het ook mogelijk om met de uitvoerder het operationele vermogensbeheer te vereenvoudigen, wat tot een verlaging van de beheerkosten zal leiden. In 2017 besloot het bestuur tot gefaseerde afbouw van de beleggingen in inflation linked bonds; dit traject is inmiddels afgerond.

Na een onderzoek door de besturen van de KLM Pensioenfonds en de gezamenlijke Beleggingsadviescommissie is besloten om de externe advisering vanaf 2019 per pensioenfonds te organiseren en in te bedden in de verschillende bestuurlijke beleggingscommissies. Als gevolg hiervan is de Beleggingsadviescommissie per 2019 opgeheven. Het bestuur dankt de teruggetreden leden, mevrouw M. van Beusekom, mevrouw K. Merkus en de heren D. Brounen en J. de Wit, voor hun grote inzet en vele waardevolle adviezen.

IORP II

Het verslagjaar bracht ook nieuwe wettelijke verplichtingen. De Europese IORP II regelgeving betekent voor het fonds nieuwe communicatievoorschriften en aanpassingen in de governance. Meest in het oog springend is de verplichting om te voorzien in drie onafhankelijk opererende sleutelfuncties met een controlerende taak: actuariel, risicobeheer en interne audit. Het bestuur heeft beide laatste functies belegd bij bestuursleden; de actuariële sleutelfunctie is uitbesteed aan de certificerend actuaaris. Derde partijen zijn betrokken voor de uitvoerende werkzaamheden. De nieuwe wettelijk verplichte opzet was tijdig gereed; in 2019 zal nog nadere uitwerking plaatsvinden. De nieuwe verplichtingen leiden tot een verzware van bestuurs- en uitvoerende taken en naar verwachting tot hogere kosten.

Kosten

Kostenbeheersing en, waar mogelijk, kostenreductie staat hoog op de bestuurlijke agenda. Streven van het bestuur is om de kosten per deelnemer onder de 200 euro (excl. btw) te houden. De realisatie daarvan is onder meer afhankelijk van eventuele bijzondere ontwikkelingen in een jaar; zo kunnen implementatie van nieuwe wetgeving of nieuwe arbeidsvoorwaardelijke afspraken in een jaar tot extra kosten leiden. Voor de reguliere pensioenuitvoering zijn de kosten met 191 euro per deelnemer onder het gewenste niveau gebleven. Inclusief (eenmalige) extra werkzaamheden in 2018 komen de kosten echter op 211 euro. Daar bovenop komt nog eens 39 euro btw, die voor de deelnemer geen waarde toevoegt.

Per 2018 voerde de uitvoeringsorganisatie een nieuw kostenmodel in, dat uitgaat van 'activity based costing'. Dit model biedt het bestuur meer inzicht en betere mogelijkheden tot sturing. In 2019 onderzoekt het bestuur met de uitvoeringsorganisatie mogelijkheden om de pensioenregeling en de uitvoering te vereenvoudigen en daardoor kosten te verlagen. Zoals hierboven al aangegeven, leiden de verschuivingen in de beleggingsportefeuille tot verlaging van de vermogensbeheerkosten.

Bestuur en toezicht

Ook in de bestuurlijke organisatie zijn in 2018 wijzigingen doorgevoerd. Met de benoeming per september 2018 van de heer L.J. van der Put tot bestuurder vermogensbeheer gaf het fonds invulling aan het nieuwe bestuursmodel, waarin naast de vertegenwoordigers van werknemers, pensioengerechtigden en de werkgever ook maximaal twee niet-paritaire bestuurders met specifieke expertise zitting kunnen hebben. Voornemen is om op de tweede zetel een bestuurder risicomanagement te benoemen. Eerder in het jaar, in april, was de commissiestructuur al herzien. Nieuwe opdrachten en mandaten moeten zorgen voor meer efficiëntie en effectiviteit in de bestuurlijke cyclus. Ook bereidde het bestuur in 2018 de instelling voor van een raad van toezicht, die per 1 januari 2019 voor het fonds verplicht is. In december werden mevrouw J.F.M. van der Meer en de heren R.S. Croll en J.J.M. Nijland benoemd als leden van de raad van toezicht. Het bestuur ziet uit naar een goede samenwerking.

Met de komst van een wettelijk verplichte raad van toezicht eindigt het toezicht door de visitatiecommissie, dat sinds 2008 plaatsvond. In dit verslag is de laatste rapportage van de visitatiecommissie opgenomen. Het bestuur kijkt terug op een bijzonder leerzame periode, waarin het interne toezicht bij pensioenfondsen tot ontwikkeling is gekomen. De leden van de verschillende visitatiecommissies hebben daar in hoge mate aan bijgedragen en het bestuur is hun daarvoor erkentelijk. Het bestuur dankt in het bijzonder de heren P. Eenshuistra, Q. Ligtenstein en R. Verjans voor hun werkzaamheden in de afgelopen jaren en hun bereidheid om ook in dit overgangsjaar de visitatie uit te voeren.

In het verslagjaar vonden ook nog enkele personele wijzigingen plaats. Per 1 februari 2018 werd de heer P.A.M. Loven benoemd tot onafhankelijk voorzitter van het bestuur. Wegens het aanvaarden van een andere functie trad in juli 2018 de heer M. Raaijmakers terug als bestuurder. Het bestuur dankt de heer Raaijmakers voor zijn inzet voor het fonds en bijdrage aan het bestuur.

Per 1 juli 2018 begon een nieuwe zittingstermijn van het verantwoordingsorgaan. Daarbij traden de leden mevrouw L. Silvis en de heren M. Berkhemer, P.A. van Gent en F. Laplooi terug. Het bestuur dankt de teruggetreden leden voor hun betrokkenheid en inzet voor het fonds.

Tot slot bedankt het bestuur alle anderen die zich hebben ingezet voor het pensioenfonds, onder wie de medewerkers van de uitvoeringsorganisatie.

Amstelveen, 23 mei 2019

Het bestuur van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

Arend de Jong
vicevoorzitter

Hans de Roos
vicevoorzitter

INHOUD

Introductie	II	7 Risicomanagement	36
Inhoud	V	7.1 Risicobeleid	36
Kerncijfers	VI	7.2 Risicomanagementorganisatie	40
Bestuursverslag	1	7.3 Ontwikkelingen risicomanagement	41
1 Profiel pensioenfonds	2	8 Toekomstverwachting 2019	43
1.1 Organisatie (situatie per 2019)	2	9 Ontwikkelingen na balansdatum	44
1.2 Rechtsvorm en bestuursmodel	2	10 Verslag visitatiecommissie	45
1.3 Missie, visie en strategie	3	11 Verslag verantwoordingsorgaan	49
1.4 Doelgroep jaarverslag	4	Jaarrekening	51
1.5 Pensioenregelingen	4	Balans per 31 december	52
1.6 Risicohouding	4	Rekening van baten en lasten	53
2 Externe ontwikkelingen	6	Kasstroomoverzicht	54
2.1 Financiële markten in 2018	6	Toelichting algemeen	55
2.2 Wetgeving en overheidsbeleid in 2018	7	Toelichting op de balans	65
2.3 Toezicht in 2018	7	Risicobeheer	81
3 Interne ontwikkelingen	9	Toelichting rekening van baten en lasten	90
3.1 Financiële positie pensioenfonds	9	Overige gegevens	107
3.2 Pensioenregeling en uitvoering	12	Bestemming van het resultaat	107
4 Beleid	13	Actuariële verklaring	108
4.1 Ontwikkeling beleggingsbeleid	13	Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	110
4.2 Financieel beleid	17	Bijlagen	117
4.3 Communicatiebeleid	20	Personalia	118
5 Governance	22	Functies en nevenfuncties bestuur en raad van toezicht	119
5.1 Inrichting van de governance	22	Deelnemersbestand	122
5.2 Ontwikkelingen in 2018	22	Ontwikkelingen 2009-2018	124
5.3 Personele wijzigingen	24		
5.4 Geschiktheid	24		
5.5 Uitvoering en uitbesteding	25		
5.6 Externe relaties	26		
5.7 Gedragsregelingen	26		
5.8 Privacybeleid	28		
5.9 Sancties	29		
6 Kosten	30		
6.1 Kosten pensioenuitvoering	30		
6.2 Kosten vermogensbeheer	31		
6.3 Transactiekosten	34		
6.4 Verhouding rendement en kosten	35		

KERNCIJFERS

(bedragen in miljoenen euro's)

	2018	2017
Deelnemers		
Aantal actieve deelnemers	13.799	13.719
Aantal gewezen deelnemers	8.274	8.257
Aantal pensioengerechtigden	10.455	10.301
Totaal	32.528	32.277
Pensioenactiviteiten		
Premie voor risico pensioenfonds	134,0	144,8
Premie voor risico deelnemers	0,6	0,6
Kostendekkende premie	213,5	240,8
Gedempte kostendekkende premie	126,4	136,4
Pensioenuitkeringen	163,8	155,9
Pensioenuitvoeringskosten	6,0	5,5
Vermogen		
Stichtingskapitaal en reserves	803,1	1.294,0
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	7.694,5	7.397,3
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	2,5	2,0
Dekkingsgraad		
Nominale dekkingsgraad	110,4%	117,5%
Beleidsdekkingsgraad	116,7%	115,3%
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK	123,9%	125,0%
Reële dekkingsgraad	82,8%	83,6%
Wettelijke reële dekkingsgraad	95,3%	93,7%
Indexering		
Pensioenrechten actieve deelnemers	0,80%	0,35%
Ingegane pensioenen en premievrije pensioenrechten	0,91%	0,45%
Beleggingen voor risico pensioenfonds		
Vastgoed	885,1	838,7
Aandelen	3.255,6	3.433,6
Vastrentende waarden	4.486,1	4.087,6
Overig	-123,5	325,1
Totaal	8.503,3	8.685,0

	2018	2017
Beleggingen voor risico deelnemers		
Vastgoed	0,2	0,2
Aandelen	1,0	0,8
Vastrentende waarden	1,2	0,9
Overig	0,1	0,1
Totaal	2,5	2,0

Rendement beleggingen voor risico pensioenfonds

Rendement vastgoed	5,4%	8,7%
Rendement aandelen	-6,7%	16,1%
Rendement vastrentende waarden	0,2%	2,0%
Totaalrendement	-1,8%	7,8%
Vijfjaarsgemiddeld totaalrendement	5,9%	6,7%
Tienjaarsgemiddeld totaalrendement	7,8%	5,1%

Rendement beleggingen voor risico deelnemers

Rendement vastgoed	-2,0%	1,9%
Rendement aandelen	-8,6%	12,4%
Rendement vastrentende waarden	0,4%	-0,6%
Totaalrendement	-3,4%	5,0%

Kostenratio's

Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	250 ¹	231
Kosten vermogensbeheer/gemiddeld belegd vermogen	0,45%	0,47%
Transactiekosten/gemiddeld belegd vermogen	0,15%	0,19%

Meer informatie?

Meer informatie over het pensioenfonds vindt u op www.klmgrondfonds.nl. Hier kunt u ook een begrippenlijst bekijken met een toelichting op technische termen uit dit jaarverslag.

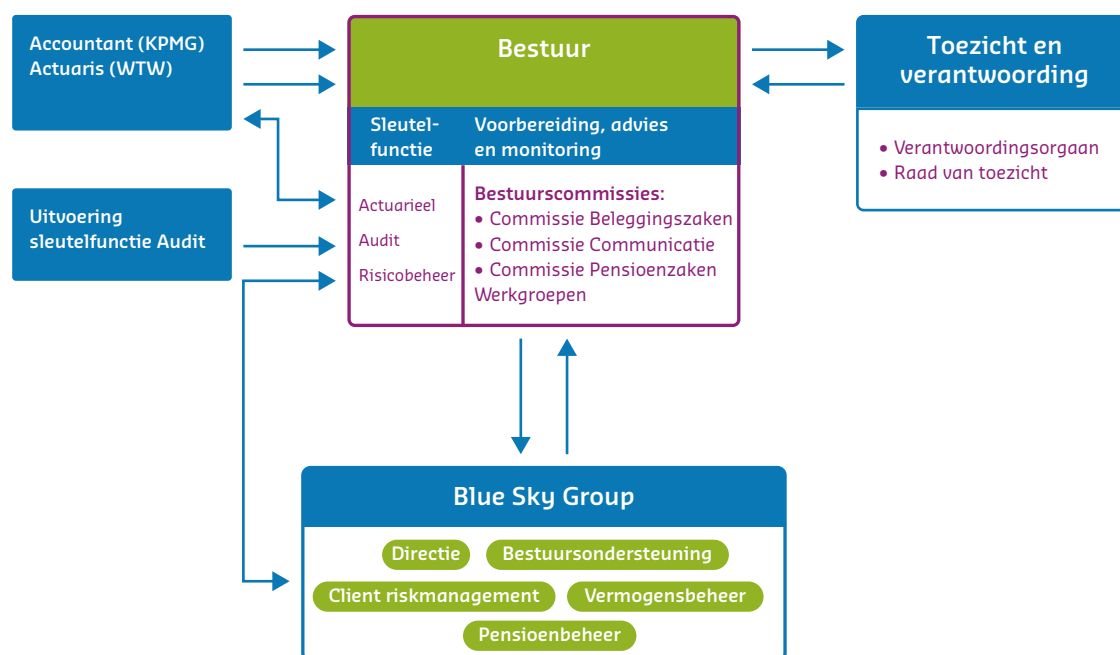
Vragen over het fonds of het gevoerde beleid kunt u stellen aan het bestuur met een e-mail naar bestuur@klmgrondfonds.nl.

¹ Inclusief 39 euro btw (35 euro in 2017).

BEST UURS VER SLAG

1 PROFIEL PENSIOENFONDS

1.1 Organisatie (situatie per 2019)

1.2 Rechtsvorm en bestuursmodel

Juridische vorm

De Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM is een onafhankelijke rechtspersoon die geheel los staat van KLM N.V. Voor de bescherming van de belangen van de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden is het wettelijk verplicht dat het pensioenfonds het pensioenvermogen afgescheiden van de verbonden onderneming beheert. Het pensioenfonds is een ondernemingspensioenfonds dat in 1932 is opgericht.

Bestuursmodel

Het pensioenfonds kent een zogeheten paritair bestuursmodel. Het bestuur van het pensioenfonds bestaat uit vertegenwoordigers van werknemers, de werkgever en pensioengerechtigden. Daarnaast kunnen sinds april 2018 maximaal twee bestuursleden met specifieke expertise aan het bestuur worden toegevoegd. Deze bestuursleden zijn geen vertegenwoordiger van de belanghebbenden. Een onafhankelijke voorzitter zonder stemrecht leidt de bestuursvergaderingen. Op grond van Europese regelgeving heeft het bestuur voorzien in een drietal sleutelfuncties: de actuariële functie, de risicobeheerfunctie en de auditfunctie. De verantwoordelijkheid (houderschap) voor de risicobeheerfunctie en de auditfunctie is belegd in het bestuur. De actuariële sleutelfunctie wordt uitgevoerd door de certificerend actuaris.

Het bestuur legt verantwoording af over het gevoerde beleid aan het verantwoordingsorgaan. Dat bestaat uit twaalf vertegenwoordigers van werknemers, pensioengerechtigden en de werkgever. Met ingang van 1 januari 2019 is een raad van toezicht (RvT) ingesteld, die bestaat uit drie onafhankelijke deskundigen. Over 2018 werd het interne toezicht nog uitgevoerd door een visitatiecommissie.

Het pensioenfonds heeft het pensioen- en vermogensbeheer en de bestuursondersteuning uitbesteed aan uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (BSG). Het bestuur heeft functionarissen van BSG aangewezen als (titulair) directeur en secretaris van het pensioenfonds. Een actuaris van BSG is

adviserend actuaire van het fonds. Verder ondersteunt de client risk manager van BSG het bestuur in de uitvoering van het risicomanagement. Deze client risk manager heeft een directe rapportagelijijn naar de sleutelfunctiehouder risicobeheer in het bestuur.

Het bestuur heeft KPMG aangesteld als accountant van het fonds en Willis Towers Watson Netherlands B.V. als certificerend actuaire. De samenstelling van de organen van het pensioenfonds staat in de bijlage Personalia.

1.3 Missie, visie en strategie

Missie

Het pensioenfonds heeft de missie, visie en strategie vastgelegd in een strategiedocument. De missie van het pensioenfonds luidt:

Het uitvoeren van de pensioenregelingen, overeengekomen tussen KLM en de werknemersorganisaties voor KLM grondpersoneel. Een en ander met zo veel mogelijk koopkrachtbehoud, acceptabele risico's voor de premiebetalers (sponsor en actieve deelnemers), aanvaardbare kosten en evenwichtige afweging van de belangen van alle bij de pensioenregelingen betrokkenen.

Doelstelling en ambities

De statutaire doelstelling van het pensioenfonds is het verzekeren van ouderdoms-, nabestaanden- en invaliditeitspensioen voor het grondpersoneel van KLM. Het fonds heeft dit uitgewerkt in ambities voor onder meer koopkrachtbehoud, acceptabele risico's en aanvaardbare kosten.

Visie

De toekomstvisie luidt:

Het Algemeen Pensioenfonds KLM voert, samen met strategisch partner Blue Sky Group, een complete portfolio van pensioenproducten voor grondpersoneel van de KLM Groep.

De producten zijn concurrerend qua serviceniveau, beleggingsresultaten, maatschappelijke verantwoordelijkheid, kostenniveau, en communicatie met deelnemers.

Ondernemingen in de KLM Groep brengen de uitvoering van alle pensioenregelingen voor grondpersoneel onder bij het Algemeen Pensioenfonds KLM. Het fonds staat open voor vergaande synergiestappen met de fondsen voor andere personeelscategorieën in de KLM Groep.

Bij regelingen waar keuzevrijheid voor deelnemers bestaat, kiezen medewerkers vrijwel zonder uitzondering voor de producten van het fonds en de Blue Sky Group.

Strategie

Het bestuur ziet voor de komende jaren de volgende strategische thema's en heeft daar concrete acties aan gekoppeld:

- *Realisatie van de ambitie van het fonds:* optimalisering van rendement-/risicoverhouding van de beleggingen en aandacht voor de toereikendheid van de premie. Transparantie over kansen en risico's (eerlijke verwachtingen).
- *Concurrerend kostenniveau:* meer sturing en betere aansluiting op de begrotingscyclus van de uitvoeringsorganisatie. Bepalen van kostentargets (voor pensioenuitvoering en vermogensbeheer) en afspraken daarover met de uitvoeringsorganisatie. Voortzetten van de acties gericht op mitigering van de btw-last.
- *Invulling van de strategische relatie met de uitvoeringsorganisatie:* voortzetting van het verzakelijkingsproces, monitoren van de uitvoering van de strategie van de uitvoeringsorganisatie (schaalvergroting, productontwikkeling) en bewaken dat deze strategie spoort met die van het fonds.

1.4 Doelgroep jaarverslag

Met dit jaarverslag informeert het pensioenfonds de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden en hun nabestaanden, KLM N.V., de interne en externe toezichthouders en andere belanghebbenden van het pensioenfonds over het gevoerde beleid en de financiële resultaten. Dit verslag betreft de formele, wettelijk vereiste verantwoording. Het fonds informeert deelnemers en pensioengerechtigden ook via andere communicatiemiddelen over het gevoerde beleid en de gerealiseerde resultaten.

1.5 Pensioenregelingen

Het pensioenfonds voert de pensioenregeling uit voor het grondpersoneel van KLM en het personeel van KLM Flight Academy, en een afzonderlijke pensioenregeling voor het personeel van KLM Health Services.

De basisregeling van het pensioenfonds is een voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregeling. Daarnaast biedt het pensioenfonds een netto pensioenregeling aan.

Basispensioenregeling

De basispensioenregeling is een uitkeringsovereenkomst. In de basispensioenregeling bouwen deelnemers over een pensioengevend loon van maximaal 105.075 euro (niveau 2018) ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen op. Het opbouwpercentage voor het ouderdomspensioen bedraagt 1,895%. Het nabestaandenpensioen op opbouwbasis bedraagt 70% van het ouderdomspensioen.

Daarnaast is er een facultatief nabestaandenpensioen over toekomstige diensttijd, verzekerd op risicobasis. Dit nabestaandenpensioen bedraagt 70% van de toekomstige opbouw van het ouderdomspensioen. De deelnemer kan afzien van deze risicoverzekering.

Verder voorziet de basispensioenregeling in een:

- wezenpensioen;
- Anw-hiaatverzekering;
- arbeidsongeschiktheidspensioen en premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid.

Netto pensioenregeling

De netto pensioenregeling is een premieregeling. Deelnemers met een pensioengevend loon boven 105.075 euro (niveau 2018) sparen op vrijwillige basis voor een aanvullend pensioenkapitaal. De premie die het fonds hiervoor op het nettoloon (boven de aftoppingsgrens) laat inhouden, is leeftijdsafhankelijk. Het pensioenfonds belegt de ontvangen premies volgens het 'life cycle'-principe: naarmate de pensioendatum dichterbij komt, verlaagt het pensioenfonds het risicoprofiel van de beleggingen. De deelnemer koopt met het netto pensioenkapitaal op de pensioendatum een uitkering van netto pensioen bij een verzekeraar.

De netto pensioenregeling is gedeeltelijk ook een uitkeringsovereenkomst. Voor de partner en kinderen van de deelnemer heeft het fonds een netto nabestaandenpensioen en een netto wezenpensioen verzekerd, en brengt hiervoor een overlijdensrisicopremie in mindering op de premie-inleg. Bij overlijden van de deelnemer keert het pensioenfonds het netto nabestaandenpensioen en het netto wezenpensioen uit aan de nabestaanden (partner en kinderen).

1.6 Risicohouding

Op grond van het financiële toetsingskader (FTK) moet ieder pensioenfonds zijn risicohouding bepalen en vastleggen. Daarmee geven het pensioenfonds en zijn belanghebbenden aan in hoeverre ze risico's willen lopen bij de pensioenuitvoering.

Het bestuur van het pensioenfonds heeft zijn risicohouding bepaald na afstemming met de arbeidsvoorwaardelijke partijen en het horen van het verantwoordingsorgaan. Allereerst gaat het om de

kwantitatieve risicohouding. De belanghebbenden van het fonds delen de langetermijndoelstelling van het pensioenfonds. Voor de kortere termijn hebben de premiebetalers (werkgever en werknemers) voorkeur voor een stabiele te betalen pensioenpremie, passend bij de pensioenambitie. De deelnemers (actieven, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en overige aanspraakgerechtigden) willen graag een waardevast pensioen.

Daarnaast is er een kwantitatieve risicohouding. Deze komt tot uitdrukking in de hoogte van het vereist eigen vermogen (23,9%).

Voor de lange termijn hangt de kwantitatieve risicohouding samen met de door het bestuur vastgestelde ondergrenzen van de haalbaarheidstoets. Deze ondergrenzen zijn:

- mediaan scenario: pensioenresultaat 90%;
- relatieve maximale afwijking verwacht pensioenresultaat in slechtweersscenario: 35%;
- mediaan scenario vanuit dekkingsgraad die voldoet aan VEV: pensioenresultaat 90%.

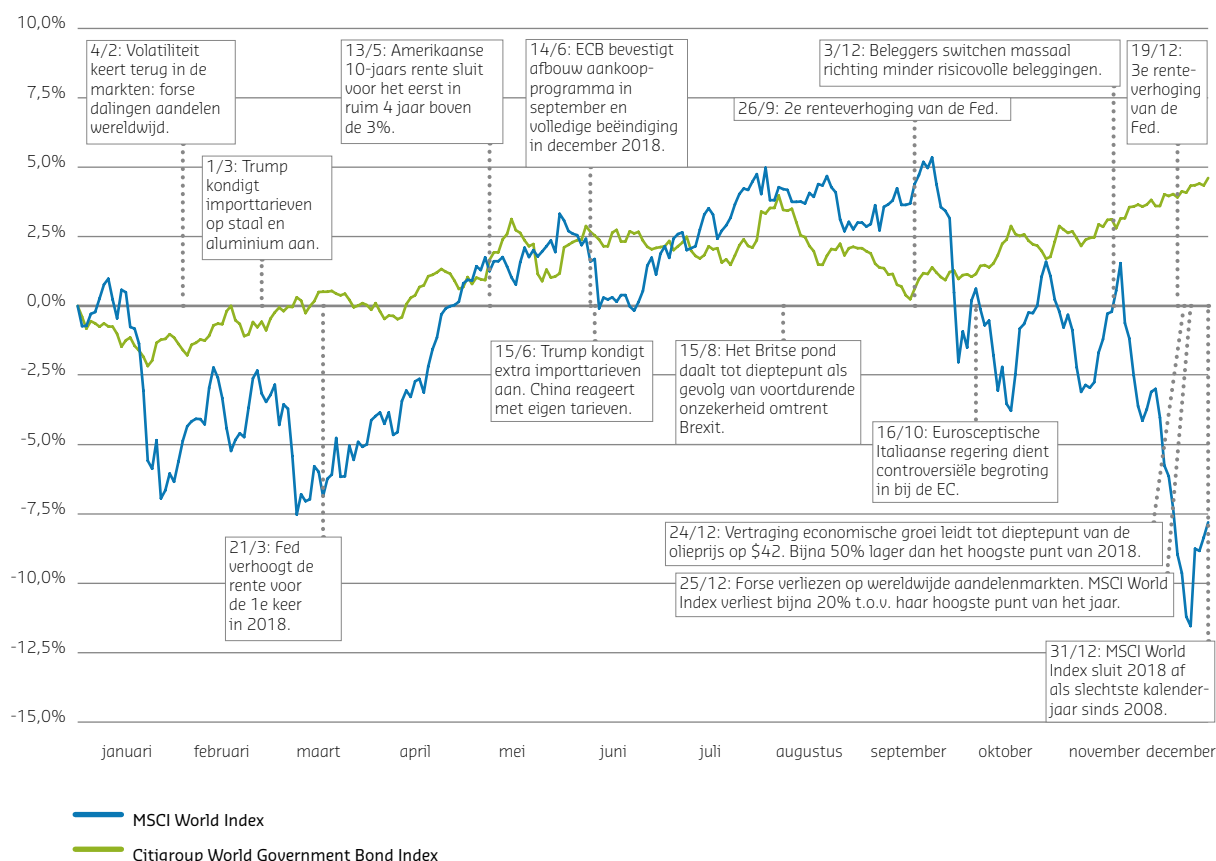
Het nemen van risico is in de visie van het fonds inherent aan het behalen van rendement. Voldoende rendement is een voorwaarde voor het realiseren van de ambitie om de pensioenen en opgebouwde aanspraken te kunnen indexeren. Over het algemeen heeft het pensioenfonds daarom een licht offensieve 'risk appetite'. Dit is de mate van risico die het fonds bereid is te accepteren zonder dat de realisatie van zijn doelstellingen in gevaar komt. Het fonds is bezig met het verder uitwerken van de risicobereidheid op onderliggende risicogebieden. In 2018 is de risicohouding ten opzichte van niet-financiële risico's bepaald.

2 EXTERNE ONTWIKKELINGEN

2.1 Financiële markten in 2018

Er kwam in 2018 een einde aan twee jaar van stabiele groei in aandelenprijzen in combinatie met een historische lage volatiliteit. Het handelsconflict tussen de Verenigde Staten en China vormde de grootste bron van onrust. Het over en weer dreigen met en doorvoeren van handelstarieven drukte in zowel ontwikkelde als opkomende markten het sentiment op negatieve wijze. De boven verwachting goede winstcijfers van het merendeel van de bedrijven boden onvoldoende tegenwicht. Daarbij verhoogde de Amerikaanse Federal Reserve (Fed) in 2018 de beleidsrente driemaal. De renteverhogingen vormden een reflectie van de sterkte van de Amerikaanse economie, maar maakten kredietverlening voor bedrijven en consument duurder. Zowel de Fed als de Europese Centrale Bank gaf aan het verruimend beleid in de vorm van het opkopen van obligaties (QE) verder af te bouwen, dan wel te stoppen. Onzekerheden over het handelsconflict, wereldwijde tegenvallende macro-economische groeicijfers en terugtrekkende centrale banken waren in het laatste kwartaal voor veel beleggers reden om hun risicovolle beleggingen te verkopen en te kiezen voor veiligere beleggingen. Deze flight-to-safety leidde in het vierde kwartaal van 2018 tot een daling van wereldwijde aandelenindices met circa 20% en een stijging van kredietwaardige staatsobligaties met circa 5%. De MSCI World Index sloot 2018 uiteindelijk bijna 8% lager dan aan het begin van het jaar, het laagste rendement voor een kalenderjaar sinds 2008.

Figuur: tijdslijn belangrijke gebeurtenissen in 2018 en verloop van de MSCI World Index en de Citigroup World Government Bond Index in euro's

In Europa werd het sentiment voornamelijk gedreven door de onzekerheid over de Brexit en de begrotingsplannen van de eurosceptische Italiaanse regering. Afgezien van een lichte depreciatie van het Britse pond en een stijging van de Italiaanse rente, bleken de financiële markten echter relatief ongevoelig voor deze ontwikkelingen. De ECB wijzigde de Europese beleidsrente niet in 2018, maar bouwde per eind december 2018 wel haar aankoopprogramma volledig af.

2.2 Wetgeving en overheidsbeleid in 2018

Implementatie IORP II-richtlijn

Op 13 januari 2017 is de herziene IORP-richtlijn (Institutions for Occupational Retirement Provision Directive) in werking getreden. De EU beoogt met deze richtlijn een interne markt voor pensioendiensten te bevorderen. Voor Nederland heeft de herziene richtlijn met name gevolgen voor de governance van pensioenuitvoerders en voor de pensioencommunicatie. Zo moeten pensioenfondsen per 2019 voorzien in zogenoemde sleutelfuncties, die een controlerende taak hebben en wordt in 2019 onder meer de informatievoorziening aan deelnemers via het Uniform Pensioenoverzicht (UPO) uitgebreid. EU-lidstaten hadden twee jaar de tijd om de richtlijn om te zetten in nationale wetgeving. Het kabinet diende in april 2018 een voorstel voor een implementatiewet in, later in het jaar gevolgd door wijzigingen van lagere regelgeving. Na instemming door de Eerste Kamer in december 2018, is de implementatiewet IORP II-richtlijn op 13 januari 2019 in werking getreden.

Waardeoverdracht kleine pensioenen

Op 1 maart 2018 is de Wet waardeoverdracht klein pensioen gedeeltelijk in werking getreden. De regels voor de automatische waardeoverdracht van kleine pensioenen en het laten vervallen van heel kleine pensioenen (van 2 euro of minder per jaar) gelden sinds 1 januari 2019.

Gegevensbescherming

Sinds 25 mei 2018 is de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) van toepassing. Dit betekent dat in de hele Europese Unie dezelfde privacywetgeving geldt en dat de voorgaande Wet bescherming persoonsgegevens niet meer van toepassing is. Door de AVG is de privacy van burgers versterkt en uitgebreid.

AOW-leeftijd

De AOW-leeftijd was in 2018 66 jaar (2019: 66 jaar en 4 maanden) en loopt stapsgewijs op tot 67 jaar in 2021. Vanaf 2022 volgt de AOW-leeftijd de levensverwachting. Dit leidt tot een AOW-leeftijd van 67 jaar en drie maanden in 2022 en 2023. In november 2018 is bekend geworden dat dit ook in 2024 de AOW-leeftijd blijft.

Vernieuwing pensioenstelsel

In het najaar van 2018 bleek dat het kabinet en de sociale partners geen overeenstemming hadden bereikt over een nieuw toekomstbestendig pensioenstelsel zoals afgesproken in het regeerakkoord van het kabinet Rutte III. Begin 2019 heeft minister Koolmees een tienpuntenplan ontvouwd voor de vernieuwing van het pensioenstelsel. Een belangrijk punt is de afschaffing van de doorsnee-premiesystematiek.

2.3 Toezicht in 2018

Extern toezicht

Pensioenfondsen staan onder toezicht van verschillende toezichthoudende instanties. In de praktijk heeft het pensioenfonds met name te maken met De Nederlandsche Bank (DNB) en de Autoriteit Financiële Markten (AFM). Andere toezichthouders zijn de Autoriteit Persoonsgegevens (AP) en de Autoriteit Consument en Markt (ACM).

Het bestuur heeft in 2018 opvolging gegeven aan de bevindingen uit het onderzoek van DNB naar de robuustheid van de pensioenadministratie. Het ging om de verbetering van het risicomanagement van met name de niet-financiële risico's, onder andere door het bepalen van een expliciete risicohouding, het structureel betrekken van deze risico's bij besluitvorming en het borgen van een periodieke rapportage. In het kader van een meer zakelijke relatie zijn met de uitvoeringsorganisatie afspraken gemaakt over expliciete begroting, opdrachtverlening, monitoring en rapportage bij grote (reglements)

wijzigingen en implementaties. In samenhang met de al lopende aanpassingen van de governance zijn taken en bevoegdheden van commissies expliciet gemaakt en vastgelegd in reglementen.

De uitvoeringsorganisatie heeft naar aanleiding van het onderzoek enkele operationele processen aangescherpt. Daarbij ging het onder meer om bedrijfscontinuïteit (uitwijktests) en datakwaliteit. In samenhang met de implementatie van IORP II heeft het bestuur ook invulling gegeven aan de auditfunctie.

Begin juli 2018 waren alle verbeteringen uitgewerkt, en deels al operationeel. Na beoordeling van de opzet van de maatregelen, stelde DNB begin oktober vast geen verdere vragen te hebben en werd ook de mitigatiefase van het onderzoek afgesloten.

In mei 2018 vond een gesprek plaats met DNB over de afronding van het beleggingsonderzoek uit 2015. Begin 2016 rapporteerde het fonds de getroffen maatregelen aan DNB. Begin 2018 stelde DNB nog een aantal vragen over de realisatie van de maatregelen. Na een toelichtend overleg sloot DNB ook dit onderzoekstraject af, waarbij de toezichthouder nog een aantal voorwaarden stelde. Zo hechtte DNB er waarde aan dat voor 1 januari 2019 een besluit zou zijn genomen over de rol van de Beleggingsadviescommissie, een raad van toezicht zou zijn ingesteld met daarin deskundigheid op het gebied van vermogensbeheer, en invulling zou zijn gegeven aan het voornemen een bestuurder met beleggingsexpertise aan te stellen. Aan al deze punten was ultimo 2018 voldaan. Tot besluit verzocht DNB het bestuur om begin 2019 een presentatie te verzorgen over de inrichting en werking van de gehele beleggingscyclus. Deze presentatie vond plaats op 26 februari 2019.

Voor beide genoemde onderzoeken geldt dat deze op een constructieve wijze zijn verlopen en het bestuur nuttige input hebben gegeven voor de versterking van het pensioenfonds.

In 2018 gaf DNB ook vervolg aan het onderwerp missie, visie en strategie en dan in het bijzonder aan de beheersing van de strategische risico's. In het periodiek overleg met DNB van maart 2019 werd geconcludeerd dat vooral een zorgvuldige opdracht aanvaarding van een eventuele nieuwe regeling aandacht behoeft, waarbij van belang is dat het bestuur vooraf de beoordelingscriteria heeft bepaald en gecommuniceerd naar de arbeidsvoorwaardelijke partijen. Het bestuur geeft hier in het eerste halfjaar van 2019 invulling aan.

Het fonds nam in 2018 deel aan sectorbrede uitvragen van DNB over de beheersing van niet-financiële risico's, beleggingen in hypotheek en de implementatie van IORP II.

In april en oktober 2018 vond regulier, periodiek overleg plaats met DNB.

Intern toezicht

Naast extern toezicht kent het pensioenfonds ook intern toezicht. Tot en met 2018 werd dit uitgevoerd door een visitatiecommissie, die jaarlijks de algemene gang van zaken, het beleid en de processen van het pensioenfonds onderzocht. De bevindingen en aanbevelingen van de visitatiecommissie naar aanleiding van de visitatie over 2018 staan in dit jaarverslag.

Met ingang van 1 januari 2019 heeft het fonds een raad van toezicht (RvT). Net als de visitatiecommissie bestaat ook de RvT uit drie onafhankelijke deskundigen en ook de RvT richt zich op de algemene gang van zaken, het beleid en de processen van het fonds, met bijzondere aandacht voor het risicobeheer en de evenwichtige belangenafweging. De RvT heeft echter een andere juridische positie; het is een orgaan van het fonds en houdt continu toezicht. Daarnaast heeft de RvT verdergaande bevoegdheden, zoals goedkeuring van een aantal, wettelijk bepaalde, bestuursbesluiten (zoals vaststelling jaarverslag, profielschets bestuur en beloningsbeleid) en de bevoegdheid om het bestuur of bestuursleden te schorsen of te ontslaan. Ook kan de RvT de benoeming van een bestuurder beletten indien deze naar zijn oordeel niet aan de profielschets voldoet. In hoofdstuk 5 (Governance) wordt nader ingegaan op de inrichting van de RvT.

3 INTERNE ONTWIKKELINGEN

3.1 Financiële positie pensioenfonds

Vermogensontwikkeling en rendement

Het fonds behaalde in 2018 een totaalrendement van -1,8%². Dit rendement lag onder de langetermijnverwachting van het bestuur. Door het negatieve rendement daalde het vermogen van het fonds van 8,69 miljard naar 8,50 miljard euro.

In 2018 daalde de rente. Deze daling zorgde voor een toename van de verplichtingen. In het algemeen geldt: hoe lager de rente, hoe hoger (omgerekend) de boekwaarde van de verplichtingen van het pensioenfonds. De toename in de waarde van de verplichtingen als gevolg van een daling van de rente wordt daarom ook wel het renterisico genoemd. In paragraaf 4.2 wordt verder ingegaan op de wijze waarop het fonds het renterisico beheerst. De figuur hieronder laat zien hoe de rente zich in 2018 ontwikkelde en vooral in het laatste gedeelte van het jaar sterk daalde, met een stijging van de boekwaarde van de verplichtingen als gevolg.

Figuur: renteontwikkeling over 2018

Net als de waarde van verplichtingen stijgt ook de waarde van vastrentende beleggingen als gevolg van een daling van de rente. Door te beleggen in vastrentende beleggingen kan het fonds dus het renterisico gedeeltelijk afdekken en zo de toename in de waarde van de verplichtingen deels compenseren. Het bestuur koos er in het verleden voor om niet het gehele renterisico af te dekken. Hierdoor blijft de dekkingsgraad gevoelig voor een rentedaling.

Dat het fonds niet het hele renterisico afdekt, heeft te maken met afwegingen tussen de korte en lange termijnrisico's. Als het fonds het renterisico gedeeltelijk afdekt en de rente daalt, dan heeft dit maar beperkte gevolgen voor de haalbaarheid van de missie van het fonds (zie 1.3 Missie, visie en strategie). Voor de lange termijn zou het fonds met een totale afdekking van het renterisico te weinig profiteren van een rentestijging.

² Het genoemde rendement is het nettorendement, het rendement na aftrek van beheer- en transactiekosten, zie hoofdstuk 6 Kosten.

Beleidsdekkingsgraad

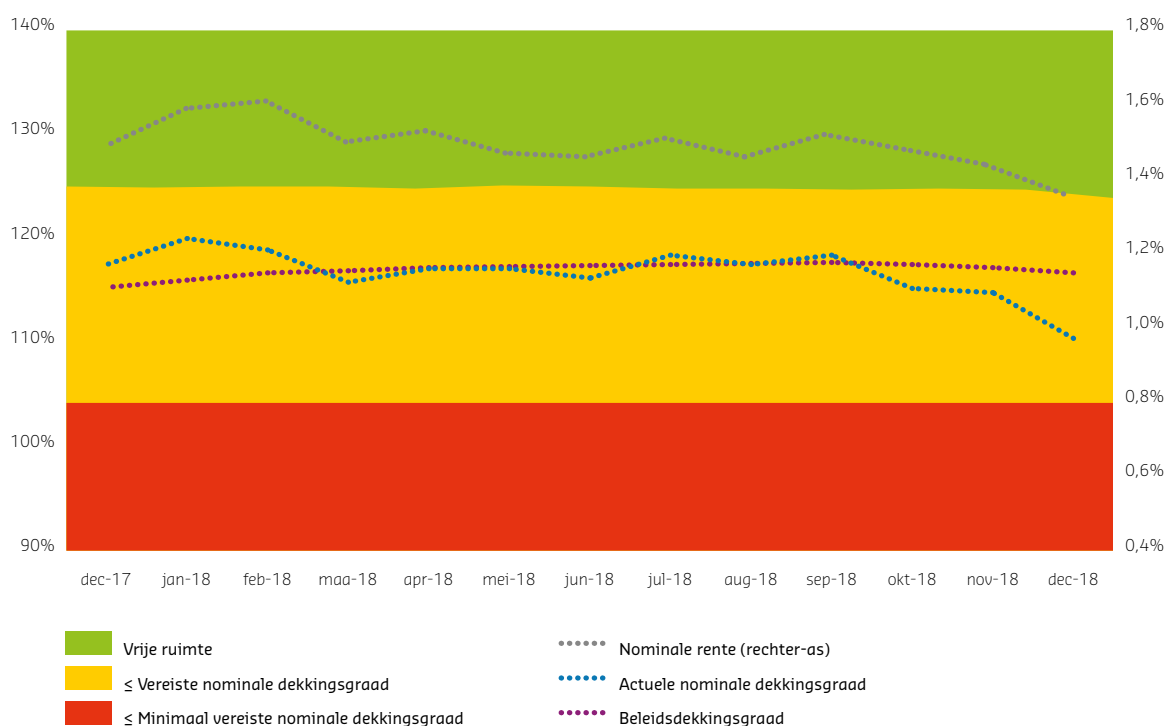
De dekkingsgraad geeft de financiële gezondheid van een pensioenfonds weer.

- De *nominale dekkingsgraad* laat de verhouding zien tussen het vermogen van het pensioenfonds aan de ene kant en de waarde van alle toegezegde pensioenen exclusief toekomstige indexatie (de verplichtingen) aan de andere kant.
- De *beleidsdekkingsgraad* is het gemiddelde van de laatste 12-maandelijke nominale dekkingsgraden en moet worden gebruikt voor beleidsbeslissingen.

Het pensioenfonds stelt de waarde van de verplichtingen vast met de door DNB gepubliceerde rente. Hoe lager de rente, hoe 'hoger' (omgerekend) de verplichtingen van het pensioenfonds.

De vereiste dekkingsgraad geeft aan hoe hoog de beleidsdekkingsgraad van een pensioenfonds wettelijk moet zijn. Deze vereiste buffer vangt de schommelingen in de waarde van de beleggingen en de verplichtingen op. De hoogte van de vereiste dekkingsgraad verschilt per pensioenfonds. Dit is onder andere afhankelijk van het beleggingsbeleid. Als de beleidsdekkingsgraad onder de vereiste dekkingsgraad komt, heeft het pensioenfonds onvoldoende reserves in kas. Er is dan sprake van een reservetekort. Onderstaande grafiek vertoont het verloop van de dekkingsgraad afgezet tegen de vereiste dekkingsgraad. De rechter-as toont de rente waartegen de verplichtingen worden gewaardeerd.

Figuur: ontwikkeling dekkingsgraad en rente

Gezien de wettelijk vereiste dekkingsgraad voor het pensioenfonds van 125% had het fonds begin 2018 een reservetekort. Het pensioenfonds diende daarom voor 1 april 2018 een geactualiseerd herstelplan in bij DNB, die het plan kort daarna goedkeurde. Het plan voorziet in een herstel binnen de gestelde wettelijke termijn van tien jaar.

Het herstelplan toont voor de komende tien jaar hoe verschillende factoren positief dan wel negatief bijdragen aan de ontwikkeling van de dekkingsgraad naar het vereiste niveau. De uitgangspunten die daaraan ten grondslag liggen worden weergegeven in het herstelplan. Het verwachte herstel komt met name voort uit verwachte toekomstige beleggingsrendementen. Eén van de uitgangspunten in het

herstelplan is de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur zoals die geldt op 31 december 2017. In het herstelplan wordt de toekomstige renteontwikkeling hieruit afgeleid. Het effect van de voortschrijdende middeling van de rente over 120 maanden die sinds 15 juli 2015 onderdeel is van de UFR-methodiek en die weer onderdeel is van de DNB rentetermijnstructuur, wordt hierbij op aanwijzing van DNB genegeerd. Het bestuur van het pensioenfonds heeft echter geconstateerd dat ook met toepassing van de voortschrijdende middeling van de UFR naar verwachting herstel van de dekkingsgraad binnen 10 jaar plaatsvindt. De (beleids)dekkingsgraad ontwikkelde zich als gevolg van gedaalde rente en lagere beleggingsrendementen in 2018 uiteindelijk 10,8 procentpunten slechter dan verwacht in het herstelplan. Eind 2017 lag de beleidsdekkingsgraad met 115,3% onder de vereiste dekkingsgraad van 125,0%. Eind 2018 was deze beleidsdekkingsgraad 116,7% en dus lager dan de verwachte beleidsdekkingsgraad van 119,4% volgens het herstelplan en nog steeds lager dan de vereiste dekkingsgraad van 123,9%.

Indexatie

Bij het indexeren van pensioenen moet het fonds zich aan wettelijke regels houden. Het pensioenfonds mag gedeeltelijk indexeren als de beleidsdekkingsgraad hoger is dan 110% en mag volledig indexeren vanaf een beleidsdekkingsgraad van ongeveer 125%.

Indexatie 2018

De beleidsdekkingsgraad van het fonds lag eind november 2017, het peilmoment voor besluitvorming, met 114,6% tussen deze grenswaarden. Het pensioenfonds kende per 1 januari 2018 daarom een gedeeltelijke indexatie (toeslag) toe aan de pensioenaanspraken van actieve en gewezen deelnemers en de pensioenuitkeringen van pensioengerechtigden.

Indexatie 2019

Ook per 1 januari 2019 kon een gedeeltelijke indexatie plaatsvinden. De beleidsdekkingsgraad was eind november 2018 gestegen naar 117,3%. De pensioenen van actieve deelnemers zijn per 1 januari 2019 verhoogd met 0,80% en die van gepensioneerden en gewezen deelnemers met 0,91%.

Haalbaarheidstoets

In 2018 voerde het pensioenfonds de jaarlijkse haalbaarheidstoets uit. Het bestuur en de sociale partners beoordelen hiermee hoe de gemaakte beleidskeuzes en gekozen ondergrenzen (zie paragraaf 1.6 Risicohouding) zich verhouden tot de geformuleerde pensioenambitie. Een pensioenfonds is wettelijk verplicht deze toets periodiek uit te voeren.

De haalbaarheidstoets maakt de afweging tussen het streven naar beleggingsrendement en daarbij horende risico's en het pensioenresultaat expliciet. Het resultaat van de toets kan ertoe leiden dat het pensioenfonds met KLM en de werknemersverenigingen overlegt over een aanpassing van de pensioenambities.

Met de haalbaarheidstoets toonde het fonds aan dat het verwachte pensioenresultaat op fondsniveau voldoende aansloot bij de door het bestuur in overleg met betrokken partijen gekozen ambitie en risicohouding (zie paragraaf 1.6). Bij de haalbaarheidstoets vanuit de financiële situatie van het fonds per 1 januari 2018 werden de ondergrenzen niet overschreden.

3.2 Pensioenregeling en uitvoering

Pensioenreglement

De arbeidsvoorwaardelijke partijen maakten in 2018 geen afspraken over een nieuwe pensioenregeling. Het bestuur heeft in 2018 besloten de pensioenregelingen op de volgende punten aan te passen:

- Per 1 januari 2018 wordt de pensioenrichtdatum gesteld op de dag van het bereiken van de 68-jarige leeftijd;
- Vanaf 1 april 2018 lopen vanaf die datum ingaande Anw-hiaat uitkeringen door tot aan de verschuivende AOW-gerechtigde leeftijd. Hiermee wordt voorzien in aansluiting tussen beide uitkeringen;
- Vanaf 1 april 2018 lopen vanaf die datum ingaande arbeidsongeschiktheidspensioenen en de premievrije opbouw van pensioen wegens arbeidsongeschiktheid door tot aan de verschuivende AOW-gerechtigde leeftijd, met een maximum van 68 jaar. Ook deze aanpassing leidt tot een goede aansluiting;
- Per 1 januari 2018 wordt voor bestaande arbeidsongeschikten een (nieuwe) individuele pensioendatum vastgesteld.

Geschillen en klachten

De geschillen- en klachtenregeling van het pensioenfonds geeft regels voor het indienen van geschillen of klachten door belanghebbenden en de behandeling hiervan door het pensioenfonds.

Een geschil of klacht wordt in eerste instantie behandeld door de uitvoeringsorganisatie, waarna beroep bij het bestuur openstaat. Een belanghebbende die het niet eens is met het oordeel van het bestuur over de toepassing van de statuten of het pensioenreglement, kan zich wenden tot de Ombudsman Pensioenen. Daarnaast is een gang naar de rechter mogelijk.

In 2018 behandelde het bestuur vijf klachten (2017: acht klachten). Deze hadden betrekking op:

- Einddatum ingegaan Anw-hiaatpensioen;
- Toepassing omrekenfactoren (tweemaal);
- Toekenning arbeidsongeschiktheidspensioen en premievrijstelling na uitdiensttreding;
- Administratieve fout inzake verwerking echtscheiding.

Het bestuur heeft de klachten in vier gevallen afgewezen; de vijfde klacht is nog in behandeling. In 2018 zijn geen zaken aanhangig gemaakt bij de Ombudsman (in 2017: vier klachten).

Ontwikkeling aantal deelnemers

Er hebben zich in 2018 geen belangrijke wijzigingen in de samenstelling van het deelnemersbestand voorgedaan.

4 BELEID

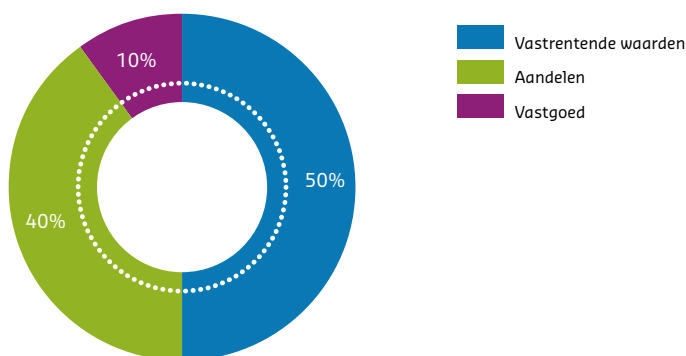
4.1 Ontwikkeling beleggingsbeleid

Algemeen

Het pensioenfonds belegt het vermogen om zijn doelstellingen op lange termijn te kunnen halen. Het fonds heeft beleggingsrendementen nodig om de pensioenafspraken na te komen en de premies betaalbaar te houden. Wanneer de dekkingsgraad het toestaat, kan indexatie van pensioenen plaatsvinden. Jaarlijks maakt het fonds een beleggingsplan. Daarbij kijkt het naar de risicohouding van het fonds, de economische omstandigheden en de wettelijke kaders.

Het fonds spreidt de beleggingen over drie beleggingscategorieën: aandelen, vastrentende waarden en vastgoed. De verdeling daarvan in 2018 vindt u in de grafiek hieronder. Deze categorieën zijn vervolgens weer onderverdeeld in regio's en subcategorieën. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om Amerikaanse en Europese aandelen en staats- en bedrijfsobligaties. Bij het beleggingsbeleid houdt het fonds rekening met onder andere het valutarisico, het renterisico en het vastgoed- en aandelenrisico (zie hoofdstuk 7 Risicomanagement).

Figuur: strategische mix 2018

Beleggingsrendementen 2018

Het pensioenfonds behaalde in 2018 een totaalrendement van -1,8%³. Dit was inclusief het rendement op derivaten ter afdekking van risico's. Hierbij was het rendement van de aandelenportefeuille -6,7%. Er was in 2018 veel onrust op de aandelenmarkten (zie paragraaf 2.1). De hiermee gepaard gaande onzekerheid leidde ertoe dat beleggers hun toevlucht zochten in veiligere beleggingen. De risicovollere beleggingen, zoals aandelen en risicovollere vastrentende waarden, hebben hier in 2018 onder te lijden gehad. Alleen de meest veilige vastrentende waarden wisten te profiteren. Het totaalrendement van de vastrentendewaardenportefeuille bedroeg 0,2% over 2018.

³ Alle in deze paragraaf genoemde rendementen zijn nettorendementen, dus na aftrek van beheer- en transactiekosten.

De volgende tabel toont een overzicht van de rendementen.

Totaalrendement 2018 (PF = pensioenfonds, BM = benchmark)

(in %)

	PF	BM
Vastrentende waarden	0,2	0,6
Aandelen	-6,7	-6,0
Vastgoed	5,4	5,3
Totaal⁴	-1,8	-1,3

In 2018 deed het pensioenfonds het bij de beleggingen in aandelen en vastrentende waarden minder goed dan de benchmark. De beleggingen in vastgoed deden het juist beter dan de benchmark.

Het rendement van de beleggingen zijn nettorendementen, dus na aftrek van kosten. Om een hoger nettorendement te behalen dan de benchmark dient de manager dus in eerste instantie altijd de kosten goed te maken. Binnen de categorieën vastrentende waarden en aandelen zijn de actieve managers er niet in geslaagd om een hoger rendement te behalen dan de benchmark. Binnen aandelen is dit voornamelijk het gevolg geweest van het negatieve selectie-effect binnen Japan en de VS. Binnen vastrentende waarden is vooral het negatieve selectie-effect van obligaties in opkomende markten hier debet aan.

De tabel hieronder geeft de waarde en de feitelijke verdeling van de beleggingen weer per categorie.

Beleggingsportefeuille naar categorieën 2018

(bedragen in miljoenen euro's)

	EUR	PF (%)
Vastrentende waarden	4.478	52,7
Aandelen	3.256	38,3
Vastgoed	885	10,4
Nominale renteswaps	10	0,1
Overig	(126)	-1,5
Totaal	8.503	100,0

Strategisch beleid: beleggingsbeginselen

Voor zijn beleggingen hanteerde het pensioenfonds in 2018 de volgende beleggingsbeginselen (*investment beliefs*):

1. Om betaalbare pensioenen voor de deelnemer te realiseren heeft het pensioenfonds rendement nodig. Beleggingen zijn noodzakelijk om dit rendement te genereren. Beleggingsrendement nastreven betekent ook risico's accepteren.
2. Het pensioenfonds neemt niet meer beleggingsrisico dan nodig is om zijn ambitie te realiseren.
3. Het pensioenfonds heeft een langetermijnbeleid dat alleen wijzigt als de achterliggende aannames fundamenteel wijzigen. Hetzij door evolutie, hetzij door disruptie. De wijzigingen zijn zodanig dat daardoor de doelstellingen van het pensioenfonds niet meer met voldoende zekerheid gehaald kunnen worden.

⁴ Het totaalrendement is het op basis van een gewogen gemiddelde van de rendementen per beleggingscategorie, de weging is afhankelijk van de marktwaarde van de beleggingen.

4. De strategische assetallocatie (thans: aandelen, vastrentend en vastgoed) is een van de belangrijkste rendementskeuzes die het pensioenfonds kan maken. Over en binnen subcategorieën wordt gespreid belegd op basis van diversificatiestudies.
5. Het verslaan van efficiënte markten door actief beheer is op langere termijn zeer moeilijk.
6. Het verwachte nettorendement en risicoverbetering zijn belangrijker dan alleen de kosten van een beleggingskeuze.
7. ESG dient een prominente rol te spelen in de beleggingsportefeuille.
8. Het sturen op langetermijnsrisico's is belangrijker dan het sturen op kortetermijnsrisico's.
9. Het beleggingsbeleid is gericht op eenvoud en uitlegbaarheid.
10. Het vertrouwen van belanghebbenden vormt de "license to operate" van het pensioenfonds, daarmee zijn inzichtelijkheid in de portefeuille, in de beslissingen en in de kosten cruciaal.

Strategisch beleid: risicobeheersing

Het pensioenfonds wordt geconfronteerd met een renterisico en een valutarisico. Voor beide risico's heeft het fonds een dynamisch beleid opgesteld om het risico te beheersen. Deze maatregelen verbeteren het herstelvermogen van het pensioenfonds.

Een pensioenfonds is gevoelig voor de hoogte van de rente. Als de rente daalt, stijgen de verplichtingen en verslechtert de dekkingsgraad. Net als de waarde van verplichtingen stijgt de waarde van vastrentende beleggingen ook als gevolg van een daling van de rente. Door te beleggen in vastrentende beleggingen kan het fonds de toename in de waarde van de verplichtingen deels compenseren. Het renterisico kan hiermee dus gedeeltelijk worden afgedekt.

Wanneer het renterisico 100% is afgedekt wordt de dekkingsgraad ongevoelig voor renteveranderingen. Nadeel van een volledige afdekking is dat het fonds niet profiteert van een rentestijging. Het bestuur heeft ervoor gekozen om het renterisico niet met een vast afdekkingspercentage af te dekken, maar om gebruik te maken van een dynamisch beleid. Op deze manier kan het fonds profiteren van een rentestijging maar tegelijkertijd de negatieve gevolgen van een rentedaling beperken. De mate van renteafdekking is afhankelijk gemaakt van de hoogte van de 20-jaars rente. Bij een lagere rente dekt het fonds minder van het renterisico af, om zo meer te kunnen profiteren van een rentestijging. Bij een hogere rente wordt er meer van het renterisico afgedekt om de dekkingsgraad te beschermen voor een rentedaling.

Het fonds belegt wereldwijd. Hierdoor heeft het met verschillende valuta te maken en dus met verschillende wisselkoersen. Met afdekking van het valutarisico beschermt het fonds zich tegen veranderingen in de wisselkoersen. Voor de valuta-afdekking maakt het fonds een koppeling met de dekkingsgraad van het fonds. Bij een hogere dekkingsgraad wordt minder van het valutarisico afgedekt om zo te kunnen profiteren van de potentiële voordelen van een stijging van andere valuta. Bij een lagere dekkingsgraad wordt meer valutarisico afgedekt om het risico in de portefeuille te beperken.

Environmental, social and governance (ESG)

Het fonds investeert in een goede toekomst voor huidige en toekomstige generaties. ESG-factoren spelen in de besluitvorming steeds vaker een belangrijke rol. In 2018 heeft het fonds een nieuw ESG-beleidskader vastgesteld, dat uitgaat van een gefaseerde benadering ('van licht- naar donkergroen'). ESG-beleid is een vast agendapunt voor het bestuur. Dat heeft in 2018 vorm gekregen door discussies over de invulling van een uitsluitingenbeleid alsook door verkenning van mogelijkheden tot impact beleggen. Verder is een planning voor vervolgstappen voor de komende jaren vastgesteld. Vanaf 2019 zal het fonds, in lijn met het ESG-beleidskader, aandacht geven aan een herijking van het stembelief, de ontwikkeling van engagementbeleid, de selectie van een strategisch thema en de gevolgen voor de beleggingsportefeuille van 'positive screening'. Evaluatie van het gevoerde beleid is onderdeel van de bestuurscyclus.

Op basis van het beleidskader heeft het bestuur in 2018 besloten om beleggingen in bedrijven uit te sluiten op drie verschillende gronden:

1. Ernstige schendingen van arbeidsrechten en mensenrechten, verregaande aantasting van het milieu en betrokkenheid bij corruptie. Het fonds volgt daarbij de principes van de United Nations Global Compact (UNGC);
2. Betrokkenheid bij tabaksproductie;
3. Betrokkenheid bij controversiële wapens (met uitzondering van nucleaire wapens).

Daarnaast zijn leningen van overheden van landen die worden gesanctioneerd door de EU en/of de VN ook uitgesloten van belegging. Externe managers van liquide assets moeten de Principles for Responsible Investment (PRI) van de VN hebben ondertekend.

Voor informatie over het gedrag en de producten van zo'n 10.000 bedrijven wereldwijd, alsmede voor het doorlichten van de portefeuille maakt het fonds gebruik van een externe partij.

Door de ondertekening van het Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (IMVB)-convenant geeft het fonds verder invulling aan het investment belief dat ESG een prominente rol dient te spelen in de beleggingsportefeuille.

Beleggingen nettopensioenregeling

Het pensioenfonds biedt een nettopensioenregeling aan waarbij de beleggingen voor risico van de deelnemers zijn. Daarbij stemt het fonds het risicoprofiel van de beleggingen af op de pensioendatum van de individuele deelnemer. Naarmate de pensioendatum dichterbij komt, kiest het pensioenfonds een voorzichtiger risicoprofiel. Bij dit life-cyclebeleggen maakt het fonds gebruik van een mixfonds en twee matchingfondsen.

Het mixfonds bestaat uit beleggingen in een combinatie van aandelen, beursgenoteerd vastgoed, bedrijfsobligaties en staatsobligaties van opkomende landen. Het mixfonds richt zich op vermogensgroei tegen een acceptabel risicoprofiel. In matchingfonds 1 belegt het fonds in langlopende staatsobligaties uit Nederland, Frankrijk, Duitsland en Oostenrijk met een resterende looptijd van ten minste twintig jaar. Matchingfonds 2 omvat beleggingen in AAA-staatsobligaties uit de eurozone en in staatsobligaties uit de eurozone met een resterende looptijd van minstens tien jaar. De waardeontwikkeling van de twee matchingfondsen komt overeen met de prijsontwikkeling van een nettopensioenuitkering die deelnemers op hun pensioendatum aan moeten kopen.

Het bestuur van het pensioenfonds beoordeelt periodiek of de samenstelling van het mixfonds en de twee matchingfondsen nog optimaal is. Hierbij beoordeelt het bestuur de rendementsverwachtingen van de verschillende categorieën en de bijbehorende risico's.

In 2018 was het totaalrendement van de nettopensioenregeling -3,4%. Het rendement van het mixfonds bedroeg -5,1%. Het mixfonds belegt door in beleggingsfondsen waarbij zogenaamd actief risico wordt genomen. Hierdoor wijkt het rendement van het mixfonds af van het rendement van de benchmark. Matchingfonds 1 kende een rendement van 7,0% en matchingfonds 2 had een rendement van 3,6%. Beide rendementen waren positief door de gedaalde rente.

Tabel: waarde, rendementen en benchmarks nettopensioenregeling 2018(bedragen in 1.000 euro's)⁵

	Waarde ultimo 2018	Rendement 2018 (%)	Benchmark 2018 (%)
Matchingfonds 1	207,1	7,0	7,0
Matchingfonds 2	211,2	3,6	3,6
Mixfonds	1.989,3	-5,1	-4,1
Totaal	2.407,6	-3,4	-2,6

4.2 Financieel beleid

Algemeen

Het financieel beleid van het fonds richt zich op de vaststelling van de premies, het tekorten- en overschottenbeleid van het fonds en de (inhaal)indexatie. De opzet van het financiële beleid is in 2018 niet gewijzigd.

Premiebeleid en uitgevoerde analyse op het premiebeleid

De pensioenpremie wordt grotendeels betaald door KLM en voor een kleiner deel door de werknemers. Het pensioenfonds hanteert een vast premiepercentage. Arbeidsvoorwaardelijke partijen hebben dit percentage vastgesteld. Jaarlijks voert het pensioenfonds een wettelijke toets uit op deze premie.

Is het premiebedrag lager dan de premie die uit deze wettelijke toets volgt, de zogenaamd kostendekkende premie, dan overleggen de arbeidsvoorwaardelijke partijen over de benodigde aanpak. Blijft dit zonder resultaat, dan kan het fonds genoodzaakt zijn de pensioenopbouw voor actieve deelnemers te korten. Deze situatie heeft zich echter nog niet voorgedaan.

Uit de, in het kader van het premieonderzoek, uitgevoerde analyses blijkt dat de premie kostendekkend is en voldoet aan de geldende wet- en regelgeving en afspraken tussen sociale partners. Er wordt net als in het herstelplan rekening gehouden met de zogenaamde maximale wettelijke FTK-rendementen, die op deze premie worden gegenereerd. In de toekomst te verwachten rendementen worden ingezet om de pensioenambitie van huidige premiebetalers waar te maken.

Sociale partners zijn overeengekomen de kostendekkende (toets)premie te dempen met het verwachte reële rendement, om zo de premie stabiel te houden. Met sociale partners is overeengekomen dat bij deze toets gebruik wordt gemaakt van de wettelijk vastgelegde grenswaarden voor de vaststelling van de toekomstige rendementen en verwachte toe te kennen indexatie. De renteverwachting blijft daarbij conform wettelijk voorschrift constant gedurende een periode van vijf jaar. De keerzijde van deze premiedemping is echter dat de premie bij een dalende rente in toenemende mate het herstel afremt. Met andere woorden: de inkoop van de huidige pensioenopbouw vindt met "verlies" plaats, omdat de rekenrente voor de premie die rekening houdt met toekomstige rendementen hoger is dan de DNB-rente waartegen de pensioenverplichting op de balans wordt gewaardeerd.

De consequentie hiervan is dat het herstel wordt vertraagd. Zolang de dekkingsgraad te laag is om gegeven de wettelijke regels volledige indexatie te verlenen, heeft dit effect op de hoogte van de opgebouwde en uit te keren pensioenen. Reserves worden in slechtere tijden aangesproken en dat heeft invloed op indexatiekansen. Het bestuur is zich ervan bewust dat de bevindingen sterk samenhangen

⁵ De gepresenteerde rendementen zijn nettorendementen, dus na aftrek van vermogensbeheer- en transactiekosten (zie voor deze kosten hoofdstuk 6 Kosten).

met de feitelijke en verwachte economische omstandigheden. De premieanalyse is in 2017 gedeeld met sociale partners, met het verzoek deze te betrekken bij het maken van nieuwe pensioenafspraken en is in 2018 wederom onder de aandacht gebracht. In afwachting van deze nieuwe afspraken heeft de hoogte van de premie in relatie tot de ambitie blijvende aandacht van het bestuur.

Feitelijke premie

Voor de financiering van de pensioenen gaat het pensioenfonds sinds 2007 uit van een vaste premie. Deze premie was in 2018 gelijk aan 21,5% van de premiegrondslag (exclusief een opslag voor kwartaalbetaling van 0,7%). Daarbij kwam een aanvullende bijdrage van 0,5% van de premiegrondslag die het fonds voor het arbeidsvoorwaardelijk overleg beheert. Van de premie gaan de kosten af die het fonds toerekent aan de pensioenopbouw boven 105.075 euro. Dit bedrag stelde het fonds voor 2018 vast op 3,4 miljoen euro. Daarnaast wordt de premie verminderd met de resterende ruimte die is ontstaan door de versoering van de regeling. Deze versoering bestaat enerzijds uit het verhogen van de pensioenrichtleeftijd van 67 naar 68 jaar in het jaar 2018 en een eerdere fiscale versoering. Deze bedragen samen zijn in 2018 vastgesteld op 12,3 miljoen euro.

De feitelijke premie bevat opslagen voor arbeidsongeschiktheid, wezenpensioen, uitzending en administratiekosten. Deze bedroegen in totaal 1,8% (niveau 2018). Dit was 0,1 procentpunt hoger dan in 2017 vanwege een premieverhoging voor het arbeidsongeschiktheidsrisico. Het fonds verhoogt deze premie met een deelnemersbijdrage van 1% van de bijdragegrondslag bij verzekering van het facultatief nabestaandenpensioen. De premie wordt ook verhoogd wanneer de deelnemer ervoor kiest het Anw-hiaat mee te verzekeren.

De premie voor de pensioenregeling van de KHS-medewerkers was in 2018 gelijk aan 16,2% van de premiegrondslag (exclusief opslag termijnbetaling). Het fonds verhoogt deze premie met een deelnemersbijdrage van 1,3% van de bijdragegrondslag bij verzekering van het facultatief nabestaandenpensioen.

Hierna vindt u een overzicht van de samenstelling van de feitelijke premie en de hoogte van de verschillende premiecomponenten.

	KLM-regeling		KHS-regeling		Totaal
	%	Bedrag	%	Bedrag	
Premiecomponenten					
Ouderdoms- en nabestaandenpensioen	19,72	130,2	14,1	1,0	131,2
Afslag als gevolg van premieruimte					
fiscale versoering regeling		-12,3			-12,3
Afslag als gevolg van aftoppingsgrens		-3,4			-3,4
Arbeidsongeschiktheidsrisico	0,98	6,4	0,8	0,0	6,4
Uitzending buitenland	0,1	0,7			0,7
Wezenpensioen	0,1	0,7	0,1	0,0	0,7
Administratiekosten	0,6	4,0	1,2	0,1	4,1
Risicopremie overlijden		6,6		0,0	6,6
Totaal voor risico fonds	21,5	132,9	16,2	1,1	134,0
Premie voor risico deelnemers		0,6			0,6
Totaal		133,5		1,1	134,6

Feitelijke en (gedempte) kostendekkende premie

De kostendekkende premie volgens de Pensioenwet bedroeg 214,1 miljoen euro in 2018. De gedempte kostendekkende premie op basis van de Pensioenwet was 127,0 miljoen euro. Volgens het Besluit financieel toetsingskader pensioenfondsen is het mogelijk jaarlijkse schommelingen in de kostendekkende premie door fluctuerende markttrentes te dempen. Deze zogeheten gedempte kostendekkende premie stelt het fonds vanaf 2015 vast op basis van een verwacht rendement. Hieronder vindt u een tabel met de premiebedragen in 2018.

Premie 2018

(bedragen in miljoenen euro's)

	Kosten- dekkend	Gedempt kosten- dekkend
Pensioenopbouw voor risico fonds	155,7	63,7
Premie voor risico deelnemers	0,6	0,6
Risicopremies overlijden en arbeidsongeschiktheid	13,4	11,0
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten	2,1	2,1
Solvabiliteitsopslag	42,3	18,7
Voorwaardelijke toekomstige indexering		30,9
Totaal	214,1	127,0

Conform de financieringsafspraken werkt het fonds de feitelijke premie niet jaarlijks bij met de geldende rentetermijnstructuur, rendements- en inflatieverwachtingen en de prognosetafels. Dit zorgt voor verschillen tussen de (gedempte) kostendekkende en feitelijke premie. Het negatieve verschil tussen de feitelijke premie en kostendekkende premie is ten opzichte van boekjaar 2017 gedaald als gevolg van de stijging van de nominale DNB rentetermijnstructuur. Na introductie van het nFTK is vanaf boekjaar 2016 bij de vaststelling van de kostendekkende premie een dempingssystematiek op basis van verwachte rendementen toegepast. Een aangepaste rendementscurve zal gebruikt worden bij toetsing van de premie in 2021. Doordat de rente momenteel lager ligt dan de in de gedempt kostendekkende premie gebruikte rente van 30 september 2015 zal de aanwezige marge in de toekomst gaan dalen als de huidige rente op hetzelfde niveau blijft.

Indexatie

Het fonds kent indexatieachterstanden. De tabel hieronder geeft een overzicht van de beoogde index, de feitelijk toegekende index en de cumulatieve indexatieachterstand. Vanaf 1 januari 2018 worden de indexcijfers op 2 decimalen afgerond.

(in %)

	Actieve deelnemers			Premievrije en pensioengerechtigde deelnemers		
	Beoogde loonindex	Feitelijk toegekende loonindex	Cumulatieve achterstand loonindex	Beoogde prijsindex	Feitelijk toegekende prijsindex	Cumulatieve achterstand prijsindex
1 januari 2012	3,0	1,5	1,5	2,3	1,2	1,1
1 januari 2013	0,0	0,0	1,5	2,0	1,0	2,1
1 januari 2014	0,0	0,0	1,5	0,9	0,5	2,5
1 januari 2015	0,0	0,0	1,5	0,7	0,4	2,8
1 januari 2016	0,0	0,0	1,5	0,4	0,0	3,2
1 januari 2017	0,0	0,0	1,5	0,4	0,0	3,6
1 januari 2018	1,0	0,35	2,16	1,3	0,45	4,5
1 januari 2019	1,5	0,8	2,87	1,7	0,91	5,32

Solvabiliteitstoets

Met de solvabiliteitstoets bepaalt het pensioenfonds of het voldoende eigen vermogen heeft om risico's te kunnen opvangen. Als maatstaf geldt dat het fonds voldoende (eigen) vermogen moet hebben om de kans op onderdekking binnen een jaar kleiner of gelijk te laten zijn aan 2,5%. Naast het Vereist Eigen Vermogen (VEV) geldt ook een Minimaal Vereist Eigen Vermogen (MVEV).

Voor het vaststellen van het vereist eigen vermogen gebruikt het fonds de door het bestuur als toereikend vastgestelde standaardtoets. Uit deze toets bleek ultimo 2018 dat de vereiste solvabiliteit op basis van de strategische beleggingsportefeuille 1.839,3 miljoen euro bedroeg. Het feitelijke eigen vermogen van het pensioenfonds eind 2018 was 803,1 miljoen euro. Het lag daarmee boven de grens van het minimaal vereist eigen vermogen van 321,3 miljoen.

4.3 Communicatiebeleid

Algemeen

Hoofddoel van het communicatiebeleid van het pensioenfonds is dat deelnemers bewuste pensioenkeuzes maken. Het vergroten van het pensioenbewustzijn van de deelnemers en het versterken van hun vertrouwen in het pensioenfonds zijn ondersteunende (voorwaardelijke) subdoelen van het beleid.

In de communicatielijn 2018-2020 stelt het pensioenfonds de deelnemers en hun informatiebehoeften centraal. Het fonds vindt het belangrijk om te differentiëren naar doelgroep en maakt onder andere een onderscheid in de groepen zeer betrokken, weinig betrokken en niet betrokken.

Voor de pensioencommunicatie van het fonds gelden de volgende drie belangrijke uitgangspunten:

- **Behulpzaam:** Het fonds helpt de deelnemer door aan te sluiten bij zijn belevingswereld, met toegankelijke en evenwichtige communicatie.
- **Compleet:** Alle groepen tellen mee. De verschillende groepen worden in kaart gebracht en communicatie wordt daarop afgestemd. Het fonds is open en transparant en houdt niets achter.
- **Modern:** Het fonds is een moderne, eigentijdse organisatie en treedt de deelnemers ook zo tegemoet. Het fonds gaat mee in bredere thema's als digitalisering en maatschappelijk verantwoord ondernemen.

In het communicatiejaarplan 2018 benoemde het fonds vier speerpunten om richting te geven aan de communicatieactiviteiten.

Eenvoud

Pensioeninformatie blijft voor de meeste deelnemers ingewikkeld. Het fonds werkt daarom voortdurend aan het begrijpelijk en relevant maken van de informatie om zo goed mogelijk aan te sluiten bij de belevingswereld van de deelnemer. Motto daarbij is: 'Minder is meer.' Een voorbeeld is het nieuwe ontwerp van Focus met een tekst/beeldverhouding van 30/70 en een aangepaste insteek voor de doelgroep 55+.

Empowerment

Met activerende en overtuigende communicatie wil het fonds de deelnemer stimuleren en ook helpen om de regie meer in eigen hand te nemen. De stap om zich in pensioen te gaan verdiepen is een moeilijke eerste stap. Het gaat erom de deelnemer te faciliteren, zodat hij zelf aan de slag kan met pensioen. Het fonds heeft dit jaar naast de bestaande Pensioen In Zichtdagen ingezet op workshops voor de groep vanaf 40 jaar, om ook al eerder aan de slag te gaan met het pensioen. De workshops waren meteen zeer succesvol, met meer vraag dan aanbod. Het concept 'maak je eigen pensioenplaatje' is daar geïntroduceerd en ook doorgevoerd naar de pensioenstands, waarbij verschillende KLM-werklocaties worden bezocht.

Openheid & zichtbaarheid

Het vertrouwen in het pensioenfonds wordt versterkt door de dialoog met deelnemers op te zoeken, de deelnemer meer een kijkje achter de schermen te geven, de zichtbaarheid van het bestuur te vergroten en de voordelen van een pensioenfonds meer uit te dragen. Het pensioenfonds is er voor elkaar en met elkaar. Persoonlijke pensioenverhalen in Focus ondersteunen dit en hetzelfde geldt voor het vernieuwde kwartaalbericht, dat korter, visueler en daarmee toegankelijker is gemaakt. Bestuursleden zijn zichtbaar en hebben een actieve rol tijdens de deelnemersevents.

Digitalisering

In 2018 is een belangrijke stap gezet in de ontwikkeling van het nieuwe deelnemersportaal. In september 2018 is MijnKLMPensioen overgezet op een nieuw platform. Volgend jaar volgt de integratie met de website. Zo creëert het pensioenfonds één omgeving: een deelnemersportaal met alle relevante én persoonlijke pensioeninformatie bij elkaar. Het doorontwikkelen van MijnKLMPensioen en het deelnemersportaal is de komende jaren een belangrijke speerpunt.

5 GOVERNANCE

5.1 Inrichting van de governance

Het pensioenfonds voert de door de arbeidsvoorwaardelijke partijen overeengekomen pensioenafspraken uit, na toetsing op uitvoerbaarheid, evenwichtige belangenafweging en wettelijke eisen. Het bestuur is verantwoordelijk voor het prudent beleggen van de pensioengelden, het voeren van een solide financieel beleid, een juiste administratieve uitvoering van de pensioenregeling en de communicatie met belanghebbenden.

Het bestuur bepaalt de strategie van het fonds en het te voeren beleid, geeft leiding aan de organisatie (inclusief de uitbestede activiteiten) en houdt het toezicht op de uitvoering. Risicomanagement is een essentieel onderdeel van de bestuursfunctie. Het bestuur legt verantwoording af aan belanghebbenden via het verantwoordingsorgaan en het jaarverslag.

Het bestuur communiceert periodiek over de financiële positie van het fonds, het gevoerde beleid en de resultaten van dat beleid.

Het pensioenfonds heeft een paritair bestuursmodel, met de mogelijkheid om buiten de pariteit maximaal twee bestuurders met specifieke expertise aan te stellen.

De werkzaamheden van het bestuur vinden voor een belangrijk deel plaats in vergaderingen van het bestuur en van bestuurscommissies. Het bestuur heeft op de verschillende beleidsterreinen bestuurscommissies en werkgroepen ingesteld. Bestuurscommissies bestaan uit bestuursleden. In de Commissie Beleggingszaken en de Communicatiecommissie is een externe adviseur aangesteld.

Het bestuur bespreekt actuele ontwikkelingen, het beleid en de uitvoering daarvan in gezamenlijke vergaderingen en dialoogbijeenkomsten met het verantwoordingsorgaan en licht desgevraagd onderwerpen toe in autonome vergaderingen van het verantwoordingsorgaan.

Vanaf 2019 voert de raad van toezicht (RvT) het interne toezicht uit. Onderdeel daarvan is het periodiek overleg tussen bestuur en RvT. Op grond van de wet zal het bestuur bepaalde voorgenomen besluiten voor goedkeuring voorleggen aan de RvT. Maar ook in andere gevallen zal het bestuur de RvT raadplegen of om commentaar vragen.

5.2 Ontwikkelingen in 2018

Bestuur

In 2017 besloot het bestuur tot een aantal aanpassingen van de governance met als doel de effectiviteit en efficiëntie van de bestuurlijke organisatie en processen te versterken. Belangrijkste elementen van dit besluit waren: versterking van de deskundigheid door aantrekken van bestuursleden met specifieke expertise, een betere taakverdeling tussen bestuur en commissies, instelling van een raad van toezicht en versterking van de bestuurlijke ondersteuning.

In dit kader werd in 2018 het volgende gerealiseerd:

- Begin 2018 werden de taken en bevoegdheden van de bestuurscommissies vastgelegd in commissiereglementen. Naast een beleidsvoorbereidende taak, hebben enkele commissies sinds april 2018 ook mandaat om besluiten te nemen over nadere invulling of uitvoering van beleid. De nieuwe commissiestructuur en -werkwijze is operationeel sinds 1 april 2018 en zal in 2019 worden geëvalueerd;
- Per 1 september 2018 werd het bestuur uitgebreid met een niet-paritaire bestuurder met expertise op het gebied van vermogensbeheer. Deze bestuurder is tevens voorzitter van de Commissie Beleggingszaken;
- Eind 2018 nam het bestuur een besluit over de externe advisering op het terrein van vermogensbeheer. Het fonds had sinds 1999, samen met het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel en het Pensioenfonds

Vliegend Personeel KLM, een gezamenlijke Beleggingsadviescommissie met externe deskundigen. Daarnaast heeft het fonds al enkele jaren een eigen bestuurscommissie beleggingszaken. In 2018 is onderzocht op welke wijze de externe advisering zo effectief en efficiënt mogelijk kan worden ingericht. Daarbij is meegewogen dat het beleid en de governance van de drie fondsen in toenemende mate verschillen. Dit onderzoek heeft geleid tot het besluit van de drie fondsen om de Beleggingsadviescommissie op te heffen en de externe advisering onder te brengen in de fondsspecifieke beleggingscommissies. Deze nieuwe opzet, met structurele externe expertise in de Commissie Beleggingszaken, is ingegaan op 1 januari 2019.

Intern toezicht

Het bestuur heeft in 2018 voorbereidingen getroffen voor de inrichting van een raad van toezicht (RvT), die sinds 1 januari 2019 voor het pensioenfonds wettelijk verplicht is. Met deze wettelijke verplichting is een einde gekomen aan het interne toezicht door de visitatiecommissie. De zittende visitatiecommissie voerde de visitatie over 2018 uit en rondde deze in maart 2019 af.

Het bestuur heeft voor de raad van toezicht een reglement opgesteld, waarin de taken en werkzaamheden zijn uitgewerkt. Verder stelde het bestuur, gehoord het verantwoordingsorgaan, een profielschets op voor de raad van toezicht. De selectie vond plaats in nauw overleg met het verantwoordingsorgaan. Het fonds werd hierbij ondersteund door een extern wervingsbureau. In september 2018 nam het bestuur op voordracht van het verantwoordingsorgaan een voorgenomen besluit tot benoeming van de leden van de RvT. Formele benoeming vond plaats op 20 december 2018, na de verkregen instemming van DNB.

IORP II

Het bestuur bereidde zich in de tweede helft van 2018 voor op de implementatie van de Tweede Europese pensioenfondsenrichtlijn, meestal aangeduid met IORP II. Deze richtlijn, die per 13 januari 2019 in werking trad, bevat voorschriften op terrein van communicatie en governance. Belangrijk onderdeel van de governancevoorschriften betreft de verplichting tot inrichting van drie controlerende sleutelfuncties: actuariel, risicobeheer en interne audit. Binnen deze sleutelfuncties wordt onderscheid gemaakt tussen de (bestuurlijke) eindverantwoordelijkheid – het houderschap – en de feitelijke uitvoering van de functie – de functievervulling. Alle sleutelfuncties moeten onafhankelijk kunnen worden uitgevoerd. Ook gelden geschiktheidseisen voor de personen die de functies vervullen.

Naast deze aanvulling van de governance richt de richtlijn zich ook op de invulling van het risicomanagement, door invoering van een periodieke eigenrisicobeoordeling, en vastlegging en transparantie over het beleid ter zake van verantwoord beleggen.

Het pensioenfonds heeft de implementatie projectmatig aangepakt, in samenwerking met de uitvoeringsorganisatie. Omdat de richtlijn ruimte biedt aan de lidstaten, was van belang welke nadere invulling er op nationaal wetgevingsniveau en door de toezichthouder zou worden gegeven. Pas in het late najaar ontstond, mede door een handreiking van DNB, meer duidelijkheid over de invulling van de sleutelfuncties. Het bestuur verkende verschillende opties en besloot uiteindelijk om de sleutelfuncties risicobeheer en audit binnen het bestuur te beleggen. Een zittende bestuurder zal worden belast met de sleutelfunctie audit en voor de sleutelfunctie risicobeheer zal het bestuur in de eerste helft van 2019 een expert bestuurder risicomanagement aantrekken. De uitvoerende werkzaamheden worden in beide gevallen uitbesteed. Voor de actuariële sleutelfunctie besloot het bestuur tot uitbesteding van zowel het houderschap als de functievervulling aan de certificerend actuaaris.

Op de datum van inwerkingtreding van de richtlijn had het bestuur alle benodigde besluiten genomen. In het eerste halfjaar van 2019 zal de praktische uitwerking, waaronder de werving van de bestuurder risicomanagement, plaatsvinden. Op 1 september 2019 moet de gehele structuur operationeel zijn.

5.3 Personele wijzigingen

Bestuur

Per 1 februari 2018 benoemde het bestuur de heer P.A.M. Loven tot onafhankelijk voorzitter van het bestuur. In maart en mei werden respectievelijk de heer H.E.W. van den Dungen en mevrouw M.I. Kartman na instemming van DNB benoemd. Zij vervulden vacatures die in 2017 ontstonden. Per 1 september 2018 werd het bestuur uitgebreid met de heer L.J. van der Put. Hij werd benoemd als bestuurder vermogensbeheer op een van de twee niet-paritaire zetels.

In juli 2018 trad de heer M. Raaijmakers tussentijds terug in verband met het aanvaarden van een andere functie. Ultimo 2018 was deze vacature nog niet vervuld.

Beleggingsadviescommissie

In verband met het opheffen van de Beleggingsadviescommissie traden per 31 december 2018 mevrouw K. Merkus, mevrouw M. van Beusekom en de heren D. Brounen en J. de Wit terug als leden van deze commissie.

Intern toezicht

Na instemming van DNB werden op 20 december 2018 mevrouw J.F.M. van der Meer en de heren R.S. Croll en J.J.M. Nijland benoemd tot leden van de RvT, met mevrouw Van der Meer als voorzitter.

Verantwoordingsorgaan

Op 30 juni 2018 eindigde de zittingstermijn van het verantwoordingsorgaan. De leden mevrouw L. Silvis en de heren M. Berkhemer, P.A van Gent en F. Laplooi traden terug. Als nieuwe leden werden benoemd mevrouw N. van Unen en de heren H. Nota, W. van der Vlies en B. van der Wal. De overige leden werden herbenoemd.

Het bestuur dankt de teruggetreden leden voor hun langjarige inzet voor het pensioenfonds.

5.4 Geschiktheid

Op grond van de wet moet een bestuur geschikt zijn voor de 'uitoefening van het bedrijf van pensioenfonds'. Op basis daarvan moeten de individuele bestuurders voldoende kennis hebben, over de juiste vaardigheden en competenties beschikken en blijf geven van professioneel gedrag. Voorafgaande aan hun benoeming toetst DNB bestuursleden hierop. Het pensioenfonds heeft door middel van het geschiktheidsplan en een profielschets invulling gegeven aan het geschiktheidsvereiste. De profielschets voor het bestuur bevat de vereiste kennis en ervaring en de gewenste competenties. Daarnaast beschrijft het geschiktheidsplan op welke wijze de geschiktheid verder wordt ontwikkeld en wordt geborgd. Onderdeel van het geschiktheidsplan is een matrix waarin per bestuurder het deskundigheidsniveau per beleidsterrein wordt aangegeven.

Tevens bevat het geschiktheidsplan de opzet van de bestuurlijke evaluatie. Deze bestuurlijke evaluatie heeft in het verslagjaar onder leiding van de onafhankelijke voorzitter plaatsgevonden.

De evaluatie richtte zich primair op het functioneren van het bestuur, maar raakte ook de bestuurlijke ondersteuning. Geconcludeerd werd dat in het bestuur een collegiale en open sfeer heerst en dat met veel inzet, betrokkenheid en deskundigheid wordt geopereerd. Het bestuur voelt zich voldoende in control en ervaart dat bij besluitvorming alle belangen goed worden benoemd en op evenwichtige wijze afgewogen. Het besluitvormingsproces wordt als effectief ervaren. Wel bestaat behoefte aan meer focus op hoofdzaken in bestuurs- en commissievergaderingen, mede gezien het grote aantal onderwerpen dat behandeld moet worden. Afspraken over de regievoering en de kwaliteitseisen ten aanzien van de informatievoorziening (relevantie, tijdigheid, volledigheid en juistheid) moeten de effectiviteit en efficiëntie verbeteren.

Ook is geconstateerd dat een verdere spreiding van de deskundigheid in het bestuur gewenst is. Dit heeft geleid tot een nieuw geschiktheidsplan (zie ook hiervoor).

5.5 Uitvoering en uitbesteding

Het pensioenfonds streeft naar hoogwaardige dienstverlening aan de belanghebbenden en daartoe een optimale ondersteuning van het bestuur. Voor een hoge kwaliteit van pensioen- en vermogensbeheer is een professionele organisatie nodig. Deze moet beschikken over de benodigde deskundigheid en een passende infrastructuur om de activiteiten van het pensioenfonds adequaat uit te voeren en het bestuur te ondersteunen.

Het fonds is samen met het Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM en het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel aandeelhouder van de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (BSG). Belangrijk voordeel van deze constructie is dat de uitvoerder bekend is met de context en belangen van het fonds. Naast zijn invloed als grote klant heeft het pensioenfonds via het aandeelhouderschap invloed op, maar ook verantwoordelijkheid voor de kwaliteit en continuïteit van de uitvoeringsorganisatie.

Het bestuur kwalificeert de relatie met BSG als een strategisch partnerschap. De keuze voor een strategische partnerrelatie houdt in dat het pensioenfonds werkzaamheden in beginsel voor lange termijn belegt bij de partnerorganisatie. Hierbij moet BSG vanzelfsprekend voldoen aan de gestelde uitgangspunten en criteria. De uitbesteding vindt plaats met overeenkomsten die marktconform zijn qua diensten, service en tarieven.

Strategische oriëntatie 2025

In 2018 ontwikkelde de uitvoeringsorganisatie een visie en strategie voor de komende jaren. In zijn rol van aandeelhouder werd het fonds op verschillende momenten bij de strategievorming betrokken. Na bespreking van de strategische oriëntatie 2025 in de aandeelhoudersvergadering beoordeelde het bestuur in september 2018 of:

- de strategie van BSG aansluit op de strategie van het fonds;
- aan de voorwaarden wordt voldaan om de strategische relatie te continueren;
- de werkzaamheden van het pensioenfonds juist worden uitgevoerd, in lijn met de missie, visie, strategie en het beleid van het fonds.

Deze vragen zijn door het bestuur positief beantwoord. Na accordering van de strategie door de aandeelhouders, heeft BSG de uitvoering ter hand genomen.

Verzakelijking

Mede naar aanleiding van bevindingen uit het onderzoek naar de robuustheid van de pensioenadministratie maakte het fonds met BSG in het kader van verzakelijking van de relatie afspraken over de processen bij grote reglementswijzigingen en implementaties en over de business continuity. Eind 2018 is de actualisering van de dienstverleningsovereenkomsten en service level agreements van start gegaan. Ook is een separate overeenkomst voor de ondersteuning op het terrein van risicomanagement opgesteld.

Onderuitbesteding

Binnen de kaders van de dienstverleningsovereenkomst besteedt BSG bepaalde activiteiten of processen uit, zoals de 'verloning' van de pensioenuitkeringen en het beheer van de pensioenplanner, websites, bestuursportaal en de productie van het UPO. Ook wordt gebruikgemaakt van zogenoemde cloudapplicaties.

Onder andere door middel van de ISAE 3402-rapportage beoordeelt het bestuur of BSG voldoende in control is ten aanzien van de uitbestede werkzaamheden.

Eind 2017 besloot BSG tot uitbesteding van het datacenter aan een externe IT-serviceprovider, teneinde toekomstige beschikbaarheid en veiligheid van de systemen beter te waarborgen. De feitelijke uitbesteding werd in 2018 gefaseerd gerealiseerd.

Het bestuur is goed betrokken bij deze uitbesteding. In opdracht van het bestuur heeft eind 2017 een externe auditor een audit uitgevoerd op de risico's en risicobeheersing van dit uitbestedingsproject. De Audit Commissie van het fonds is door middel van rapportages van BSG en gesprekken met de directie steeds op de hoogte gehouden van de voorbereidingen en de gefaseerde transitie. In de tweede helft van 2018 is geconstateerd dat de transitie zonder problemen is verlopen en dat alle systemen naar behoren functioneren.

5.6 Externe relaties

Het pensioenfonds is lid van de Pensioenfederatie. Een bestuurslid en functionarissen van de uitvoeringsorganisatie zijn namens het fonds lid van verschillende commissies van de Pensioenfederatie.

5.7 Gedragsregelingen

Code Pensioenfondsen

Voor het pensioenfonds geldt de Code Pensioenfondsen. Deze geeft nadere invulling aan de wetgeving voor de besturing van pensioenfondsen. De wetgever heeft de Code Pensioenfondsen aangewezen als de principes voor goed pensioenfondsbestuur, zoals bedoeld in artikel 33, tweede lid van de Pensioenwet. Hieruit volgt dat pensioenfondsen de Code moeten uitvoeren. De Code gaat uit van het zogenoemde 'pas toe of leg uit'-beginsel. Dat betekent dat het pensioenfonds kan afwijken van de normen in de Code, maar deze afwijking dan moet motiveren en toelichten aan belanghebbenden. De sector heeft een commissie ingesteld om de naleving van de Code door de fondsen kritisch te beoordelen en daarover te rapporteren.

De opstellers van de Code, de Pensioenfederatie en de Stichting van de Arbeid, hebben in 2018 een vernieuwde Code opgesteld, die op 30 september 2018 is gepubliceerd. Belangrijkste vernieuwing is de thematische opzet. De bestaande normen zijn verdeeld over acht thema's: 1) vertrouwen waarmaken, 2) verantwoordelijkheid nemen, 3) integer handelen, 4) kwaliteit nastreven, 5) zorgvuldig benoemen, 6) gepast belonen, 7) toezicht houden en inspraak waarborgen en 8) transparantie bevorderen. Verder zijn normen actiever geformuleerd. Door samenvoeging kon het aantal normen worden teruggebracht; er zijn echter ook normen toegevoegd. In totaal zijn er nu 65 normen. Het karakter van de normen in de Code Pensioenfondsen verschilt. De naleving van sommige normen is duidelijk vast te stellen aan de hand van concrete beleidsdocumenten, publicaties of acties. Veel normen richten zich echter op gedrag en zijn minder makkelijk objectief aantoonbaar. De opstellers van de Code zijn voornemens om in 2019 tot een meer fundamentele herziening te komen.

Aan pensioenfondsen is verzocht om over 2018 te rapporteren aan de hand van de nieuwe opzet. Dit geldt niet voor de nieuwe normen. Naast het uitleggen van eventuele afwijkingen, is de bedoeling dat fondsen ook rapporteren over de wijze waarop ze invulling geven aan de verschillende normen. Het fonds wil daar over 2019 nader invulling aan geven en beperkt zich in dit verslag tot een motivering van nog bestaande afwijkingen en het signaleren van de nieuwe normen en bestaande onderwerpen die mogelijk uitleg behoeven.

Gemotiveerde afwijkingen

- *Zorgvuldig benoemen: diversiteit (norm 33)*

Het bestuur en het verantwoordingsorgaan voldeden in 2018 nog niet aan de norm dat er ten minste één persoon jonger dan 40 jaar zitting heeft. Aan de genormeerde diversiteit naar geslacht wordt wel voldaan. Het bestuur heeft in 2018 een diversiteitsbeleid vastgesteld en aangegeven hoe het hieraan in de praktijk invulling wil geven. Met de benoeming van mevrouw P.V.H. Verhoef per 23 mei 2019 voldoet het bestuur ook aan de leeftijdsnormstelling.

- *Zorgvuldig benoemen: zittingsduur (norm 34)*

Op grond van deze norm wordt een bestuurslid ten hoogste tweemaal herbenoemd. Dit is ook de hoofdregel in de statuten van het pensioenfonds. Deze voorzien echter ook in de mogelijkheid om in bijzondere gevallen een extra herbenoeming te doen. Hierdoor wijkt het pensioenfonds strikt genomen af van de norm. Motivering van het bestuur is dat strikte handhaving van de maximumtermijn in strijd kan zijn met de continuïteit van het pensioenfonds. Indien dat in het belang van het pensioenfonds is, moet de mogelijkheid bestaan een geschikte bestuurder langer te binden.

Aandachtspunten voor 2019

De Code bevat verschillende normen waarvan de naleving in de praktijk moet blijken. Het bestuur zal in 2019 bekijken in hoeverre de naleving van dergelijke normen, die vaak impliciet is, beter zichtbaar kan worden gemaakt.

Voor het vaststellen of het beleid draagvlak heeft onder de belanghebbenden is het verantwoordingsorgaan de primaire gesprekspartner van het bestuur. Dat geldt ook voor het beleid ten aanzien van maatschappelijk verantwoord beleggen. Het bestuur wil over dit laatste ook de dialoog aangaan met de belanghebbenden en overweegt om in 2019 een draagvlakonderzoek uit te voeren.

Voor het verantwoordingsorgaan vloeit uit de Code voort, dat periodiek evaluatie van het functioneren invulling moet krijgen. Mede in dat kader stelt het verantwoordingsorgaan een functieprofiel op. De performance van de uitvoeringsorganisatie wordt bewaakt via rapportages en is jaarlijks onderwerp van gesprek in het overleg over de dienstverleningsovereenkomst en de vergoeding. In aanvulling hierop start het fonds in 2019 met een periodieke evaluatie van BSG als fiduciair vermogensbeheerder door een externe partij.

Gedragscode

Voor de leden van het bestuur geldt een gedragscode. Deze code moet belangenverstrengeling – inclusief de schijn daarvan – en ongeoorloofde handelingen voorkomen. Door de uitbesteding aan de uitvoeringsorganisatie hebben bestuursleden geen directe betrokkenheid bij het aangaan van zakelijke relaties of (voorgenomen) beleggingstransacties. Ook beschikken zij hierdoor niet over vertrouwelijke marktinformatie.

In 2018 waren er geen situaties die aanleiding gaven tot acties van de compliance officer. Bestuursleden hebben de jaarlijkse verklaring over de naleving van de gedragscode ondertekend en hun eventuele nevenactiviteiten gemeld. Deze zijn opgenomen in de bijlage Functies en nevenfuncties bestuur.

Mede vanuit de vergunningen van de Wet op het financieel toezicht (Wft) geldt voor de medewerkers van de uitvoeringsorganisatie een eigen gedragscode. Deze voldoet aan de door de AFM gestelde eisen.

De code omvat ook een insiderregeling voor het voorkomen van (de schijn van) handel met voorwetenschap. Naast de algemene gedragscode heeft de uitvoeringsorganisatie een code voor internetgebruik en e-mail, een klokkenluidersregeling en een incidentenregeling.

Het fonds integreert de conclusies van de compliance officer van de uitvoeringsorganisatie in de rapportage van de compliance officer van het bestuur.

Beloningsbeleid

Voor pensioenfonds is een beloningsbeleid wettelijk verplicht. Dat beleid heeft als doel onder andere het voorkomen van het nemen van te grote risico's vanwege beloningselementen, zoals bonussen. Het pensioenfonds hanteert het volgende beloningsbeleid:

- *Beloning van het pensioenfondsbestuur*

Bestuurders kunnen aanspraak maken op een vergoeding als tegemoetkoming voor de tijd die ze besteden aan het pensioenfonds en de verantwoordelijkheid die ze dragen. Voor de paritaire bestuursleden bedraagt deze tegemoetkoming 7.100 euro per jaar met de mogelijkheid van verhoging tot 9.700 euro of, voor enkele specifieke functies, 12.200 euro per jaar. Deze bedragen zijn gebaseerd op de SER-regeling voor vacatiegelden. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen. Vanaf 2018 wordt geen bestuursvergoeding meer betaald aan bestuursleden die in dienst zijn van KLM N.V.

Voor niet-paritaire bestuursleden die op grond van specifieke expertise worden aangetrokken, voor de voorzitter en voor de leden van de raad van toezicht geldt dat de beloning wordt bepaald op basis van de met het fonds overeengekomen tijdsbesteding en een marktconform tarief. Als grondslag hanteert het pensioenfonds het salarisniveau van KLM voor senior management. Ook bij deze functionarissen is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen.

Verder kunnen bestuursleden aanspraak maken op een vaste onkostenvergoeding voor gebruik van privéapparatuur, telefoon- en internetkosten en abonnementen. Ook hebben ze recht op een vergoeding van de reiskosten voor het bijwonen van pensioenfondsactiviteiten. De onkostenvergoeding is in overeenstemming met de zogenoemde vrijwilligersregeling en bedraagt 900 euro per jaar.

Van verdere declaratie van gemaakte kosten is geen sprake.

- *Beloning van externe deskundigen*

Het pensioenfonds zet externe deskundigen in, bijvoorbeeld voor beleggingsadvies. Zij krijgen een beloning op basis van een marktconform tarief en de overeengekomen tijdsbesteding.

- *Beloning bij de uitvoeringsorganisatie*

Het pensioenfonds besteedt een belangrijk deel van zijn werkzaamheden uit aan BSG. BSG kan op onderdelen van de uitvoering ook gebruikmaken van derden.

Het pensioenfonds zorgt ervoor dat het zicht heeft op het beloningsbeleid van de partijen aan wie het werkzaamheden heeft uitbesteed. Ten aanzien van prestatiegerichte ('variabele') beloning hanteert het pensioenfonds als uitgangspunten dat:

- er tussen de vaste en de variabele beloning een passende verhouding is;
- de variabele beloning in redelijke verhouding staat tot de geleverde prestatie;
- de variabele beloning niet gerelateerd is aan de financiële resultaten van het fonds.

Het pensioenfonds is met BSG overeengekomen dat de onderneming informatie verstrekt over haar beloningsbeleid en eventuele wijzigingen daarin. Het beloningsbeleid van BSG kent naast een vaste beloning een variabele beloning. De variabele beloning is verbonden aan targets en bedraagt maximaal 10% van het vaste inkomen. Bij een aantal functies is dit maximaal 20%. De variabele beloning staat in redelijke verhouding tot de prestatie en de vaste beloning. Daarbij is de variabele beloning niet gerelateerd aan de financiële resultaten van het pensioenfonds of de beleggingspools waarin het pensioenfonds participeert. BSG voldoet aan de Regeling beheerst beloningsbeleid Wft 2017.

In 2018 betaalde het pensioenfonds 96.000 euro (2017: 102.000 euro) aan vergoedingen voor bestuursleden (inclusief de voorzitter) en 105.000 euro (2017: 89.000 euro) aan externe deskundigen. Deze bedragen zijn, voor zover van toepassing, inclusief btw.

Melding onregelmatigheden

In 2018 waren er geen meldingen op basis van de incidentenregeling en klokkenluidersregeling van het pensioenfonds.

5.8 Privacybeleid

Op 25 mei 2018 is de Algemene Verordening Gegevensbescherming in werking getreden. Het fonds had zich hier tijdig op voorbereid, waardoor het ruim voor de datum van inwerkingtreding beschikte over een adequaat privacybeleid en de vereiste procedures. Het bestuur benoemde in 2018 de heer mr. P. Paanen tot privacy officer van het fonds. Vanwege het aanvaarden door de heer Paanen van een functie bij een andere werkgever is er per 1 maart 2019 een vacature. Vanaf deze datum neemt mevrouw mr. G. Somaroo de functie waar.

In december 2018 ontving het bestuur de eerste privacyrapportage van de privacy officer. Deze betrof met name de tijdige implementatie van de nieuwe regelgeving door het opstellen van het privacybeleid, procedures voor inzage en voor datalekken, communicatie (privacy statements) en verwerkersovereenkomsten.

In 2018 waren er zeven datalekken bij het fonds (2017: vier). De datalekken bestonden grotendeels uit zogenaamde plakbrieven. Hierbij is een brief bij het in de envelop stoppen blijven plakken aan een andere brief. De overige datalekken bestonden uit verkeerd ingevoerde adressen. Uit de datalekken is geen schade voortgekomen. Alle datalekken zijn gemeld aan de Autoriteit Persoonsgegevens.

5.9 Sancties

In 2018 kreeg het pensioenfonds geen boetes of dwangsommen opgelegd. Evenmin was sprake van andere maatregelen, zoals een aanwijzing van de toezichthouder of het aanstellen van een bewindvoerder of curator.

6 KOSTEN

Dit hoofdstuk geeft inzicht in de kosten van het pensioenfonds. Het fonds hanteert hiervoor de aanbevelingen van de Pensioenfederatie. De kosten van het pensioenfonds bestaan uit de kosten voor de pensioenuitvoering, de bestuursondersteuning, het vermogensbeheer en de transactiekosten van het vermogensbeheer. De bestuurs- en beheerskosten alsmede de kosten van bestuursondersteuning en advisering worden voor 60% toegerekend aan pensioenuitvoering (kosten per deelnemer) en voor 40% aan vermogensbeheer. Deze verdeelsleutel is gebaseerd op de gemiddelde bestuurlijke agenda (bestuurs- en commissievergaderingen en behandelde onderwerpen) over een periode van vijf jaar en de daaraan gerelateerde uren bestuursondersteuning.

6.1 Kosten pensioenuitvoering

De uitvoeringskosten worden betaald door het pensioenfonds. Een deel van de uitvoeringskosten heeft direct te maken met zichtbare activiteiten. Denk daarbij aan het administreren en uitkeren van de pensioenen, de communicatie met deelnemers, voorbereiden van vergaderingen en het maken van het jaarverslag. Op deze kosten heeft het bestuur invloed.

Daarnaast zijn er directe kosten die het bestuur niet kan beïnvloeden. Voorbeelden hiervan zijn de kosten van het externe toezicht: de jaarlijkse heffingen, de informatievoorziening van toezichthouders en de medewerking aan toezichtonderzoeken. Ook de kosten van het interne toezicht en die van de certificerend actuaire en accountant horen hierbij.

Verder leidt nieuwe wetgeving regelmatig tot wijziging van de pensioenregeling of aanpassingen van processen of procedures. De kosten daarvan kan het fonds maar beperkt beïnvloeden.

De totale directe kosten (beïnvloedbaar en niet-beïnvloedbaar) bedragen 1,05 miljoen euro, waarvan 0,63 miljoen euro (60%) wordt toegerekend aan pensioenuitvoering.

De volgende tabel geeft de uitvoeringskosten weer, uitgesplitst naar de verschillende functies in het fonds (bedragen in miljoenen euro's):

	2018	2017
Pensioenadministratie	4,4	3,9
Bestuursondersteuning en communicatie	1,0	1,1
Bestuur en beheer pensioenfonds	0,1	0,1
Extern toezicht	0,3	0,3
Overig ⁶	0,2	0,1
Totale uitvoeringskosten	6,0	5,5

De volgende tabel geeft een overzicht van de kosten van de pensioenuitvoering en de kosten per deelnemer. Het fonds past de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie over de wijze van bepalen van het aantal deelnemers toe. Daaruit volgt dat de gepresenteerde kosten inclusief btw en eventuele eenmalige activiteiten zijn. Deze worden hierna nader toegelicht.

⁶ Betreft accountant, certificerend actuaire en contributies en bijdragen.

	2018	2017
Kosten pensioenuitvoering (in miljoenen euro's)	6,0	5,5
Gemiddeld aantal actieve deelnemers en pensioen-gerechtigden	24.137	23.964
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (in euro's)	250	231
Btw pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (in euro's)	39	35
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer excl. btw (in euro's)	211	196
Eenmalige pensioenuitvoeringskosten per deelnemer excl. btw (in euro's)	20	17
Reguliere pensioenuitvoeringskosten per deelnemer excl. btw (in euro's)	191	179

Toelichting ontwikkeling uitvoeringskosten

Vanaf 1 januari 2017 brengt BSG btw in rekening over verschillende uitbestede diensten. Dit leidt tot een structurele toename van de uitvoeringskosten.

In de totale kosten pensioenadministratie van 4,4 miljoen euro zit ongeveer 0,78 miljoen euro btw. In de totale kosten bestuursondersteuning en communicatie van 1,6 miljoen euro zit 0,27 miljoen euro btw. De bestuurs- en communicatiekosten worden voor 60% toegerekend aan pensioenuitvoering. Dit betekent dat de totale btw in de kosten per deelnemer 0,94 miljoen euro bedraagt (39 euro per deelnemer). Zonder btw zouden de kosten per deelnemer 211 euro bedragen.

Het pensioenfonds is in 2017 gestart met een onderzoek naar de mogelijkheden om de btw-last te mitigeren. Vanaf het derde kwartaal 2017 wordt er elk kwartaal een bezwaarschrift c.q. verzoek om teruggaaf inzake aangifte omzetbelasting ingediend.

De eenmalige kosten voor pensioenuitvoering en bestuursondersteuning bedroegen in 2018 0,5 miljoen euro en houden voornamelijk verband met het DNB-onderzoek naar de robuustheid van de pensioenadministratie en extra werkzaamheden, zoals de implementatie van pensioenrichtleeftijd 68 jaar, inhaalindexatie en verschillende kleine aanpassingen van de pensioenadministratie.

6.2 Kosten vermogensbeheer

De volgende factoren bepalen in belangrijke mate de hoogte van de vermogensbeheerkosten:

- beleggingsmix;
- schaalgrootte;
- mate van actief of passief beheer;
- mate van directe of indirecte beleggingen.

Bij de besluitvorming over de beleggingsmix wordt wel rekening gehouden met de kosten, maar deze zijn daarvoor niet doorslaggevend. Door de beleggingsportefeuille samen te voegen (poolen) met die van Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM, Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel en een aantal andere, kleinere partijen in beleggingsfondsen (pools) kunnen schaalvoordelen worden gerealiseerd. De mate van actief beheer of passief beheer is stuurbaar. Binnen de beleggingsportefeuille is sprake van zowel actief als passief beheer. Verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit directe beleggingen, vooral beursgenoteerde aandelen en beursgenoteerde obligaties. De portefeuilles niet-beursgenoteerd vastgoed, niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) en hypothecaire leningen betreffen indirecte beleggingen (fund-of-fundstructuren). Een klein deel van de portefeuilles beursgenoteerd vastgoed en beursgenoteerde aandelen bestaat eveneens uit indirecte beleggingen.

De kosten vermogensbeheer worden berekend op basis van het zogenoemde look-through-principe. Dit wil zeggen dat de vermogensbeheerkosten van alle lagen van structuren zoveel mogelijk inzichtelijk worden gemaakt. Naast de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten wordt dus ook het aandeel in de onderliggende vermogensbeheerkosten van beleggingsfondsen in aanmerking genomen.

De door de operationele managers in rekening gebrachte beheervergoeding vormt de belangrijkste kostencategorie. Verreweg het grootste deel hiervan betreft een vaste fee op basis van het beheerde vermogen en is dus onafhankelijk van de prestatie van de vermogensbeheerder. Een klein deel van de beheervergoeding is wel prestatieafhankelijk. Andere vermogensbeheerkosten zijn onder meer kosten van fiduciair beheer, bewaarloon van de custodian, advieskosten, controlekosten, toezichtkosten, kosten van securities lending en (toegerekende) kosten van bestuur en financieel beheer.

De kosten vermogensbeheer bedragen totaal 40,3 miljoen euro (2017: 39,2 miljoen euro):

	2018	2017
Vergoeding operationeel vermogensbeheer	27,8	28,7
Vergoeding fiduciair vermogensbeheer BSG	7,9	6,1
Overig	4,6	4,4
Totaal	40,3	39,2

In het volgende overzicht zijn de kosten vermogensbeheer per beleggingscategorie en gerelateerd aan het gemiddeld belegd vermogen weergegeven (bedragen in miljoenen euro's):

	Gemiddeld belegd vermogen	Beheerver- goeding	Prestatie- afhankelijk	Overig	Totaal kosten	Relatief (%)
2018						
Vastgoed						
Beursgenoteerd	244	0,3	–	0,2	0,5	0,20
Niet-beursgenoteerd	623	5,4	0,7	2,0	8,1	1,30
Totaal	867	5,7	0,7	2,2	8,6	0,99
Aandelen						
Beursgenoteerd	3.266	8,8	0,4	4,4	13,6	0,42
Niet-beursgenoteerd	201	3,9	0,8	1,7	6,4	3,18
Totaal	3.467	12,7	1,2	6,1	20,0	0,58
Vastrentende waarden						
Beursgenoteerd	3.667	5,5	–	3,2	8,7	0,22
Onderhands	642	2,0	–	1,0	3,0	0,47
Totaal	4.309	7,5	–	4,2	11,7	0,27
Totaal	8.643	25,9	1,9	12,5	40,3	0,47
2017						
Vastgoed						
Beursgenoteerd	323	0,4	–	0,3	0,7	0,20
Niet-beursgenoteerd	487	5,2	0,9	1,5	7,6	1,57
Totaal	810	5,6	0,9	1,8	8,3	1,02
Aandelen						
Beursgenoteerd	3.284	9,8	0,5	4,5	14,8	0,45
Niet-beursgenoteerd	139	4,6	–	1,2	5,8	4,20
Totaal	3.423	14,4	0,5	5,7	20,6	0,60
Vastrentende waarden						
Beursgenoteerd	3.511	5,9	–	2,6	8,5	0,24
Onderhands	519	1,4	–	0,4	1,8	0,34
Totaal	4.030	7,3	–	3,0	10,3	0,26
Totaal	8.264	27,3	1,4	10,5	39,2	0,47

De vermogensbeheerkosten zijn licht gedaald ten opzichte van vorig jaar. Hiervoor is een aantal redenen te noemen. Allereerst is er het lagere bewaarloon. Hier zijn betere tarieven voor afgesproken. Daarnaast is er de sterkere euro gedurende het jaar. Veel kosten worden afgerekend in buitenlandse valuta, deze worden tegen een betere omrekenkoers naar euro's berekend. Ten derde zijn de kosten voor illiquide assets gestegen, maar minder hard dan het geïnvesteerde vermogen. Veel kosten worden gerelateerd aan gecommiteerd kapitaal. Dit kapitaal is meer volgestort in 2018 waardoor de kosten relatief lager uitkomen. De verlaging wordt grotendeels teniet gedaan door een hogere toewijzing aan vermogensbeheer van overheadkosten van de uitvoerder.

6.3 Transactiekosten

De transactiekosten worden eveneens berekend op basis van het look-through-principe. Dit wil zeggen dat in geval van beleggingsfondsen behalve de in- en uitstapvergoedingen ook het aandeel in de door de beleggingsfondsen gemaakte aan- en verkoopkosten in aanmerking wordt genomen. In geval van fund-of-fundstructuren worden de in- en uitstapvergoedingen hierin begrepen. De berekende kosten worden verlaagd met het aandeel in de in- en uitstapvergoedingen van de beleggingsfondsen, die voor het beleggingsfonds immers opbrengsten vormen.

De transactiekosten bedragen totaal 12,9 miljoen euro (2017: 16,0 miljoen euro):

	2018			2017		
	Gemiddeld belegd vermogen	Kosten	Relatief (%)	Gemiddeld belegd vermogen	Kosten	Relatief (%)
Vastgoed	867	0,5	0,06	810	0,8	0,10
Aandelen	3.467	4,3	0,12	3.423	6,0	0,18
Vastrentende waarden	4.309	6,8	0,16	4.031	8,2	0,20
Totaal excl. derivaten	8.643	11,6	0,13	8.264	15,0	0,18
Derivaten		1,3	0,02		1,0	0,01
Totaal	8.643	12,9	0,15	8.264	16,0	0,19

De transactiekosten zijn gedaald in vergelijking met 2017. Voor aandelen geldt dat dit vooral te maken heeft met minder transacties in opkomende markten. Bij vastrentende waarden komt dit vooral door een lagere bied/laat koers in de markt. De grote transitie in de door inflatie gecorrigeerde obligaties vond plaats in een liquide markt, waardoor deze transactiekosten relatief laag konden blijven. Over het algemeen geldt voor alle categorieën dat de transacties in het buitenland een gunstigere omrekenkoers naar de sterkere euro hadden dan in 2017. Transactiekosten op derivaten waren iets gestegen door de verdere afbouw van de renteafdekking.

6.4 Verhouding rendement en kosten

In het volgende overzicht wordt een indicatie gegeven van de verhouding tussen het totaalrendement en zowel de vermogensbeheerkosten als de transactiekosten:

(in %)	2018	2017
Bruto totaalrendement	-1,2	8,4
Kosten vermogensbeheer	-0,5	-0,5
• Vergoeding operationeel vermogensbeheer	-0,4	-0,4
• Vergoeding fiduciair vermogensbeheer	-0,1	-0,1
Transactiekosten	-0,2	-0,2
Netto totaalrendement	-1,9	7,7
Vergoeding fiduciair vermogensbeheer	0,1	0,1
Netto totaalrendement excl. vergoeding fiduciair vermogensbeheer	-1,8	7,8

In bovenstaand overzicht zijn de kosten vermogensbeheer opgesplitst in een vergoeding operationeel beheer en een vergoeding fiduciair beheer. Laatstgenoemde vergoeding wordt bij het nettorendement opgeteld om aan te sluiten bij de kerncijfers van het fonds, zoals weergegeven in het begin van dit jaarverslag.

7 RISICOMANAGEMENT

7.1 Risicobeleid

Het bestuur is verantwoordelijk voor de risicomanagementorganisatie en de beheersing van de risico's waaraan het pensioenfonds is blootgesteld. Het fonds werkt met integraal risicomanagement (IRM). Integraal benadrukt dat het gaat om het managen van alle verschillende risicogebieden in onderlinge samenhang.

Risicoprofiel

Het pensioenfonds heeft het integraal risicomanagement ingericht volgens de richtlijnen van toezichthouder DNB (waaronder de risicoanalysemethode FIRM) en artikel 143 Pensioenwet ('een pensioenfonds richt zijn organisatie zodanig in dat deze een beheerste en integere bedrijfsvoering waarborgt').

Daarnaast gaat het fonds uit van de beginselen van het COSO ERM-raamwerk (ERM: Enterprise Risk Management) voor het beoordelen en inrichten van risicomanagement, de ISO-kwaliteitseisen en best practices. Het pensioenfonds onderscheidt de volgende financiële en niet-financiële risico's:

Financiële risico's

Voor financiële risico's hanteert het fonds de volgende indeling:

1. rentemismatchrisico;
2. inflatierisico;
3. aandelen- en vastgoedrisico;
4. valutarisico;
5. tegenpartijrisico en kredietrisico;
6. verzekeringstechnisch risico;
7. concentratierisico;
8. actief risico;
9. risico's van derivaten;
10. liquiditeitsrisico.

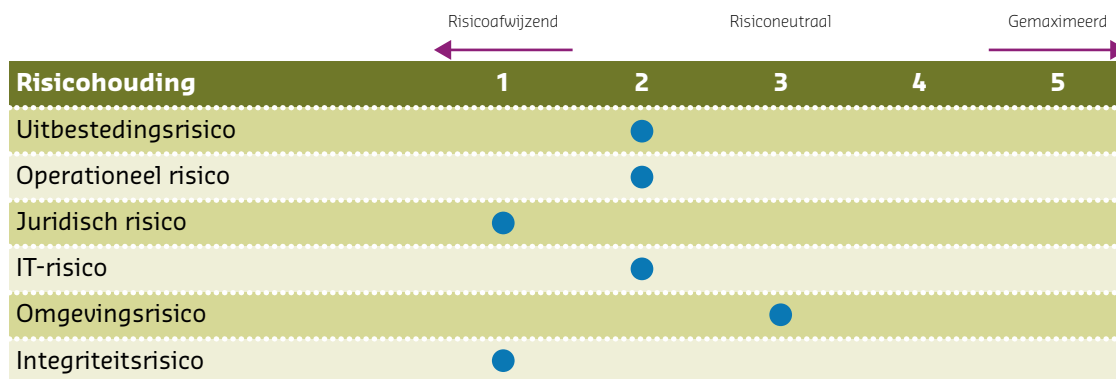
Niet-financiële risico's

Deze term betekent niet dat deze risico's geen financiële schade kunnen veroorzaken bij het fonds.

Het zegt alleen dat er geen rechtstreekse relatie is tussen deze risico's en de financiële positie van het fonds. Het fonds onderscheidt deze niet-financiële risico's:

11. uitbestedingsrisico;
12. operationeel risico;
13. juridisch risico;
14. IT-risico;
15. omgevingsrisico;
16. integriteitsrisico.

Redenerend vanuit de missie, visie en strategie heeft het fonds in 2018 voor alle niet-financiële risico's een risicohouding vastgesteld inclusief risicotoleranties. Hiermee vergroot het fonds zijn mogelijkheden tot risicosturing voor de niet-financiële risico's.

Figuur: overzicht risicohouding niet-financiële risico's

Risicobeschrijving

Hieronder worden de risicocategorieën weergegeven, en de wijze waarop het bestuur het beleid voor de beheersing van de risico's vorm heeft gegeven.

Financiële risico's

1. Rentemismatchrisico

Het pensioenfonds is gevoelig voor wijzigingen in de marktrente omdat de rentegevoeligheid van de beleggingen niet gelijk is aan de rentegevoeligheid van de verplichtingen. Dit rentemismatchrisico vangt het fonds op door een belangrijk deel van de vastrentendewaardenportefeuille te beleggen in langlopende staatsobligaties. Daarnaast gebruikt het fonds renteswaps voor een verdere beperking van het mismatchrisico. Het fonds voert een dynamisch renteafdeckingsbeleid, waarbij de hoogte van de renteafdekking afhankelijk is van het niveau van de rente. Het pensioenfonds voert maandelijks een renteafdeckingsberekening uit op basis waarvan het renteafdeckingspercentage wordt gemonitord.

2. Inflatierisico

De koopkracht van de door deelnemers opgebouwde pensioenaanspraken is gevoelig voor de inflatie. Het pensioenfonds heeft als ambitie een waardevast pensioen te kunnen betalen, en daarvoor de pensioenaanspraken te indexeren met de stijging van het prijspeil. Om dit mogelijk te maken heeft het fonds in de beleggingsstrategie oog voor de inflatiegevoeligheid van de beleggingen. Daarbij spelen onder andere beleggingen in aandelen en vastgoed een rol.

3. Vastgoed- en aandelenrisico

Het vastgoed- en aandelenrisico is het risico van daling van de marktprijzen. Het fonds beheerst het vastgoed- en aandelenrisico door goed te spreiden binnen de beleggingsportefeuille (diversificatie).

4. Valutarisico

Het pensioenfonds belegt ook in beleggingsinstrumenten gedeneerd in niet-euro valuta's. Hierdoor is het fonds gevoelig voor koersschommelingen van de betreffende valuta ten opzichte van de euro. Om dit valutarisico te beheersen hanteert het fonds een dynamisch valuta-afdeckingsbeleid. Afhankelijk van de dekkingsgraad wordt een deel van de beleggingen in de Amerikaanse dollar, het Britse pond, de Japanse yen, de Zweedse kroon, de Canadese dollar en de Australische dollar afgedekt.

5. Kredietrisico en tegenpartijrisico

Kredietrisico is het risico dat een belegging in vastrentende waarden (lening, deposito of obligatie) in waarde daalt door een faillissement of een verslechtering van de kredietwaardigheid. Het fonds beheerst dit risico voor de gehele portefeuille voornamelijk door te zorgen voor een goede spreiding over verschillende landen, sectoren en bedrijven.

De kredietwaardigheid van de portefeuille is een belangrijke indicator voor het kredietrisico. Dit risico wordt in beginsel beheerst door voldoende spreiding over verschillende instrumenten.

Tegenpartijrisico is een speciale vorm van kredietrisico. Het pensioenfonds sluit contracten af met tegenpartijen. Daarbij loopt het fonds een zogeheten tegenpartijrisico als deze tegenpartijen hun verplichtingen aan het fonds niet nakomen. Het fonds beheerst dit risico zo goed mogelijk door uitsluitend gebruik te maken van verschillende, solide tegenpartijen. Daarnaast zorgt het fonds er bij een vordering op een tegenpartij altijd voor dat deze partij voldoende onderpand (collateral) verstrekt voor het geval ze haar verplichtingen toch niet nakomt. Het fonds beheerst en monitort het tegenpartijrisico dagelijks.

6. Verzekeringstechnisch risico

Het verzekeringstechnisch risico is het risico op verliezen of op een ongunstige verandering in de waarde van de technische voorziening door een ondeugdelijke prijsstelling of inadequate aannames over de vaststelling van de technische voorzieningen.

Het belangrijkste verzekeringstechnische risico is het langlevensrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer leven dan verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Het pensioenfonds berekent de voorziening pensioenverplichtingen op basis van de meest recente prognosetabels en fondsspecifieke correcties voor ervaringssterfte. Hierdoor houdt het fonds rekening met toekomstige verbetering van de levensverwachting en de kenmerken van de eigen pensioenfondspopulatie.

Daarnaast is er nog het arbeidsongeschiktheidsrisico. Dit is het risico dat verliezen optreden als gevolg van verschillen tussen de werkelijke en veronderstelde schade die voortkomt uit arbeidsongeschiktheid. Jaarlijks voert het fonds een analyse uit van de verzekeringstechnische risico's die het pensioenfonds loopt. Het fonds zet hierbij gehanteerde aannames af tegen de feitelijke waarnemingen. Zo toetst het fonds de toereikendheid van de premies en voorzieningen.

7. Concentratierisico

Concentratierisico treedt op wanneer een groot deel van het belegd vermogen in dezelfde beleggingscategorie, regio, stijl en/of partij is geconcentreerd. Het fonds kiest in haar beleggingsstrategie daarom voor een weloverwogen spreiding.

8. Actief risico

Het fonds bepaalt met asset liability management (ALM) de verdeling van zijn strategische beleggingsportefeuille. Indien mogelijk stelt het fonds voor elke beleggingscategorie en regio binnen deze portefeuille een representatieve benchmark vast. De feitelijke beleggingsportefeuille kan afwijken van de strategische beleggingsportefeuille, wat leidt tot zogenaamd actief risico. Het fonds hanteert hiervoor de (ex-ante) tracking error, een maatstaf voor de verwachte rendementsverschillen tussen de werkelijke en de strategische portefeuille. Het fonds beheerst het actief risico door het vaststellen van limieten en de (continue) monitoring daarvan.

9. Risico's van derivaten

In het strategisch beleggingsbeleid heeft het fonds beleggingsrisico's gedefinieerd die het expliciet wil beheersen. Het gaat om het renterisico en het valutarisico. Voor de beheersing hiervan is de inzet van derivaten onder voorwaarden toegestaan. Ook dit brengt risico's met zich mee. Het fonds let hierop bij afspraken met tegenpartijen, transacties en het beheer van posities.

10. Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat het fonds onvoldoende liquide middelen heeft om op korte termijn aan de verplichtingen te voldoen. Ook derivatenposities en commitments voor private equity en privaat vastgoed kunnen leiden tot contractuele verplichting tot bijstorting en dus liquiditeitsrisico.

Het liquiditeitsrisico is beperkt. Dat komt ten eerste doordat het fonds de pensioenuitkeringen grotendeels kan bekostigen uit de ontvangen premies en directe beleggingsopbrengsten. Daarnaast bestaat de beleggingsportefeuille voor verreweg het grootste deel uit liquide vermogenstitels.

Niet-financiële risico's

11. Uitbestedingsrisico

Het uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van uitbestede werkzaamheden wordt geschaad. Het fonds besteedt de pensioenuitvoering, bestuursondersteuning en het vermogensbeheer uit aan Blue Sky Group (BSG). Het uitbestedingsrisico van het fonds is vooral het risico dat BSG niet handelt volgens het verstrekte mandaat. Voor de beheersing hiervan heeft het fonds duidelijke voorwaarden vastgelegd en uitgewerkt in een service level agreement (SLA).

De uitvoeringsorganisatie legt jaarlijks verantwoording af over de beheersing van de processen.

Ze overlegt hierbij ook een ISAE 3402-rapportage inclusief 'in control statement'. Deze rapportage beschrijft beheersdoelstellingen en beheersmaatregelen voor alle processen die BSG voor het fonds uitvoert. De rapportage is gecertificeerd door een externe auditor. Tevens rapporteert BSG per kwartaal aan het pensioenfonds over eventuele incidenten.

12. Operationeel risico

Operationeel risico treedt op bij de uitvoering van de pensioen- en beleggingsactiviteiten. Het heeft te maken met niet afdoende of falende interne processen, menselijke gedragingen en systemen of externe gebeurtenissen. Het fonds heeft de uitvoering uitbesteed. Hierdoor draagt vooral de uitvoeringsorganisatie zorg voor de beheersing van het operationeel risico. Het bestuur ontvangt jaarlijks een ISAE 3402-rapportage (zie hierboven bij uitbestedingsrisico) waarin ook opzet, bestaan en werking van de beheersmaatregelen op de operationele risico's vanuit de uitvoeringsorganisatie zijn opgenomen.

13. Juridisch risico

Het juridisch risico hangt samen met (veranderingen in) wet- en regelgeving, waardoor de rechtspositie van het fonds mogelijk in gevaar komt. Dit kan ook gebeuren doordat het fonds contractuele bepalingen niet afdwingbaar of niet correct heeft gedocumenteerd.

Een belangrijk onderdeel van juridisch risico is het compliancerisico. Hierbij onderkent het fonds onder andere niet of niet tijdig de consequenties van (veranderende) wet- en regelgeving. Dit vergroot het risico dat het fonds wet- en regelgeving op onderdelen overtreedt. Daarnaast omvat het compliancerisico het niet naleven door het fonds van interne regelgeving, zoals de gedragscode en beleggingsrichtlijnen. Beheersing van het compliancerisico vindt plaats door afspraken in de SLA met BSG over de inrichting en naleving van compliance. Daarnaast heeft het fonds een eigen compliance officer aangesteld. Deze ziet toe op de naleving van de gedragscode door het bestuur van het fonds.

14. IT-risico

Het pensioenfonds loopt een risico dat informatietechnologie (IT) de bedrijfsprocessen en informatievoorziening onvoldoende integer, niet continu of onvoldoende beveiligd ondersteunt.

Dit IT-risico kan bijvoorbeeld optreden als de IT-strategie en het IT-beleid niet of onvoldoende zijn toegerust op de bedrijfsprocessen. Daarnaast kan sprake zijn van het IT-risico bij:

- de beveiliging (bijvoorbeeld toegang voor niet-geautoriseerde gebruikers);
- de beheersbaarheid (ontoereikend beheer van de ICT-omgeving);
- de continuïteit (het niet beschikbaar zijn van de IT-infrastructuur, waaronder applicaties en systemen).

Informatietechnologie is een belangrijk speerpunt van het fonds. De auditcommissie heeft IT periodiek op de agenda staan. Het beoordeelt de inrichting van de IT bij uitvoeringsorganisatie BSG aan de hand van de ISAE 3402-rapportage (zie hiervoor). Belangrijke onderdelen daarvan zijn de beschrijving van de IT, de IT-processen, bijbehorende beheersmaatregelen en de bevindingen van de externe accountant. Het fonds heeft een IT-risicobeleid geformuleerd, inclusief beheersmaatregelen en een daarop aansluitende rapportage.

15. Omgevingsrisico

Het omgevingsrisico betreft veranderingen van buiten het pensioenfonds. Het kan bijvoorbeeld gaan om verschuivende concurrentieverhoudingen, een veranderende opstelling van belanghebbenden, aantasting van de reputatie en verslechtering van het ondernemingsklimaat. Het fonds beheerst dit risico door te anticiperen op nieuwe ontwikkelingen en transparant te zijn bij de belangenafweging en besluitvorming.

16. Integriteitsrisico

Bij het integriteitsrisico gaat het om het risico dat het pensioenfonds niet integer handelt. Het fonds beheerst dit door het continu bewaken en eventueel bijstellen van het integriteitsbeleid en door transparante communicatie met belanghebbenden. Het integriteitsbeleid omvat een visie op integriteit, diverse situaties waarin integriteit een rol speelt, de standpunten die het fonds bij die situaties inneemt en maatregelen om reputatieschade van het fonds te voorkomen.

Het pensioenfonds voert periodiek een systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA) uit om de integriteitsrisico's beter zichtbaar te maken. Hiermee identificeert het fonds de relevante integriteitsrisico's binnen en buiten het fonds en in de uitvoeringsorganisatie (BSG). Het bestuur en de risicomanagementcommissie investeren veel tijd in SIRA, omdat het voor het fonds meer is dan een wettelijke noodzaak.

7.2 Risicomanagementorganisatie

Risicoraamwerk

Het risicoraamwerk omvat het beleid, risicoproces en de risicogovernance van het fonds. Het fonds heeft het raamwerk in 2018 verder uitgewerkt en geïmplementeerd. Deze vaste structuur met een continu proces geeft het fonds meer controle en overzicht over de (beheersing van de) risico's. Dit zorgt dat het bestuur de risico's goed in beeld heeft, de juiste besluiten kan nemen en tijdig kan bijsturen.

Het fonds heeft het integraal risicomanagement (IRM) in 2018 verder vormgegeven met de vaststelling van risicohoudingen en –toleranties voor de niet-financiële risico's, het uitwerken van de integrale risicoanalyse in een risk-controlframework en het ontwikkelen van een periodieke risicorapportage. Dit gebeurde op basis van het risicoraamwerk. Verder heeft het fonds voorbereidingen getroffen voor het inrichten van de sleutelfuncties die in het kader van IORP II per januari 2019 zijn vereist.

Risicogovernance

Om IRM te laten slagen, moet ook de risicogovernance als een van de bouwstenen van risicomanagement in orde zijn. Bij IRM zijn het bestuur, de auditcommissie, de risicomanagementcommissie (RMC), de toezichthouders, de afdeling risicomanagement van BSG en overige belanghebbenden betrokken. Juist omdat het om meerdere partijen gaat, is de (vastlegging van de) rolverdeling van groot belang.

Daarnaast moet ook het systeem van 'checks and balances' kloppen. Voldoende functiescheiding moet voorkomen dat een orgaan van het fonds zichzelf controleert. DNB heeft hiervoor uitgangspunten en eisen opgesteld. Aan de andere kant speelt proportionaliteit een rol. De werkverdeling binnen het fonds moet praktisch uitvoerbaar zijn, gelet op de omvang van het bestuur, de aanwezigheid van andere (al

dan niet verplichte) fondsorganen en de vereiste tijdsbesteding die aan functies kan en mag worden gekoppeld.

De risicogovernance is als volgt ingericht:

- Het bestuur is eindverantwoordelijk en stelt de doelstellingen en de risicobereidheid vast. Op basis hiervan voert het pensioenfonds een risico-inventarisatie uit. Voor de hiermee bepaalde risico's treft het bestuur beheersmaatregelen. De verantwoordelijkheid voor elk risico en elke beheersing legt het bestuur bij commissies neer. De RMC bewaakt risico's die het bestuur niet kan toedelen aan commissies. Het bestuur is en blijft 'eigenaar' van en eindverantwoordelijk voor de (integrale) risicobeheersing.
- De commissies rapporteren minstens tweemaal per jaar op vaste momenten hun risicoperceptie aan de RMC. De leden van de RMC nemen deel aan de diverse commissies. Hierdoor kunnen zij als verbindingschakel fungeren. De RMC rapporteert vervolgens in de bestuursvergadering aan het voltallige bestuur. Op basis hiervan kan het bestuur de risicobeheersing aanpassen.
- Het bestuur van het pensioenfonds wordt bij IRM ondersteund door de afdeling risicomanagement van BSG. Deze heeft als belangrijkste doelstelling het pensioenfonds ondersteunen bij de uitvoering en inrichting van het risicomanagement. Het hoofd van deze afdeling is formeel in dienst bij BSG, maar heeft binnen BSG een onafhankelijke positie. Deze risicomanager rapporteert direct aan de raad van commissarissen van BSG en aan de verschillende KLM-pensioenfonds.

Door de inwerkingtreding van de IORP II regelgeving wijzigt in 2019 de risicogovernance. Het bestuur zorgt voor tijdige afstemming hierover met de stakeholders van het fonds, waaronder DNB.

7.3 Ontwikkelingen risicomanagement

Ontwikkeling risicomanagement in 2018

In 2018 vonden de volgende ontwikkelingen van het risicomanagement plaats:

- Het fonds heeft de risicohouding voor niet-financiële risico's verder expliciet gemaakt en vastgelegd. Voor de belangrijkste niet-financiële risico's is aangegeven welk risiconiveau het bestuur acceptabel vindt, welke meetbare risicotoleranties daarbij horen en welke beheersmaatregelen het risico mitigeren. Het bestuur heeft hierbij gestreefd naar een duidelijke balans tussen een acceptabel risiconiveau en de intensiteit van de beheersing.
- Het fonds heeft de uitkomsten van de integrale risico-inventarisatie nader uitgewerkt in een risk-controlraamwerk. Het risk-controlraamwerk vormt een belangrijke basis voor het periodiek monitoren van opzet, bestaan en werking van de door het fonds getroffen beheersmaatregelen.
- Er is voor het bestuur van het fonds een risicorapportage ontwikkeld, die periodiek inzicht geeft in de ontwikkeling van de bruto risico's en de effectiviteit van de beheersmaatregelen per risicocategorie. De rapportage geeft het bestuur een meer integraal inzicht in de ontwikkeling van de risicobeheersing. Dit vergroot de mogelijkheden tot adequate risicosturing.
- Eind 2018 heeft het fonds een systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA) uitgevoerd. Het fonds heeft haar eigen SIRA verbeterd door de analyse meer fondsspecifiek te maken en een duidelijke scheiding aan te brengen tussen risico's en beheersmaatregelen van het fonds en van uitvoeringsorganisatie BSG.
- Het fonds beschikt sinds medio 2018 over een dashboard financiële risico's. Dit periodieke dashboard heeft met name een signaalfunctie. Die helpt het fonds bij het bewaken van het behalen van zijn financiële doelstellingen. Het dashboard maakt gebruik van ALM-data, bevat onder andere het VEV-model en toont scenario's voor bepaalde economische ontwikkelingen. Deze scenario's kan het bestuur op eigen verzoek (laten) uitwerken.
- De incidentenprocedure en -rapportage van het fonds zijn verder verbeterd. De aansluiting tussen de incidentenprocedure van het fonds en van uitvoeringsorganisatie BSG is versterkt. De rapportage aan het bestuur over eventuele fouten en tekortkomingen in de (dagelijkse) uitvoering wordt hierdoor adequater.

Risicomanagement in 2019

Het IRM-jaarplan voor 2019 staat vooral in het teken van het expliciet (aantoonbaar) laten werken van het integraal risicomanagementsysteem inclusief de op grond van IORP II aangebrachte aanpassingen in de risicogovernance. Belangrijke onderwerpen zijn:

- Het ontwikkelen van een monitor voor het tijdig signaleren van relevante 'trends in pensioenland' en triggers die op grond van IORP II een Eigen risico beoordeling (ERB) afdwingen.
- Het ontwerpen en inrichten van een methodiek voor het uitvoeren van en rapporteren over een ERB.
- Het verder implementeren van de op grond van IORP II aangepaste risicogovernance met sleutelfunctieshouders en –vervullers.
- Aanscherping van het crisisplan en het uitvoeren van een crisisoefening met crisisteam.
- Het uitvoeren van 'deep dives' op het gebied van cybersecurity en uitbesteding.

8 TOEKOMSTVERWACHTING 2019

Vermogensontwikkeling

Zorgen over toekomstige economische groei, geopolitieke gebeurtenissen (zoals het handelsconflict tussen China en de Verenigde Staten, de economische problemen in Italië en de Brexit), en onzekerheden op de financiële markten in 2019 zullen naar verwachting invloed hebben op de vermogensontwikkeling van het pensioenfonds.

Nieuwe pensioenregeling

Nu KLM en werknemersverenigingen voor het grondpersoneel eind 2018 hebben aangegeven voornemens te zijn in overleg te treden over een nieuwe pensioenregeling en inmiddels met een technische verkenning zijn gestart, is er een goede kans dat in 2019 afspraken worden gemaakt over een nieuwe pensioenregeling. In navolging van de afspraken bij andere personeelsgroepen, zou dat een vastepremieregeling kunnen worden. Het pensioenfonds is als technisch adviseur betrokken bij het voorbereidende onderzoek. Het bestuur zal tevens voorbereidingen treffen voor een adequaat proces van beoordeling van de afspraken en eventuele opdrachtaanvaarding. In dat kader worden in de eerste helft van 2019 beoordelingscriteria geformuleerd en naar de overlegpartijen gecommuniceerd. Het bestuur zal de voortgang van het overleg over een nieuwe regeling nauwlettend volgen.

Maatschappelijk verantwoord beleggen

Het pensioenfonds is voornemens in 2019 vervolgstappen te zetten op ESG-gebied. Het bestuur wil in 2019 onder andere bepalen op welke eigen thema's het fonds zal inzetten, waarbij aansluiting zal worden gezocht bij de Sustainable Development Goals (SDG) van de Verenigde Naties. Het bestuur zal ook de visie van de belanghebbenden betrekken, waaronder die van de KLM. Een draagvlakonderzoek op dit onderwerp wordt voorbereid. Verder zal het fonds werken aan de implementatie van de verplichtingen uit het IMVB-convenant.

IORP II

Eind 2018 is besloten over de invulling van de sleutelfuncties in het kader van IORP II. De operationalisering van deze nieuwe functies en het laten functioneren van het nieuwe bestel is een belangrijke opdracht voor 2019. In de eerste helft van het jaar zal de aandacht met name uitgaan naar de bemensing en het uitwerken van benodigde procedures en beleidslijnen. De werving van een bestuurder risicomanagement is daar onderdeel van.

Stelseldiscussie

Er is nog geen uitzicht op een breed gedragen akkoord over het nieuwe pensioenstelsel. Na het vastlopen van de onderhandelingen over een vernieuwd pensioenstelsel in november 2018, presenteerde minister Koolmees begin februari 2019 een eigen tienpuntenplan. Een van de punten is afschaffing van de doorsneesystematiek. De minister gaf aan dat er wordt gewerkt aan nieuwe regelgeving en aan een evenwichtige overgangsregeling. Vraag is of het kabinet daadwerkelijk tot wetgeving wil komen, zonder overeenstemming met de sociale partners. Het is niet uitgesloten dat er dit jaar alsnog een akkoord over het pensioenstelsel tot stand komt. Het bestuur houdt met verschillende scenario's rekening en brengt de impact van de verschillende initiatieven uit de kabinetsbrief op het fonds en de belanghebbenden in kaart.

9 ONTWIKKELINGEN NA BALANSDATUM

Financiële positie

In het eerste kwartaal van 2018 is het vermogen door goede beleggingsresultaten toegenomen van 8,48 miljard euro per eind 2018 naar 9,11 miljard euro per 31 maart 2019. Door verdere terugval van de al lage rente zijn de verplichtingen gestegen van 7,70 miljard euro naar 8,15 miljard euro. Per 31 maart 2019 was de beleidsdekkingsgraad 115,3%.

Herstelplan geactualiseerd

Omdat het fonds nog een reservetekort heeft, moet het jaarlijks een herstelplan indienen bij DNB. Eind maart is een herstelplan voor de financiële situatie per 1 januari 2019 ingediend. Geconcludeerd is dat het pensioenfonds binnen de afgesproken termijn van 10 jaar herstelt uit reservetekort. Naar verwachting ligt ultimo 2023 de beleidsdekkingsgraad boven de vereiste dekkingsgraad. Dit betekent dat aanvullende maatregelen niet nodig zijn. Bij besluit van 23 mei 2019 keurde DNB het herstelplan goed.

Wijziging in het bestuur

Per 23 mei 2019 is mevrouw P.V.H. Verhoef benoemd als bestuurslid. Mevrouw Verhoef volgt de heer Van den Dungen op, die terugtreedt in verband met het aanvaarden van een andere functie.

Amstelveen, 23 mei 2019

Het bestuur van de Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

H. Bosscher

mr. P.J.M. Jansen

drs. A.R. de Jong RC

mr. M.I. Kartman

mr. M. Meijer-Zaalberg

K. Pronk BEc

drs. L.J. van der Put

mr. drs. H.W. de Roos

drs. M.P.A. Stienen

drs. P.V.H. Verhoef CPE

namens het bestuur

drs. A.R. de Jong RC

vicevoorzitter

mr. drs. H.W. de Roos

vicevoorzitter

10 VERSLAG VISITATIECOMMISSIE

De visitatiecommissie (VC) van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM houdt toezicht op het beleid van het bestuur en op de algemene gang van zaken in het fonds. De VC ziet in het bijzonder toe op een adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur.

De visitatie heeft gespreid over het jaar plaatsgevonden en had daarmee een continu karakter. Deze werkwijze maakt het mogelijk om eventuele bevindingen of aanbevelingen in een vroegtijdig stadium met het bestuur van het fonds te delen. Van tevoren heeft de VC bepaald welke thema's in dat jaar centraal staan, en heeft de aanpak in een visitatieplan verder uitgewerkt.

Het intern toezicht vond in 2018 voor de laatste keer plaats door middel van een jaarlijkse visitatie door een visitatiecommissie (VC). Vanaf 2019 wordt het intern toezicht uitgeoefend door een raad van toezicht (RvT).

De visitatie 2018 is aan de hand van de volgende thema's uitgevoerd:

1. Implementatie AVG;
2. Invulling aandeelhoudersrol;
3. Voorbereiding IORP II;
4. Beleggingen, specifiek relatie Belco en CBZ en ontwikkelingen ESG beleid;
5. Opvolging van de aanbevelingen van de VC 2017;
6. Nieuwe governancestructuur;
7. Opvolging DNB onderzoek IT en riskmanagement.

Naast deze thema's, heeft de VC zich een beeld gevormd van de algemene gang van zaken bij het fonds. De beoordeling daarvan omvat de beheersing door het bestuur van de verschillende processen, de regievoering en het in control zijn. In dat kader heeft de VC adequate risicobeheersing als permanent aandachtspunt. Tot de algemene gang van zaken behoren ook eventuele actuele ontwikkelingen of dossiers en de manier waarop het bestuur daarmee omgaat. Verder heeft de VC gekeken naar de wijze waarop het bestuur de evenwichtige belangenafweging waarborgt en onderzocht de VC de opvolging van eerdere aanbevelingen.

Aan de hand van documentatie en gesprekken met bestuursleden en diverse andere betrokkenen bij het fonds heeft de VC een afgewogen beeld van het functioneren van het fonds opgebouwd. Op basis hiervan heeft de VC bevindingen en aanbevelingen geformuleerd, die hieronder samengevat worden weergegeven. Het volledige rapport van bevindingen is opvraagbaar bij het fonds.

Bevindingen en aanbevelingen

Evenwichtige belangenafweging

Het bestuur dient ervoor te zorgen dat in de besluitvorming de belangen van verschillende groepen op evenwichtige wijze worden meegenomen. De VC ziet dat het bestuur bij het nemen van beleidsbeslissingen steeds de belangen van de verschillende partijen op een evenwichtige wijze afweegt, wat ook terug te lezen is in de verslagen.

Opvolging aanbevelingen 2017

Ondermeer via het register van aanbevelingen heeft de VC kennis genomen van de opvolging van hun aanbevelingen en bevindingen over 2017. Het bestuur heeft de aanbevelingen adequaat opgepakt en heeft een eigen afweging gemaakt over de mate waarin de aanbeveling al dan niet opgevolgd wordt. De VC beoordeelt dit als positief.

Implementatie AVG

Op 25 mei 2018 werd de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) van toepassing. De interpretatie van de nieuwe wetgeving en de implementatie daarvan in de bedrijfsvoering is door het fonds in samenwerking met de uitvoeringsorganisatie ter hand genomen. De uitvoeringsorganisatie verwerkt immers namens het fonds de privacygevoelige informatie en het fonds dient zich er van te vergewissen dat de privacyregels worden nageleefd. De focus lag op bewustwording, beleid, aanpassing van processen en systemen binnen de uitvoeringsorganisatie en op de rapportage over de naleving van de regels aan het fonds.

De VC heeft de indruk dat een gedegen proces is doorlopen van opzet, bestaan en werking van het privacybeleid met aandacht voor passende organisatorische én technische maatregelen voor geautomatiseerde systemen. De gekozen insteek doet recht aan de wetgeving en stelt het fonds in staat de verantwoordelijkheid ten aanzien van de verwerking van persoonsgegevens te kunnen nemen. De VC onderschrijft de gedachte om een externe audit te laten uitvoeren als het systeem enige tijd operationeel is. Voorts acht de VC het van belang om “privacy” als expliciet thema bij één bestuurslid te beleggen.

Voorbereiding IORP II

Het fonds heeft zich in 2018 voorbereid op de inwerkingtreding van Institution for Occupational Retirement Provisions (IORP) II richtlijn en koos voor een projectmatige aanpak van de voorbereiding, samen met de uitvoerder. De verschillende oplossingsrichtingen voor invulling van sleutelfuncties zijn geïnventariseerd en zorgvuldig uitgewerkt. Het bestuur heeft met aandacht kennis genomen van de mogelijkheden en de pro's en contra's die daarbij horen en heeft op basis daarvan zijn voorkeuren bepaald. Daarbij heeft het fonds oog gehad voor de uitkomst van de dialoog die één van de collega-fondsen met de toezichthouder heeft gevoerd over de externe invulling van de auditrol.

Het beeld van de VC is dat de implementatie van IORP II gedegen plaatsgevonden heeft. Met zorg is de governance herijkt, zodat deze aansluit bij de eisen van de richtlijn. Daarbij heeft het fonds de ruimte gehouden voor eigen weloverwogen keuzes ten aanzien van de opzet, zodat deze vanuit het oogpunt van risicobeheersing efficiënt en effectief kan zijn. De VC signaleert net als het bestuur een tendens waarbij de complexiteit voor pensioenfondsen toeneemt doordat nieuwe functies en rollen gecreëerd moeten worden. De VC beveelt aan om de inrichting van een onafhankelijk bestuursbureau in de nabije toekomst bewust een plaats op de agenda te geven, temeer omdat een bestuursbureau in de toekomst de mogelijkheid biedt voor het inrichten van nieuwe functies en rollen.

Beleggingen

Relatie Belco en CBZ

Sinds een periode van ongeveer twee jaar kent het Algemeen Pensioenfonds KLM een specifieke commissie beleggingszaken (CBZ). Voorheen bestond alleen een beleggingsadviescommissie (Belco) die ten dienste stond van alle drie de KLM-fondsen. Reeds voor aanvang van het verslagjaar heeft de Belco het functioneren in de nieuwe situatie geëvalueerd. Naar aanleiding van de bevindingen heeft een werkgroep vervolgens de alternatieven met betrekking tot de commissiestructuur in kaart gebracht met als eindresultaat dat de CBZ uitgebreid is met twee externe deskundigen en de Belco opgehouden is te bestaan. De VC constateert dat de inrichting van het beleggingsproces, waarbij zowel een CBZ als een Belco bestond, de aandacht gekregen heeft die het verdiende. De opvolging van de evaluatie van de Belco heeft op deugdelijke wijze plaatsgevonden. De VC is van mening dat de gekozen oplossing recht doet aan de adequate inrichting van het beleggingsproces, waarbij de deskundigheid geborgd is.

ESG

De VC stelt vast dat de aandacht van het fonds voor maatschappelijk verantwoord beleggen in het verslagjaar gegroeid is. Gefaciliteerd door de uitvoerder, heeft het fonds zijn beleid op het thema maatschappelijk verantwoord beleggen nader bepaald. Het huidige beleid is dat op aandeelhoudersvergaderingen het stemrecht van het fonds wordt uitgeoefend en dat aansluiting gezocht wordt bij

rechtszaken tegen ondernemingen die in overtreding zijn en aandeelhouderswaarde vernietigen. Het fonds had al geen beleggingen in ondernemingen betrokken bij de productie of distributie van wapens. Daar zijn uitsluiting van de tabaksindustrie en ondernemingen die stelselmatig de Global Compact schenden bijgekomen. De VC is positief over de stappen die gezet zijn in het bepalen van ESG-beleid door het fonds en constateert dat het bestuur met toewijding werkt aan het verder ontwikkelen van beleid op dit gebied.

Nieuwe governancestructuur

Voorafgaand aan het verslagjaar is onder meer besloten om, met behoud van het paritaire bestuursmodel, het bestuur uit te breiden met twee externe bestuursleden. De VC is onder de indruk van de ambitie en de activiteit die bij de nadere uitwerking van de governancestructuur aan de dag werd gelegd. De VC begrijpt de overwegingen van het bestuur om de mandatering aan commissies meteen ter hand te nemen en niet voor een later stadium te bewaren, zoals door de VC in een eerdere rapportage is gesuggereerd. De VC acht het raadzaam om ook bij dit thema de komende jaren het inrichten van een bestuursbureau op het netvlies te houden. De tendens is dat steeds meer eisen gesteld worden aan de organisatie van pensioenfondsen. Een onafhankelijk bestuursbureau kan de inrichting van een efficiënte organisatiestructuur ten goede komen.

Naast uitbreiding van het bestuur met externe leden, werd in het verslagjaar groen licht gegeven voor de inrichting van een RvT. De structuur van visitatie is met ingang van 1 januari 2019 beëindigd en leden voor een RvT zijn aangezocht. In dat proces ervaart de VC onvoldoende ruimte voor zorgvuldigheid ten opzichte van de VC leden. Hierover heeft intensief overleg tussen het bestuur en de VC plaatsgevonden en er zijn afspraken gemaakt over de wijze waarop de inrichting van de RvT vormgegeven wordt.

Compliance en integriteit

Op basis van de gesprekken die de VC heeft gevoerd en de documentatie waarvan kennis genomen is, stelt de VC vast dat de invulling van de compliancerol toegenomen aandacht krijgt. De VC beoordeelt dat als positief. Vooralsnog is de rol van compliance officer belegd bij de onafhankelijk voorzitter van de KLM-fondsen. Zowel de mogelijkheid om voor de compliance officer van de KLM-fondsen ondersteuning te zoeken bij een externe partij als de variant waarbij de rol van compliance officer eveneens extern is belegd wordt onderzocht.

De VC beveelt aan om bij de uiteindelijke besluitvorming mee te laten wegen in hoeverre de onafhankelijk voorzitter zijn rol als voorzitter daadwerkelijk in volstekte onafhankelijkheid kan uitvoeren in een situatie waarin hij tevens compliance officer van het fonds is.

De (invulling van de) aandeelhoudersrol van het fonds

Het bestuur van het fonds is tevens aandeelhouder van BSG. De afgelopen periode heeft BSG de strategie voor de komende jaren ontwikkeld. Beeld van de VC is dat in deze hybride situatie door het fonds steeds bewust gekeken is wat zowel voor de aandeelhouder als de klant het beste is. Daarbij gaan het fonds en BSG op transparante wijze en met besef en respect voor ieders rol met elkaar om. De VC onderkent dat deze onderlinge wisselwerking van opdrachtgever en aandeelhouder van meerwaarde kan zijn.

Wel beveelt de VC aan om de ontwikkelingen in de markt in relatie tot de nieuwe producten waarop de groeistrategie van BSG is gebaseerd bewust te blijven monitoren.

Risicobeheersing

In 2018 is verder invulling gegeven aan de opvolging van de aanbevelingen die de toezichthouder De Nederlandsche Bank (DNB) deed naar aanleiding van een onderzoek naar IT en riskmanagement. Dit heeft ook zijn beslag gehad op de voltooiing van het risk framework in 2018. Er wordt nu gewerkt met een risicoparagraaf bij bestuurlijke besluitvorming. Deze is in opzet goed, doch onderkend wordt dat de werking “in progress” is. De werking zal de komende periode de aandacht van het bestuur hebben. De eerste maatregelen daartoe zijn al genomen. Zo is het format voor bestuursnotities uitgebreid met de keuze wel of geen risicoparagraaf inclusief een motivatie van de keuze.

Geconstateerd wordt dat het bestuur in de afgelopen jaar verder gewerkt heeft aan de nadere invulling van het integraal risicomanagement. De VC heeft er vertrouwen in dat de opwaartse lijn gecontinueerd wordt en ondersteunt het voornemen om de focus de komende periode op de werking te leggen. Alhoewel de uitbreiding van de bezetting bij de uitvoerder een goede stap voorwaarts is, vraagt de VC aandacht te blijven houden voor de capaciteit aldaar.

Ten slotte

Wij danken het bestuur en iedereen die in de vorm van informatieverstopping, ondersteuning en gesprekken aan deze laatste visitatie meegewerkt heeft, voor de plezierige manier waarop zij hun bijdrage hebben geleverd. De open sfeer in onze besprekingen met het bestuur hebben wij gewaardeerd. Graag sluiten wij af met het uitspreken van ons vertrouwen in de toekomst van het fonds en het functioneren met een raad van toezicht.

Amstelveen, maart 2019

P.D. Eenshuistra (voorzitter)

Q.G. Ligtenstein

R.L.S. Verjans

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft kennis genomen van de rapportage van de visitatiecommissie en onderschrijft de verschillende aanbevelingen. Enkele aanbevelingen, zoals de inrichting van de compliance, de bestuursbureau functie en het partnerschap met de uitvoeringsorganisatie, maken ook al deel uit van het strategieplan van het fonds dan wel de strategische agenda voor 2019.

Het bestuur dankt de leden van de visitatiecommissie voor hun inzet en bijdrage aan de governance van het fonds in de afgelopen jaren en in het bijzonder voor de bereidheid om in de overgangsfase naar een raad van toezicht nog het interne toezicht over 2018 uit te voeren.

11 VERSLAG VERANTWOORDINGSORGAAN

Algemeen

Het verantwoordingsorgaan heeft tot taak een oordeel te geven over het door het bestuur gevoerde beleid en de beleidskeuzes voor de toekomst. Het verantwoordingsorgaan komt tot dit oordeel na verwerking van beleidsstukken van het bestuur. Deze zijn doorgesproken en waar nodig toegelicht in de eigen vergaderingen van het verantwoordingsorgaan. Het verantwoordingsorgaan heeft daarnaast meerdere keren dialoog gevoerd met het bestuur. Tevens zijn er gesprekken geweest met de visitatiecommissie en de raad van toezicht. De visitatiecommissie heeft zijn rapport van bevindingen over 2018 toegelicht en verantwoord aan het verantwoordingsorgaan. Het verantwoordingsorgaan weegt de bevindingen van de visitatiecommissie mee in zijn eigen oordeel. Het oordeel is ingedeeld aan de hand van de speerpunten die het verantwoordingsorgaan eerder heeft bepaald.

Governance

Het verantwoordingsorgaan heeft geconstateerd dat het bestuur zich in 2018 bezig heeft gehouden met vele governancevraagstukken. Het verantwoordingsorgaan is positief gestemd over de gedegen aanpak van het bestuur ten aanzien van dit onderwerp. Het bestuur en het verantwoordingsorgaan hebben zich in 2018 samen beziggehouden met de selectie en benoeming van de leden van de raad van toezicht. Daarnaast heeft het verantwoordingsorgaan kennisgenomen van de search en benoeming van het onafhankelijk bestuurslid met de expertise vermogensbeheer en de lopende search naar het onafhankelijk bestuurslid met de expertise risk. Tevens is met het bestuur van gedachten gewisseld over de opheffing van de Beleggingsadviescommissie en de instelling van de commissie beleggingszaken.

Communicatie

Het verantwoordingsorgaan is positief over het gevoerde communicatiebeleid van het bestuur. Als speerpunt van het verantwoordingsorgaan heeft communicatie in 2018 minder aandacht gekregen, als gevolg van de goede ervaring in de afgelopen jaren. De pensioenworkshops als nieuw initiatief bleek met een drietal pilots goed te zijn ontvangen. Jammer is dat Twitter als digitaal medium niet aanslaat. Het verantwoordingsorgaan is van mening dat daar terecht mee is gestopt. Het verantwoordingsorgaan snapt de overwegingen vanuit kosten oogpunt van het terugdraaien in frequentie van de Focus, maar geeft in overweging dat dit niet ten koste moet gaan van het juist en tijdig informeren van deelnemers.

Beleggingsbeleid

Het jaar 2018 was een minder beleggingsjaar met een rendement van -1,8%. De licht hogere rente heeft er wel voor gezorgd dat de pensioenverplichtingen zijn afgenomen. Per saldo is de financiële positie van het pensioenfonds echter wel versterkt in 2018. Desondanks is eind 2018 de beleidsdekkingsgraad 116,7%. Dit is nog steeds lager dan de vereiste dekkingsgraad van 124,1%. Het fonds bevindt zich hiermee nog steeds in een reservetekort en heeft een herzien herstelplan ingediend op 1 april 2019.

Het verantwoordingsorgaan stelt vast dat het bestuur voldoende aandacht heeft voor het strategisch en operationeel beleggingsbeleid. Een aantal al eerder in gang gezette veranderingen zijn in 2018 doorgevoerd, zoals het optimaliseren van beleggingen, afbouwen van de beleggingen in inflation linked bonds, het vereenvoudigen van het operationele vermogensbeheer -wat tot lagere kosten zal leiden-, een nieuw "Environmental, Social and Governance" (ESG) beleid, het per begin 2019 opheffen van de Beleggingsadviescommissie en in te bedden in de verschillende bestuurlijke beleggingscommissies met externe beleggingsexperts. Het verantwoordingsorgaan is positief gestemd over deze veranderingen.

Integraal Risico Management

Het verantwoordingsorgaan heeft geconstateerd dat het pensioenfonds grote stappen heeft gemaakt in 2018 ten aanzien van het risicomanagement. Inmiddels staat het beleid en de structuur rondom het risicomanagement. Het verantwoordingsorgaan is gedurende 2018 veelvuldig meegenomen in de voortgang van de inrichting van het integraal risicomanagement. Het verantwoordingsorgaan ziet voor 2019 nog wel de gezonde uitdaging voor het bestuur om het beleid actief in praktijk te brengen. Voorgaande ook in relatie tot de implementatie van de IORP II richtlijn en de benoeming van de sleutelfunctiehouder Risk. Het verantwoordingsorgaan geeft het bestuur in overweging om expliciete 'risk beliefs' op te stellen.

ALM

Op ALM-gebied is in 2018 voornamelijk gefocust op het actualiseren van het herstelplan en de haalbaarheidstoets. Het verantwoordingsorgaan heeft nog steeds dezelfde zorgen als in 2017 en kijkt uit naar de bestuurlijke behandeling van het beleid rondom de premiedekkingsgraad. Het verantwoordingsorgaan is benieuwd of het bestuur een ondergrens zal hanteren in de premiedekkingsgraad en zo ja, wat deze zal zijn. Het verantwoordingsorgaan zal dit onderwerp in 2019 nauwkeurig volgen en hoopt hier gedegen uitleg over te ontvangen. Het bestuur is op de hoogte gesteld van de zorg van het verantwoordingsorgaan dat een langdurig negatief resultaat op premies de indexatiekans verkleint voor alle opgebouwde rechten.

Oordeel

Alles in overweging nemend is het verantwoordingsorgaan van oordeel dat het bestuur, in de periode waarover verantwoording werd afgelegd, op een zo evenwichtig mogelijke wijze met alle belangen is omgegaan en de hem toebedeelde taken naar behoren heeft uitgevoerd.

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft in de gezamenlijke vergadering met het verantwoordingsorgaan van 23 mei 2019 het verslag en het oordeel met het verantwoordingsorgaan besproken. Het bestuur dankt het verantwoordingsorgaan voor zijn oordeel over het door het bestuur gevoerde beleid.

JAA RRE KEN ING

BALANS PER 31 DECEMBER

(na resultaatbestemming, bedragen in miljoenen euro's)

	2018	2017
Activa		
Beleggingen voor risico pensioenfonds		
• Vastgoed (1)	885,1	838,7
• Aandelen (2)	3.255,6	3.433,6
• Vastrentende waarden (3)	4.486,1	4.087,6
• Derivaten (4)	24,0	353,7
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds	8.650,8	8.713,6
Beleggingen voor risico deelnemers (5)	2,5	2,0
Herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen (6)	0,2	0,2
Deelnemingen (7)	5,0	4,6
Vorderingen en overlopende activa (8)	51,0	38,4
Liquide middelen (9)	1,8	2,0
Totaal activa	8.711,3	8.760,8
Passiva		
Stichtingskapitaal en reserves (10)		
• Overige reserves	803,1	1.294,0
Technische voorzieningen		
• Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds (11)	7.694,5	7.397,3
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers (12)	2,5	2,0
Derivaten (4)	160,3	31,0
Schulden en overlopende passiva (13)	50,9	36,5
Totaal passiva	8.711,3	8.760,8

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 65 tot en met 74.

REKENING VAN BATEN EN LASTEN

(bedragen in miljoenen euro's)

	2018	2017
Baten en lasten pensioenactiviteiten		
Premies voor risico pensioenfondsen (14)	134,0	144,8
Premies voor risico deelnemers (15)	0,6	0,6
Waardeoverdrachten voor risico pensioenfondsen, per saldo (16)	1,4	-1,0
Waardeoverdrachten voor risico deelnemers, per saldo (17)	-	-
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfondsen		
• Pensioenopbouw (18)	-169,0	-191,6
• Indexering (19)	-62,6	-29,1
• Rentetoevoeging (20)	19,4	16,3
• Wijziging rekenrente (21)	-310,3	101,9
• Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten (22)	167,7	159,1
• Pensioenrechten waardeoverdrachten, per saldo (23)	-1,6	1,0
• Wijziging actuariële grondslagen (24)	53,0	-29,2
• Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen (25)	6,2	16,1
Totaal mutatie voorziening pensioenverplichtingen risico pensioenfondsen	-297,2	44,5
Pensioenuitkeringen (26)	-163,8	-155,9
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers (27)	-0,5	-0,7
Herverzekeringen (28)	0,1	0,1
Pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfondsen (29)	-6,0	-5,5
Pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers (30)	-	-
Totaal baten en lasten pensioenactiviteiten	-331,4	26,9
Baten en lasten beleggingsactiviteiten		
Directe beleggingsopbrengsten (31)	9,3	23,2
Indirecte beleggingsopbrengsten (31)	-164,7	606,2
Kosten van vermogensbeheer (31)	-9,5	-7,3
Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten (32)	5,5	3,2
Totaal beleggingsresultaat voor risico pensioenfondsen	-159,4	625,3
Totaal beleggingsresultaat voor risico deelnemers (33)	-0,1	0,1
Totaal baten en lasten beleggingsactiviteiten	-159,5	625,4
Resultaat	-490,9	652,3

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 90 tot en met 100.

KASSTROOMOVERZICHT

(bedragen in miljoenen euro's)

	2018	2017
Kasstroom uit pensioenactiviteiten		
Ontvangen premies voor risico pensioenfondsen	146,8	146,4
Ontvangen premies voor risico deelnemers	0,6	0,6
Ontvangen waardeoverdrachten voor risico pensioenfondsen	3,2	1,7
Betaalde waardeoverdrachten voor risico deelnemers	-	-
Betaalde pensioenuitkeringen voor risico pensioenfondsen	-163,2	-154,7
Ontvangen uitkeringen herverzekering	0,1	0,1
Betaalde waardeoverdrachten voor risico pensioenfondsen	-1,9	-2,7
Betaalde pensioenuitkeringen voor risico deelnemers	-	-
Betaalde pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfondsen	-6,6	-4,7
Betaalde pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers	-	-
Totaal kasstroom uit pensioenactiviteiten	-21,0	-13,3
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten		
Verkopen beleggingen voor risico pensioenfondsen	1.676,1	1.610,3
Verkopen beleggingen voor risico deelnemers	-	0,1
Verkopen en afwikkeling derivaten voor risico pensioenfondsen	207,2	-5,7
Directe beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfondsen	16,5	23,4
Aankopen beleggingen voor risico pensioenfondsen	-1.874,0	-1.604,2
Aankopen beleggingen voor risico deelnemers	-0,6	-0,7
Mutatie tegoeden en schulden kredietinstellingen	1,0	-5,8
Betaalde kosten van vermogensbeheer voor risico pensioenfondsen	-10,0	-7,6
Overige mutaties uit beleggingsactiviteiten voor risico pensioenfondsen	4,6	4,5
Overige mutaties uit beleggingsactiviteiten voor risico deelnemers	-	-
Totaal kasstroom uit beleggingsactiviteiten	20,8	14,3
Mutatie liquide middelen	-0,2	1,0

TOELICHTING ALGEMEEN

Activiteiten

Het doel van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM, statutair gevestigd in Amstelveen en kantoorhoudend aan de Professor E.M. Meijerslaan 1 in Amstelveen (hierna: het pensioenfonds), is het verstrekken van pensioenuitkeringen aan voornamelijk werknemers en oud-werknemers in een grondfunctie met een onder de KLM-cao vallend dienstverband. Het pensioenfonds is als ondernemingspensioenfonds ingeschreven in het Handelsregister van de Kamer van Koophandel onder nummer 41200089.

Pensioenregeling

Ouderdomspensioen

De ouderdomspensioenregeling is een voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregeling. De pensioenrichtleeftijd is 68 jaar en de standaardpensioenleeftijd is gelijk aan de AOW-gerechtigde leeftijd. De deelnemers kunnen binnen bepaalde grenzen kiezen wanneer zij met pensioen gaan, met als vroegst mogelijke pensioenleeftijd 55 jaar. Naar keuze kan het ouderdomspensioen gedeeltelijk ingaan (deeltijdpensioen). Het ouderdomspensioen is gebaseerd op het gemiddelde salaris en het aantal deelnemersjaren. De pensioenopbouw bedraagt voor ieder deelnemersjaar 1,895% van de nettopensoengrondslag, zoals die geldt op 1 januari van het betreffende jaar. Het pensioengevend salaris per 1 januari 2018 is gemaximeerd op EUR 105.075 (2017: EUR 103.317). De hoogte van de franchise wordt jaarlijks aangepast aan de algemene loonontwikkeling in de KLM-cao, waarbij de franchise niet lager wordt vastgesteld dan het fiscale minimum.

Nabestaandenpensioen

Nabestaandenpensioen geldt voor de nagelaten partner van een deelnemer en bedraagt 70% van het ouderdomspensioen dat tot het moment van overlijden is opgebouwd.

Facultatief nabestaandenpensioen is een extra dekking die ervoor zorgt dat het nabestaandenpensioen bij overlijden 70% van het bereikbare ouderdomspensioen bedraagt. De verzekering voor deelnemers met een samenlevingscontract vangt aan op het moment waarop KLM een samenlevingsverband erkent. De deelnemer en de partner kunnen gezamenlijk van deze verzekering afzien. Daarnaast kunnen deelnemers zich via het pensioenfonds vrijwillig verzekeren voor het Anw-hiaat. Het Anw-hiaatpensioen voorziet in een aanvullende uitkering aan de nagelaten partner van een deelnemer of pensioengerechtigde.

Wezenpensioen

Wezenpensioen wordt uitgekeerd aan kinderen tot de 18-jarige leeftijd of bij het volgen van een studie tot de 27-jarige leeftijd. Het wezenpensioen bedraagt voor elk gerechtigd kind 14% van het (bereikbare) ouderdomspensioen.

Arbeidsongeschiktheidspensioen

Arbeidsongeschiktheidspensioen gaat in geval van volledige en duurzame arbeidsongeschiktheid (arbeidsongeschiktheid meer dan 80%) na twee jaar arbeidsongeschiktheid (ziekte) in. Bij gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid (tussen 35% en 80%) gaat het pensioen in wanneer de loongerelateerde WGA-uitkering op grond van de Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA) eindigt en de WGA-vervolguitkering ingaat. De deelnemer ontvangt dit pensioen zolang de arbeidsongeschiktheid duurt, maar uiterlijk tot de AOW-gerechtigde leeftijd. De maximering van het pensioengevend salaris per 1 januari 2015 geldt niet voor het arbeidsongeschiktheidspensioen.

De pensioenopbouw bij volledige arbeidsongeschiktheid wordt voor 80% premievrij voortgezet. Bij gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid geldt een premievrije opbouw naar rato van de mate van arbeidsongeschiktheid.

Nettopensioen

De nettopensioenregeling is ingevoerd per 1 januari 2015 naar aanleiding van de fiscale maximering van het pensioengevend salaris op EUR 100.000 per dezelfde datum. Het maximum pensioengevend salaris is per 1 januari 2018 verhoogd naar EUR 105.075. Deelname aan de regeling is op vrijwillige basis. De ingelegde premies zijn fiscaal niet aftrekbaar. Over de pensioenuitkeringen in de toekomst wordt geen loonheffing ingehouden c.q. is geen inkomstenbelasting verschuldigd.

De nettopensioenregeling is gedeeltelijk een beschikbare-premieregeling. De hoogte van de premie is afhankelijk van de hoogte van het pensioengevend salaris en is gelijk aan de fiscaal maximale premie op basis van een leeftijdsafhankelijke staffel. De fiscaal maximale premie is gebaseerd op een rekenrente van 3,0%. De premies (onder aftrek van kosten en risicopremie overlijden) worden belegd in aandelenbeleggingsfondsen en obligatiebeleggingsfondsen volgens het zogenoemde life-cycle-principe. Hierbij wordt bij het naderen van de pensioendatum een steeds groter deel van de premie belegd in obligaties en wordt een deel van de aandelenbeleggingen vervuild voor obligatiebeleggingen. Op pensioendatum wordt het opgebouwde pensioenkapitaal aangewend voor de aankoop van ouderdomspensioen (en eventueel nabestaandenpensioen) bij een verzekeraar naar keuze van de deelnemer. Voor het opgebouwde pensioenkapitaal geldt een vrijstelling voor de inkomstenbelasting (box 3). De hoogte van het pensioen dat kan worden ingekocht is voornamelijk afhankelijk van het behaalde rendement op de beleggingen en de marktrente op pensioendatum.

De nettopensioenregeling is gedeeltelijk ook een uitkeringsregeling (middellood) in de vorm van een risicoverzekering, namelijk voor het risico van overlijden van de deelnemer vóór de pensioendatum. Hiervoor wordt een risicopremie betaald, die afhankelijk is van de hoogte van het pensioengevend salaris en de leeftijd van de deelnemer. Bij overlijden worden een nabestaandenpensioen en een wezenpensioen toegekend gelijk aan 1,313% respectievelijk 0,263% van het gemiddeld verdiende salaris boven het maximum pensioengevend salaris van EUR 105.075 (2017: EUR 103.317). De op deze wijze vastgestelde pensioenuitkeringen worden vermenigvuldigd met de wettelijk voorgeschreven zogenaamde nettofactor. Het nabestaandenpensioen en wezenpensioen worden vastgesteld in de veronderstelling dat de deelnemer tot de pensioendatum zou hebben deelgenomen.

Regeling deelnemers KLM Health Services

De ouderdomspensioenregeling is een voorwaardelijk geïndexeerde middelloodregeling. De pensioenopbouw bedraagt per jaar van deelneming 1,895% van de pensioengrondslag. Per 1 januari 2018 bedraagt het pensioengevend salaris maximaal EUR 105.075 (2017: EUR 103.317). De pensioenrichtleeftijd is 68 jaar en de standaardpensioenleeftijd is gelijk aan de AOW-gerechtigde leeftijd.

De pensioenregeling kent een facultatief nabestaandenpensioen dat het risico van overlijden van de deelnemer vóór het bereiken van de pensioenleeftijd dekt. Deze vrijwillige verzekering zorgt ervoor dat het nabestaandenpensioen in dat geval 65% van het bereikbare ouderdomspensioen bedraagt. Bij ingang van het ouderdomspensioen en bij uitdiensttreding bestaat de keuze van omzetting van een deel van het ouderdomspensioen in nabestaandenpensioen.

Het wezenpensioen bedraagt per gerechtigd kind 14% van het bereikbare ouderdomspensioen. Het wezenpensioen wordt uitgekeerd tot het bereiken van de leeftijd van 18 jaar of de leeftijd van 23 jaar indien een studie wordt gevolgd.

Het arbeidsongeschiktheidspensioen gaat in na een periode van twee jaar arbeidsongeschiktheid (ziekte). Het pensioen wordt uitgekeerd zolang de arbeidsongeschiktheid voortduurt, maar uiterlijk tot

het bereiken van de pensioenleeftijd. Het maximum pensioengevend salaris geldt niet voor het arbeidsongeschiktheidspensioen.

Indexering

Het pensioenfonds streeft ernaar de opgebouwde pensioenrechten van deelnemers jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de algemene loonronde volgens de cao voor het grondpersoneel van KLM.

Verder streeft het pensioenfonds ernaar de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten van gewezen deelnemers jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de geschoonde prijsindex.

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op indexering bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst indexering kan plaatsvinden. Het bestuur besluit jaarlijks over de toekenning van indexering.

Bij de besluitvorming wordt uitgegaan van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds ultimo november van het voorafgaande jaar. Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager wordt geen indexering toegekend. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan 110% wordt in beginsel indexering toegekend, maar de indexering wordt op een zodanig niveau vastgesteld dat deze naar verwachting in de toekomst kan worden gecontinueerd. Hierbij wordt rekening gehouden met de wettelijk voorgeschreven parameters.

Een achterstand in de indexering kan onder voorwaarden worden ingehaald. Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de met het (strategisch) vereist eigen vermogen overeenkomende nominale dekkingsgraad en de indexering naar verwachting ook in de toekomst kan worden toegekend. In enig jaar kan maximaal een vijfde deel van het bedrag dat beschikbaar is voor inhaalindexering hiervoor worden aangewend.

Financiering en premie

De financiering in 2018 is gebaseerd op een doorsneepremie (exclusief opslag voor termijnbetaling) van 21,5% (2017: 21,5%) van de premiegrondslag. De premiegrondslag is gelijk aan 12,96 maal het maandsalaris. De doorsneepremie wordt verhoogd met een deelnemersbijdrage van 1,0% (2017: 1,0%) in geval van verzekering van het facultatief nabestaandenpensioen. De premie wordt verder verhoogd met een leeftijdsafhankelijke bijdrage in geval van verzekering van het Anw-hiaat. De deelnemersbijdrage met betrekking tot verplichte onderdelen van de pensioenregeling is begrepen in de doorsneepremie. De totale premie wordt verminderd met de vrijkomende premie als gevolg van de maximering van het pensioengevend salaris op EUR 105.075 (2017: EUR 103.317). Voor 2018 is deze premiereductie vastgesteld op EUR 3,4 miljoen (2017: EUR 4,4 miljoen). De totale premie wordt verminderd met de resterende ruimte die is ontstaan door de fiscale versoering. Deze fiscale versoering bestaat enerzijds uit de verhoging van de pensioenrichtleeftijd van 67 naar 68 jaar. Daarnaast is er in 2018 geen deelnemersbijdragecompensatie verleend. Beide bedragen in totaal zijn in 2018 vastgesteld op EUR 12,3 miljoen (2017: nihil).

Deelnemers aan de nettopensioenregeling betalen een premie die afhankelijk is van de hoogte van het pensioengevend salaris en de leeftijd. De premie is gelijk aan de fiscaal maximale premie, die is gebaseerd op een rekenrente van 3,0%, en bedraagt 4,4% (2017: 4,6%) van het pensioengevend salaris boven EUR 105.075 (2017: EUR 103.317) voor een 20-jarige deelnemer en loopt op tot 15,0% (2017: 15,5%) voor een 66-jarige deelnemer. De premie wordt verhoogd met een kostenopslag en bevat een risicopremie overlijden.

De premie over 2018 ten behoeve van de regeling van KLM Health Services bedraagt (exclusief opslag voor termijnbetaling) 16,2% (2017: 16,2%) van de premiegrondslag. Deze doorsneepremie wordt verhoogd met een deelnemersbijdrage van 1,3% (2017: 1,3%) in geval van verzekering van het facultatief nabestaandenpensioen.

Het pensioenfonds kent een overschotten- en tekortenbeleid.

De premiekortingsgrens wordt vastgesteld op basis van de hoogste van a) de voorziening pensioenverplichtingen op basis van een reële marktrente, b) de voorziening pensioenverplichtingen op basis van een vaste rekenrente van 2,0% en c) de voorziening pensioenverplichtingen op basis van de door De Nederlandsche Bank (DNB) vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur vermeerderd met het vereiste eigen vermogen. Eén zesde deel van het aldus bepaalde overschot wordt jaarlijks aangewend voor premiekorting. Er wordt echter pas korting verleend nadat een eventuele achterstand in de indexering is ingehaald.

Het bedrag beschikbaar voor premiekorting wordt verdeeld tussen KLM en de deelnemers in de verhouding 80%-20%. Voor de deelnemers is de premieaanpassing in enig jaar ten opzichte van het voorgaande jaar gemaximeerd op twee procentpunten. Het eventuele meerdere wordt toegevoegd aan de reserve toekomstige premiekortingen voor deelnemers.

Indien de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds lager is dan de dekkingsgraad volgens de in de Pensioenwet vastgelegde solvabiliteitseisen, wordt door middel van premiebetaling de dekkingsgraad weer op het vereiste niveau gebracht binnen de daartoe in de Pensioenwet gestelde termijn van 10 jaar. Het uitgangspunt is dat slechts herstellpremie wordt gevraagd indien de natuurlijke herstellkracht van het pensioenfonds naar verwachting onvoldoende is.

Grondslagen voor de financiële verslaggeving

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9, Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek en in overeenstemming met de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfondsen (RJ 610).

De jaarrekening is opgesteld uitgaande van de continuïteitsveronderstelling, dat wil zeggen de veronderstelling dat de continuïteit gewaarborgd is en de activiteiten in de afzienbare toekomst zullen worden voortgezet.

Deze jaarrekening heeft betrekking op het verslagjaar 2018, dat is geëindigd op 31 december 2018.

De bedragen in de jaarrekening luiden in euro's.

Schattingen en veronderstellingen

Bij het opstellen van de jaarrekening is het maken van schattingen en veronderstellingen noodzakelijk. De schattingen en veronderstellingen hebben invloed op de toepassing van grondslagen en de waardering van activa en verplichtingen. De schattingen en daaraan ten grondslag liggende veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. Vooral de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en (in mindere mate) de waardering van de beleggingen zijn gebaseerd op schattingen en veronderstellingen. De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Ten behoeve van de oordeelsvorming en het maken van schattingen wordt gebruikgemaakt van externe deskundigen. De aard van oordelen en schattingen en de onderliggende veronderstellingen is, voor zover noodzakelijk geacht voor het vereiste inzicht in het vermogen, vermeld in de toelichting bij de jaarrekening.

Herzieningen van schattingen worden verwerkt in de periode waarin de schatting wordt herzien. Een herziening van een schatting heeft dikwijls ook gevolgen voor waardering en resultaatbepaling in toekomstige perioden.

Verwerking

De belangrijkste activa en verplichtingen van het pensioenfonds zijn respectievelijk de beleggingen en de pensioenverplichtingen. De beleggingen bestaan volledig uit financiële activa en derivaten. Deze worden in de balans opgenomen respectievelijk van de balans verwijderd op transactiedatum (datum van koop of verkoop). Dit is het moment waarop de toekomstige economische voordelen en de risico's verbonden aan het financiële instrument worden overgedragen. Pensioenverplichtingen worden in de balans opgenomen op het moment van toekenning of overdracht van de pensioenrechten. Zij worden van de balans verwijderd op het moment van uitkering of overdracht van de pensioenrechten.

Saldering

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd en als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Presentatie beleggingen en beleggingsopbrengsten

De beleggingen bestaan nagenoeg geheel uit participaties in beleggingsinstellingen, voor het merendeel Blue Sky beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben de vorm van een besloten fonds voor gemene rekening. De participaties worden in de balans gerubriceerd conform de aard van de onderliggende beleggingen van de beleggingsfondsen. Waardeveranderingen van de participaties worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder indirecte beleggingsopbrengsten. Zij bestaan uit de directe en indirecte opbrengsten van de onderliggende beleggingen en de kosten van vermogensbeheer die ten laste van het beleggingsfonds komen. Door beleggingsfondsen uitgekeerde dividenden worden gepresenteerd onder directe beleggingsopbrengsten.

Waardering beleggingen

Participaties in beleggingsinstellingen worden op het moment van verkrijging gewaardeerd tegen de verkrijgingsprijs, dat wil zeggen inclusief een eventuele toetreedvergoeding. Vervolgens worden de participaties gewaardeerd tegen de berekende intrinsieke waarde of de meest recent beschikbare intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt vastgesteld op basis van de marktwaarde van de onderliggende activa en verplichtingen. De marktwaarde is het bedrag waarvoor een actief of een verplichting kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde, tot een transactie bereid zijnde partijen die onafhankelijk zijn. De marktwaarde is gebaseerd op actuele marktprijzen, tenzij anders vermeld.

Waardeveranderingen beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen, inclusief derivaten. Alle waardeveranderingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als opbrengst beleggingen direct in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de intrinsieke waarde van de participaties in de beleggingsfondsen. Transacties in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum. Valutakoersverschillen bij de omrekening van activa en verplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder de post waarop de activa en verplichtingen betrekking hebben.

De koers op balansdatum van de euro ten opzichte van de belangrijkste valuta's is:

	2018	2017	2016
Amerikaanse dollar	1,1431	1,2008	1,0548
Canadese dollar	1,5613	1,5045	1,4145
Australische dollar	1,6238	1,5352	1,4566
Japanse yen	125,4207	135,2700	123,0210
Britse pond	0,8975	0,8876	0,8536
Zwitserse frank	1,1269	1,1701	1,0720
Zweedse kroon	10,1350	9,8315	9,5820

Grondslagen voor de waardering van activa en passiva

Vastgoed

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen van vastgoedfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Onderliggende beleggingen in niet-beursgenoteerde participaties worden gewaardeerd tegen de intrinsieke waarde, gebaseerd op de marktwaarde van het onderliggende vastgoed. De marktwaarde van het onderliggende vastgoed is de geschatte waarde bij onderhandse verkoop in verhuurde staat. Directe vastgoedbeleggingen van vastgoedfondsen waarin het pensioenfonds rechtstreeks participeert, worden op dezelfde wijze gewaardeerd. De onderliggende vastgoedobjecten worden periodiek getaxeerd door onafhankelijke taxateurs.

Aandelen

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen en converteerbare obligaties van aandelenfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Indien de koersvorming van beursgenoteerde aandelen niet representatief is, wordt de marktwaarde getaxeerd. De taxatie is gebaseerd op recente marktinformatie. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) wordt getaxeerd door de externe managers op basis van richtlijnen die algemeen worden toegepast in de private equity en venture capital branche.

Vastrentende waarden

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde vastrentende waarden van beleggingsfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum, verhoogd met de lopende rente. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde vastrentende beleggingen wordt bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele marktrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging. De marktwaarde van directe vastrentende beleggingen wordt eveneens bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele marktrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging.

Derivaten

Derivaten zijn afgeleide financiële instrumenten, waarvan de waarde afhankelijk is van een of meer onderliggende primaire financiële instrumenten. Derivaten bevatten rechten en verplichtingen waardoor een of meer van de financiële risico's waaraan de onderliggende primaire financiële instrumenten onderhevig zijn tussen partijen worden overgedragen. Derivaten leiden bij het aangaan van de transactie niet of tot een relatief gering vermogensbeslag. Basisvormen van derivaten zijn swaps, forwards, futures en opties. Het onderliggende primaire financiële instrument kan onder meer een valutaproduct, een aandelenproduct of een renteproduct zijn.

Het pensioenfonds maakt gebruik van de volgende derivaten: valutatermijncontracten en interest rate swaps.

Een valutatermijncontract is een contract waarbij de verplichting wordt aangegaan om een bepaalde valuta te verkopen en een andere valuta te kopen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde (termijn)koers.

Een interest rate swap of renteswap is een contract waarbij wordt overeengekomen om gedurende een vooraf vastgestelde periode rentestromen in dezelfde valuta te ruilen. Bij de meeste renteswaps wordt een variabele rente geruild tegen een vaste rente. De variabele rente is gebaseerd op de geldmarktrente, waarbij als referentie Euribor of Eonia wordt gehanteerd. De vaste rente is meestal gebaseerd op de marktrente van staatsobligaties.

Derivaten worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Voor beursgenoteerde contracten is dit de beursprijs per balansdatum. Voor niet-beursgenoteerde contracten is de waardering gebaseerd op recente marktinformatie (zoals valutakoersen, rentecurves en indexen), als input voor de gehanteerde gangbare waarderingsmodellen.

Herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen

Herverzekeringscontracten worden opgenomen voor de actuairaal bepaalde contante waarde van de verzekerde uitkeringen, volgens de grondslagen van het pensioenfonds, onder aftrek van een eventuele waardevermindering, indien deze naar verwachting duurzaam is.

Deelnemingen

Deelnemingen worden gewaardeerd tegen nettovermogenswaarde.

Vorderingen

Vorderingen worden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid. De geamortiseerde kostprijs komt in het algemeen overeen met de nominale waarde.

Liquide middelen

Liquide middelen worden opgenomen voor de nominale waarde.

Stichtingskapitaal en overige reserves

Het stichtingskapitaal en de overige reserves worden bepaald door het bedrag dat resteert nadat alle activa en verplichtingen, inclusief voorzieningen, volgens de van toepassing zijnde waarderingsgrondslagen zijn verwerkt in de balans.

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

De voorziening pensioenverplichtingen wordt actuairaal berekend en wordt vastgesteld op basis van de nominaal verworven pensioenrechten, voor zover zij onvoorwaardelijk zijn. Dit betekent dat de voorwaardelijke toekomstige indexering niet in de voorziening is begrepen, maar de op balansdatum toegezegde indexering wel in de voorziening wordt opgenomen. De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum.

De voorziening met betrekking tot ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen is de contante waarde van de beste inschatting van de toekomstige uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de tot balansdatum opgebouwde onvoorwaardelijke pensioenrechten. Daarin is begrepen de toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers.

De voorziening met betrekking tot arbeidsongeschiktheidspensioen is de contante waarde van de verwachte uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de verplichtingen aan bij het pensioenfonds aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers, nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers die naar verwachting arbeidsongeschikt zullen worden verklaard. Voor nog niet

aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers wordt een voorziening opgenomen ter grootte van (maximaal) tweemaal de in de jaarpremie begrepen opslag voor het risico van arbeidsongeschiktheid.

De belangrijkste actuariële grondslagen en veronderstellingen zijn:

- rekenrente volgens actuele rentetermijnstructuur DNB (ongewijzigd);
- levensverwachting volgens prognosetafels AG 2018 met actuele fondsspecifieke leeftijds- en sekseafhankelijke correctiefactoren gebaseerd op het Willis Towers Watson model 2018 (2017: prognosetafels AG 2016 en correctiefactoren Willis Towers Watson model 2016);
- partnerfrequentie actieve en gewezen deelnemers 100% (ongewijzigd);
- verschil leeftijd man en vrouw tweeënhalf jaar (ongewijzigd);
- excassokosten 2,4% van de voorziening (ongewijzigd).

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2018 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 1,4% worden afgeleid (2017: 1,5%).

De voor de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde rentetermijnstructuur DNB betreft voor looptijden tot en met 20 jaar de marktrente op de interbancaire swapmarkt. Voor looptijden langer dan 20 jaar wordt de swapcurve per balansdatum aangepast door de onderliggende éénjaarsforwardrente te extrapoleren naar een lange termijn verwacht renteniveau, de zogenoemde ultimate forward rate (UFR). De UFR wordt vastgesteld als 120-maands voortschrijdend gemiddelde van de werkelijke 1-jaar 20-jaarsforwardrentes. In de door DNB gevolgde methodiek beweegt de rente vanaf 21 jaar geleidelijk in de richting van de UFR, doordat de actuele forwardrente wordt gemiddeld met de UFR. De UFR bedraagt ultimo 2018 2,3% (2017: 2,6%).

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. De voorziening wordt gewaardeerd op de balanswaarde van de daarmee samenhangende beleggingen.

Schulden

Schulden worden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs, die in het algemeen overeenkomt met de nominale waarde.

Grondslagen voor de resultaatbepaling

Algemeen

De grondslagen voor resultaatbepaling vloeien voor het merendeel voort uit de voor de beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde waarderingsgrondslagen. Voor een aantal posten worden de grondslagen voor resultaatbepaling hierna (nader) uiteengezet.

Directe beleggingsopbrengsten

Rente wordt ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarop deze betrekking heeft. Dividend wordt in de rekening van baten en lasten verwerkt op het moment van beschikbaarstelling.

Premies

Premies worden ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarin de daarmee samenhangende pensioenrechten worden opgebouwd. Premiekortingen en extra premies worden verwerkt in de periode waarin aan de voorwaarden volgens de uitvoeringsovereenkomst wordt voldaan. Dit is de periode waarin de premiekorting of extra premie onvoorwaardelijk is geworden.

Waardeoverdrachten

Waardeoverdrachten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

Pensioenopbouw

De pensioenopbouw met betrekking tot ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen wordt toegerekend aan de periode waarin de opbouw van de pensioenrechten plaatsvindt. De verplichtingen met betrekking tot arbeidsongeschiktheidspensioen worden opgenomen in de periode waarin deze ontstaan. De toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers wordt ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarin de arbeidsongeschiktheid ontstaat.

Indexering

De toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van indexering wordt in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarin het bestuursbesluit wordt genomen.

Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode. De rentetoevoeging wordt berekend over het gemiddelde van de stand van de voorziening primo periode en de stand van de voorziening ultimo periode, de laatste exclusief het effect van de indexering.

Wijziging rekenrente

Het effect van de verandering van de rekenrente op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

De vrijval van de voorziening pensioenverplichtingen wordt ten gunste van de rekening van baten en lasten gebracht in de periode waarin de lasten bij de berekening van de voorziening waren voorzien.

Pensioenrechten waardeoverdrachten

De met waardeoverdrachten samenhangende toevoeging en onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Wijziging actuariële grondslagen

Het effect van wijzigingen in de actuariële grondslagen op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Pensioenuitkeringen

Pensioenuitkeringen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarop zij betrekking hebben.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie in de voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers is gelijk aan het saldo van ingelede premies, ingehouden kosten, beleggingsresultaat, waardeoverdrachten en omzetting in pensioenrechten.

Herverzekeringen

Herverzekeringsuitkeringen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarop zij betrekking hebben.

Kosten

Kosten worden ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarop zij betrekking hebben.

Grondslagen voor het kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht wordt opgesteld volgens de directe methode. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en kasstromen uit beleggingsactiviteiten.

Kasstromen in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum.

Onder liquide middelen worden verstaan banktegoeden die niet het karakter hebben van beleggingen.

TOELICHTING OP DE BALANS

(bedragen in miljoenen euro's)

Activa

1 Vastgoed

	2018	2017
Beursgenoteerd	232,2	298,6
Niet-beursgenoteerd	652,9	540,1
Totaal	885,1	838,7

De samenstelling van de (onderliggende) portefeuille vastgoed per sector is als volgt:

	2018	2017
Winkels	273,8	274,7
Kantoren	226,8	200,3
Bedrijfsruimten	104,5	132,2
Woningen	151,5	137,4
Overig	128,5	94,1
Totaal	885,1	838,7

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2018	2017
Europa	447,7	447,0
Verenigde Staten	252,6	216,8
Azië	184,8	174,9
Totaal	885,1	838,7

De volgende (onderliggende) beleggingen maken meer dan 5% uit van de totale vastgoedportefeuille:

	2018	2017
Tuckerman US REIT Index CTF Fund	52,0	42,3
INVESCO RE European Fund	47,8	33,2
RREEF America REIT II Inc	46,3	40,9

Blue Sky vastgoedfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de portefeuille uitgeleend. Voor dat deel hebben deze vastgoedfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven vastgoedaandelen bedraagt totaal EUR 7,4 miljoen (2017: EUR 5,7 miljoen).

Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van EUR 7,8 miljoen (2017: EUR 6,1 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

2 Aandelen

	2018	2017
Beursgenoteerd	2.996,0	3.268,5
Niet-beursgenoteerd (private equity)	259,6	165,1
Totaal	3.255,6	3.433,6

De aandelenportefeuille kan als volgt worden gespecificeerd per sector:

	2018	2017
Financiële instellingen	689,0	761,3
Informatietechnologie	549,3	533,1
Energie	162,0	164,0
Telecommunicatie	124,5	123,5
Consument cyclisch	404,5	411,3
Consument defensief	283,0	291,9
Industrie	350,8	393,3
Basismaterialen	166,4	211,8
Gezondheidszorg	287,0	325,8
Nutsbedrijven	158,7	134,6
Overig	80,4	83,0
Totaal	3.255,6	3.433,6

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2018	2017
Europa	603,4	870,3
Verenigde Staten	1.481,5	1.281,7
Canada	122,6	118,8
Japan	192,0	211,5
Overig Pacific	244,1	223,5
Opkomende markten	612,0	727,8
Totaal	3.255,6	3.433,6

Het pensioenfonds heeft voor EUR 0,2 miljoen (2017: EUR 0,7 miljoen) belegd in aandelen Air France-KLM.

Blue Sky aandelenfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de aandelen uitgeleend. Voor dat deel hebben de aandelenfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven aandelen bedraagt totaal EUR 178,6 miljoen

(2017: EUR 195,1 miljoen). Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van EUR 187,0 miljoen (2017: EUR 203,9 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

3 Vastrentende waarden

	2018	2017
Staatsobligaties	2.801,6	2.766,7
Ondernemingsobligaties	825,6	795,1
Totaal beursgenoteerde obligaties	3.627,2	3.561,8
Hypothecaire leningen (woninghypotheken)	583,2	279,6
Overige onderhandse leningen	267,7	237,2
Banktegoeden in rekening-courant	8,0	9,0
Totaal	4.486,1	4.087,6

De specificatie naar rentetype is als volgt:

	2018	2017
Inflation linked	53,2	1.051,9
Vaste rente	4.424,9	3.026,7
Variabele rente	8,0	9,0
Totaal	4.486,1	4.087,6

Een deel van de onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) heeft een variabele rente. Door middel van rentederivaten wordt deze variabele rente omgezet in een vaste rente.

De resterende looptijd gebaseerd op de contractuele aflossingsdata is als volgt:

	2018	2017
Korter dan 1 jaar	656,6	320,3
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	633,6	718,0
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	845,8	1.084,3
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	991,9	894,5
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	1.065,5	820,3
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	42,8	56,3
Langer dan 40 jaar	249,9	193,9
Totaal	4.486,1	4.087,6

De kredietwaardigheid van de portefeuille kan als volgt worden weergegeven:

	2018	2017
AAA-rating	1.417,1	1.579,9
AA-rating	923,0	799,3
A-rating	186,9	167,1
BBB-rating	456,8	432,1
Lagere rating dan BBB	867,4	789,7
Geen rating	634,9	319,5
Totaal	4.486,1	4.087,6

De onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) van EUR 583,2 miljoen (2017: EUR 279,6 miljoen) hebben geen rating en zijn dan ook begrepen in het deel van de portefeuille vastrentende waarden zonder rating. In woninghypotheken wordt belegd door middel van participaties in een beleggingsfonds. Dit beleggingsfonds heeft evenmin een officiële rating. Op basis van een intern model van de beheerder van het beleggingsfonds is de indicatieve rating AA.

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2018	2017
Europa	2.931,7	2.239,5
Verenigde Staten	745,4	962,6
Opkomende markten	786,7	715,7
Overig	22,3	169,8
Totaal	4.486,1	4.087,6

De volgende onderliggende beleggingen van de Blue Sky obligatiefondsen maken meer dan 5% uit van de totale obligatieportefeuille:

	2018	2017
Staatsobligaties Duitsland	862,2	722,4
Staatsobligaties Frankrijk	584,0	487,2
Staatsobligaties Nederland	457,6	263,0
AeAM Dutch Mortgage Fund	342,1	226,1
Staatsobligaties Oostenrijk	228,5	130,2
Staatsobligaties Verenigde Staten	30,6	282,8

Het pensioenfonds heeft niet belegd in obligaties KLM of obligaties Air France-KLM.

Van de vastrentende waarden heeft een bedrag van EUR 1,6 miljoen (2017: EUR 1,6 miljoen) betrekking op saldi op margin accounts die worden aangehouden in verband met derivatenposities. De saldi op deze bankrekeningen staan niet ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

Een deel van de onderliggende obligatieportefeuille met een totale marktwaarde van EUR 139,1 miljoen (2017: EUR 1,4 miljoen) is gestort in een gesepareerd depot als zekerheid voor derivaten met een negatieve marktwaarde. Deze obligaties staan niet ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

4 Derivaten

Derivaten met een positieve marktwaarde zijn als een actiefpost in de balans opgenomen en derivaten met een negatieve marktwaarde zijn onder de verplichtingen opgenomen.

	Activa	Passiva	Per saldo
2018			
Valutaderivaten	7,9	-153,9	-146,0
Rentederivaten	16,1	-6,4	9,7
Totaal	24,0	-160,3	-136,3
2017			
Valutaderivaten	241,7	-0,6	241,1
Rentederivaten	112,0	-30,4	81,6
Totaal	353,7	-31,0	322,7

Het volgende overzicht geeft inzicht in de portefeuille derivaten per balansdatum:

	Contract- omvang	2018 Markt- waarde	Contract- omvang	2017 Markt- waarde
Valutatermijncontracten				
Gekocht	485,9	0,8	162,3	-0,1
Verkocht	3.185,6	-146,8	4.043,3	241,2
Interest rate swaps				
Gekocht	414,5	9,7	977,5	81,6

Valutatermijncontracten zijn in dit overzicht aangeduid als verkocht indien de positie in euro's long is en de positie in vreemde valuta's short is. Deze contracten zijn afgesloten met het doel om het valutarisico af te dekken.

Als gekocht aangeduide interest rate swaps zijn zogenoemde receiver swaps, waarbij een vaste rente wordt ontvangen en een variabele rente wordt betaald. Door middel van de interest rate swaps wordt het rentemismatchrisico verkleind.

De derivatencontracten zijn niet-beursgenoteerd. De valutatermijncontracten hebben een looptijd korter dan een jaar.

De portefeuille gekochte interest rate swaps is als volgt samengesteld naar looptijden:

	Contract- omvang	2018 Markt- waarde	Contract- omvang	2017 Markt- waarde
Korter dan 10 jaar	–	–	–	–
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	250,2	0,4	671,2	8,5
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	164,3	9,3	306,3	73,1
Langer dan 30 jaar	–	–	–	–
Totaal	414,5	9,7	977,5	81,6

De volgende tegenpartijen maken meer dan 5% uit van de totale (positieve) marktwaarde van de derivatenportefeuille:

	2018	2017
Morgan Stanley	16,7	72,4
BNP Paribas	1,7	–
Barclays	1,4	48,5
UBS Limited	1,3	0,1
Royal Bank of Scotland	1,2	41,5
ABN Amro	0,9	61,8
Société Générale	0,8	58,5
Goldman Sachs	–	70,9

Voor derivatencontracten met een positieve marktwaarde zijn zekerheden verkregen tot een bedrag van totaal EUR 5,1 miljoen (2017: EUR 307,1 miljoen). Voor derivatencontracten met een negatieve marktwaarde zijn zekerheden gegeven tot een bedrag van totaal EUR 139,1 miljoen (2017: EUR 1,4 miljoen).

5 Beleggingen voor risico deelnemers

	2018	2017
Vastgoed	0,2	0,2
Aandelen	1,0	0,8
Vastrentende waarden	1,2	0,9
Overig	0,1	0,1
Totaal	2,5	2,0

De beleggingen in vastgoed, aandelen en vastrentende waarden bestaan geheel uit participaties in beleggingsinstellingen (Blue Sky beleggingsfondsen). De overige beleggingen betreffen de ingelegde premies van de maand december, die begin volgend jaar zijn belegd.

6 Herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen

Onder herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen is de gekapitaliseerde waarde van twee herverzekeringscontracten opgenomen.

	2018	2017
Verzekering op risicobasis	0,1	0,1
Garantiecontract	0,1	0,1
Totaal	0,2	0,2

De mutaties kunnen als volgt worden weergegeven:

	2018	2017
Balanswaarde begin van het jaar	0,2	0,2
Uitkeringen herverzekering	–	–
Balanswaarde eind van het jaar	0,2	0,2

De verzekering op risicobasis betreft ingegane verzekeringsuitkeringen, die Pensioenfonds KLM Health Services in het verleden in het kader van de collectieve waardeoverdracht aan het pensioenfonds heeft gecedeerd. De betreffende herverzekeringsovereenkomst is beëindigd. Het garantiecontract is een aflopend herverzekeringscontract. De nominale pensioenverplichtingen zijn herverzekerd, zodat de indexering van de pensioenrechten en pensioenen voor rekening van het pensioenfonds komt. Het beleggingsrisico en de verzekeringstechnische risico's zijn volledig overgedragen. Er is geen winstdelingsregeling met de verzekeraar overeengekomen.

Het herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen heeft voor het grootste deel een langlopend karakter.

7 Deelnemingen

Onder deelnemingen is opgenomen het 33,3% belang in Blue Sky Group Holding B.V., statutair gevestigd in Amstelveen.

	2018	2017
Totaal	5,0	4,6

De mutaties zijn als volgt:

	2018	2017
Balanswaarde begin van het jaar	4,6	4,5
Resultaat	0,4	0,1
Balanswaarde eind van het jaar	5,0	4,6

8 Vorderingen en overlopende activa

	2018	2017
Werkgever	37,8	35,1
Af te wikkelen beleggingstransacties	9,6	–
Dividenden	0,3	0,4
Bronbelastingen	2,5	2,6
Overige vorderingen en overlopende activa	0,8	0,3
Totaal	51,0	38,4

De vorderingen hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

9 Liquide middelen

Liquide middelen worden onderscheiden van banktegoeden die het karakter hebben van beleggingen of direct beschikbaar zijn om te worden belegd. Deze posten zijn begrepen in vastrentende waarden.

	2018	2017
Banktegoeden in rekening-courant	1,8	2,0
Totaal	1,8	2,0

Het pensioenfonds heeft een kredietfaciliteit bij de huisbankier van EUR 120,0 miljoen (2017: EUR 120,0 miljoen).

Passiva

10 Stichtingskapitaal en reserves

Overige reserves

	2018	2017
Stand begin van het jaar	1.294,0	641,7
Resultaat	–490,9	652,3
Stand eind van het jaar	803,1	1.294,0

Het stichtingskapitaal bedraagt (ongewijzigd) EUR 45,38 en is gestort bij oprichting.

Het resultaat over 2018 is gedoteerd aan de overige reserves.

De vermogenspositie wordt toegelicht in de risicoparagraaf op pagina 81 tot en met 89.

11 Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

	2018		2017	
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag
Actieve deelnemers	13.799	3.997,4	13.719	3.888,2
Arbeidsongeschikte deelnemers	653	239,5	668	237,1
Gewezen deelnemers	8.274	771,4	8.257	719,5
Ingegaan ouderdomspensioen	6.885	2.079,8	6.676	1.958,1
Ingegaan nabestaandenpensioen	2.761	420,5	2.795	415,1
Ingegaan wezenpensioen	156	5,6	162	5,9
Totaal pensioenuitkeringen	32.528	7.514,2	32.277	7.223,9
Pensioenuitvoeringskosten (excassokosten)		180,3		173,4
Totaal	32.528	7.694,5	32.277	7.397,3

De voorziening pensioenverplichtingen met betrekking tot arbeidsongeschikte deelnemers bestaat uit:

	2018	2017
Opgebouwde pensioenrechten	173,0	170,2
Toekomstige premievrije opbouw pensioenrechten	28,9	29,9
Ingegaan arbeidsongeschiktheidspensioen	24,6	25,2
Totaal arbeidsongeschikte deelnemers	226,5	225,3
Zieke deelnemers en nog niet gemelde arbeidsongeschikte deelnemers	13,0	11,8
Totaal	239,5	237,1

De waarde van de voorziening pensioenverplichtingen naar resterende looptijd is als volgt:

	2018	2017
Korter dan 1 jaar	191,7	181,5
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	834,4	787,6
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.172,4	1.106,3
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	2.368,2	2.266,6
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	1.782,9	1.726,1
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	948,7	929,9
Langer dan 40 jaar	396,2	399,3
Totaal	7.694,5	7.397,3

De mutaties in de voorziening pensioenverplichtingen zijn als volgt:

	2018	2017
Stand begin van het jaar	7.397,3	7.441,8
Pensioenopbouw actieve deelnemers	165,4	188,1
Opslag pensioenuitvoeringskosten	3,6	3,5
Inkomende waardeoverdrachten	3,4	1,7
Uitgaande waardeoverdrachten	-1,8	-2,7
Rentetoevoeging	-19,4	-16,3
Wijziging rekenrente	310,3	-101,9
Indexering	62,6	29,1
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-163,8	-156,0
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	-3,9	-3,1
Wijziging actuariële grondslagen	-53,0	29,2
Actuariële resultaten	-6,2	-16,1
Stand eind van het jaar	7.694,5	7.397,3

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2018 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 1,4% worden afgeleid. Ultimo 2017 was de afgeleide rekenrente 1,5%.

12 Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling.

De mutaties kunnen als volgt worden weergegeven:

	2018	2017
Stand begin van het jaar	2,0	1,3
Inleg premies	0,6	0,6
Waardeoverdrachten, per saldo	-	-
Beleggingsresultaat	-0,1	0,1
Stand eind van het jaar	2,5	2,0

13 Schulden en overlopende passiva

	2018	2017
Werkgever	36,7	21,7
Waardeoverdrachten	-	0,1
Pensioenuitkeringen	10,3	9,8
Belastingen en premies sociale verzekeringen	3,5	3,4
Overige schulden en overlopende passiva	0,4	1,5
Totaal	50,9	36,5

De schulden hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

Overige informatie beleggingen

Beleggingsportefeuille voor risico pensioenfonds

De totale beleggingsportefeuille voor risico pensioenfonds bedraagt EUR 8.503,3 miljoen (2017: EUR 8.685,0 miljoen) en is als volgt samengesteld:

	2018	2017
Vastgoed	885,1	838,7
Aandelen	3.255,6	3.433,6
Vastrentende waarden	4.486,1	4.087,6
Derivaten activa	24,0	353,7
Derivaten passiva	-160,3	-31,0
Totaal exclusief vorderingen en schulden	8.490,5	8.682,6
Vorderingen en overlopende activa	12,9	3,0
Schulden en overlopende passiva	-0,1	-0,6
Totaal	8.503,3	8.685,0

Beleggingsportefeuille voor risico deelnemers

De beleggingen voor risico deelnemers bedragen totaal EUR 2,5 miljoen (2017: EUR 2,0 miljoen).

	2018	2017
Vastgoed	0,2	0,2
Aandelen	1,0	0,8
Vastrentende waarden	1,2	0,9
Totaal beleggingsfondsen	2,4	1,9
Overig	0,1	0,1
Totaal	2,5	2,0

De overige beleggingen betreffen de ingelegde premies van de maand december, die begin volgend jaar zijn belegd.

Marktwaaarde beleggingen voor risico pensioenfonds

De marktwaaarde van de beleggingen wordt vastgesteld op basis van directe marktnoteringen, wordt afgeleid van directe marktnoteringen of wordt benaderd door middel van waarderingsmodellen en waarderingstechnieken.

Van directe marktnotering is sprake indien beleggingen worden verhandeld op één of meer actieve openbare markten. Hiertoe worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools waarvan de beleggingen een directe marktnotering hebben.

Indien de waardering van beleggingen wordt afgeleid van directe marktnoteringen, worden de beleggingen gewaardeerd op basis van een model, waarbij alle inputvariabelen zijn gebaseerd op marktnoteringen. In geval van over-the-counter derivaten, zoals interest rate swaps en valutatermijncontracten, betreffen deze variabelen onder meer interbancaire rentecurves, swaprentes en valutakoersen. Tot deze categorie worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools die

beleggen in andere niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen (fund of funds) waarvan niet dagelijks de intrinsieke waarde wordt bepaald.

Indien de marktwaarde van beleggingen wordt vastgesteld door middel van waarderingsmodellen en waarderingstechnieken, worden de inputvariabelen geschat door externe deskundigen in verband met het ontbreken van openbare marktgegevens.

Tot deze categorie worden gerekend alle directe en indirecte beleggingen in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen en private equity fondsen, waarvan de waardering is gebaseerd op taxaties conform voor deze sectoren geldende waarderingsrichtlijnen. Hiertoe worden ook woninghypotheke gerekend.

De beleggingsportefeuille is als volgt ingedeeld naar de drie onderscheiden categorieën:

	Directe markt- notering	Afgeleide markt- notering	Waarde- rings- modellen en -technieken	Totaal
2018				
Vastgoed	232,2	–	652,9	885,1
Aandelen	2.927,5	68,5	259,6	3.255,6
Vastrentende waarden	3.373,7	529,2	583,2	4.486,1
Derivaten activa	–	24,0	–	24,0
Derivaten passiva	–	–160,3	–	–160,3
Totaal	6.533,4	461,4	1.495,7	8.490,5
2017				
Vastgoed	298,6	–	540,1	838,7
Aandelen	3.188,5	80,0	165,1	3.433,6
Vastrentende waarden	3.338,1	469,9	279,6	4.087,6
Derivaten activa	–	353,7	–	353,7
Derivaten passiva	–	–31,0	–	–31,0
Totaal	6.825,2	872,6	984,8	8.682,6

Marktwaaarde beleggingen voor risico deelnemers

De beleggingsportefeuille is als volgt ingedeeld naar de drie onderscheiden categorieën:

	Directe markt- notering	Afgeleide markt- notering	Waarde- rings- modellen en -technieken	Totaal
2018				
Vastgoed	0,2	–	–	0,2
Aandelen	1,0	–	–	1,0
Vastrentende waarden	1,0	0,2	–	1,2
Overig	0,1	–	–	0,1
Totaal	2,3	0,2	–	2,5
2017				
Vastgoed	0,2	–	–	0,2
Aandelen	0,8	–	–	0,8
Vastrentende waarden	0,8	0,1	–	0,9
Overig	0,1	–	–	0,1
Totaal	1,9	0,1	–	2,0

Mutaties beleggingen voor risico pensioenfonds

De mutaties in de portefeuilles vastgoed, aandelen en vastrentende waarden zijn als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vast- rentende waarden	Totaal
2018				
Balanswaarde begin van het jaar	838,7	3.433,6	4.087,6	8.359,9
Aankopen	178,1	344,9	1.351,0	1.874,0
Verkopen	-186,0	-366,1	-1.133,6	-1.685,7
Waardeveranderingen	54,3	-156,8	182,1	79,6
Mutatie deposito's en liquiditeiten			-1,0	-1,0
Balanswaarde eind van het jaar	885,1	3.255,6	4.486,1	8.626,8
2017				
Balanswaarde begin van het jaar	797,5	3.395,6	3.924,6	8.117,7
Aankopen	145,2	811,7	647,3	1.604,2
Verkopen	-133,8	-1.123,9	-352,6	-1.610,3
Waardeveranderingen	29,8	350,2	-137,5	242,5
Mutatie deposito's en liquiditeiten			5,8	5,8
Balanswaarde eind van het jaar	838,7	3.433,6	4.087,6	8.359,9

De mutaties in de portefeuille valutaderivaten (valutatermijncontracten) zijn als volgt:

	2018	2017
Balanswaarde begin van het jaar	241,1	-168,0
Verkopen en afwikkeling, per saldo	-127,3	5,7
Waardeveranderingen	-259,8	403,4
Balanswaarde eind van het jaar	-146,0	241,1
Derivaten activa	7,9	241,7
Derivaten passiva	-153,9	-0,6
Per saldo	-146,0	241,1

De mutaties in de portefeuille rentederivaten zijn als volgt:

	2018	2017
Balanswaarde begin van het jaar	81,6	121,3
Verkopen en afwikkeling, per saldo	-79,9	-
Waardeveranderingen	15,5	-39,7
Verandering lopende rente	-7,5	-
Balanswaarde eind van het jaar	9,7	81,6
Derivaten activa	16,1	112,0
Derivaten passiva	-6,4	-30,4
Per saldo	9,7	81,6

Mutaties beleggingen voor risico deelnemers

De mutaties in de portefeuilles vastgoed, aandelen en vastrentende waarden zijn als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vast- rentende waarden	Totaal
2018				
Balanswaarde begin van het jaar	0,2	0,8	0,9	1,9
Aankopen	–	0,3	0,3	0,6
Verkopen	–	–	–	–
Waardeveranderingen	–	–0,1	–	–0,1
Balanswaarde eind van het jaar	0,2	1,0	1,2	2,4
2017				
Balanswaarde begin van het jaar	0,1	0,5	0,6	1,2
Aankopen	0,1	0,3	0,3	0,7
Verkopen	–	–0,1	–	–0,1
Waardeveranderingen	–	0,1	–	0,1
Balanswaarde eind van het jaar	0,2	0,8	0,9	1,9

Niet in de balans opgenomen activa en verplichtingen

Niet in de balans opgenomen activa

Vanaf 1 januari 2017 dienen BSG Pension Management B.V. en BSG Asset Management B.V. over hun dienstverlening aan het pensioenfonds omzetbelasting te berekenen. De voordruk omzetbelasting op deze kosten kan niet worden teruggevorderd of verrekend. Dit geldt vanaf 1 januari 2017 ook voor de op andere kosten drukkende omzetbelasting. Het bestuur van het pensioenfonds is van mening dat omzetbelasting geen kostenpost mag zijn. Het pensioenfonds voert een pensioenregeling uit van KLM N.V., een onderneming die in beginsel omzetbelasting op bedrijfskosten kan verrekenen. Pensioenuitvoeringskosten zijn de facto bedrijfskosten van de onderneming. Het Europese Hof van Justitie heeft in de zogenoemde PPG-zaak bevestigd dat op kosten van pensioenuitvoering voor ondernemingen zoals KLM N.V. geen omzetbelasting mag drukken.

Het pensioenfonds tracht door middel van een bezwaarprocedure de als voordruk in rekening gebrachte omzetbelasting terug te vorderen. De Belastingdienst is echter van mening dat geen recht op verrekening of teruggaaf van omzetbelasting bestaat. Het pensioenfonds voert het bezwaartraject na zorgvuldige voorbereiding en na overleg met de Belastingdienst. De uit de bezwaarprocedure voortvloeiende, niet in de balans opgenomen, vordering omzetbelasting bedraagt EUR 1,5 miljoen (2017: EUR 0,5 miljoen).

Investerings- en stortingsverplichtingen

	2018	2017	Maximale looptijd
Vastgoed	22,7	87,7	2 jaar
Private equity	325,0	293,8	8 jaar
Totaal	347,7	381,5	

Voorwaardelijke verplichtingen

De actuariële waarde van de indexeringsachterstand bedraagt EUR 303,3 miljoen (2017: EUR 234,4 miljoen).

De door actieve deelnemers opgelopen indexeringsachterstand ten opzichte van de loonindex heeft betrekking op de volgende jaren:

Jaar	Loonindex	Toegekend	Verschil
1 januari 2019	1,50%	0,80%	0,70%
1 januari 2018	1,00%	0,35%	0,65%
1 januari 2012	3,03%	1,50%	1,53%

De door gewezen deelnemers en pensioengerechtigden opgelopen indexeringsachterstand ten opzichte van de prijsindex heeft betrekking op de volgende jaren:

Jaar	Afgeleide prijsindex	Toegekend	Verschil
1 januari 2019	1,70%	0,91%	0,79%
1 januari 2018	1,30%	0,45%	0,85%
1 januari 2017	0,40%	0,00%	0,40%
1 januari 2016	0,40%	0,00%	0,40%
1 januari 2015	0,70%	0,40%	0,30%
1 januari 2014	0,90%	0,50%	0,40%
1 januari 2013	2,00%	1,00%	1,00%
1 januari 2012	2,30%	1,20%	1,10%

Jaarlijks neemt het bestuur een besluit over de indexering van de pensioenrechten, inclusief de inhaal van de ontstane indexeringsachterstand.

RISICOBEBEER

In het bestuursverslag worden de belangrijke risico's die het pensioenfonds loopt besproken en wordt ingegaan op het beleid dat wordt gevoerd om deze risico's te beheersen. In deze paragraaf van de jaarrekening worden voornamelijk de financiële risico's beschreven en gekwantificeerd.

Het belangrijkste risico van het pensioenfonds is het solvabiliteitsrisico. Dit is het risico dat het fonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. De solvabiliteit wordt gemeten aan de hand van het verschil tussen het aanwezig eigen vermogen en het vereist eigen vermogen. Daarnaast wordt de dekkingsgraad als solvabiliteitsratio gehanteerd.

Het vereist eigen vermogen wordt in beginsel berekend op basis van een scenarioanalyse zoals gebruikt in de standaardmethode voor de solvabiliteitstoets van DNB. Het standaardmodel is aangevuld met een intern model voor financiële instrumenten die niet goed passen in het standaardmodel.

Het tekort van het aanwezig eigen vermogen ten opzichte van het vereist eigen vermogen volgens de solvabiliteitstoets van DNB bedraagt EUR 1.036,2 miljoen (2017: tekort EUR 555,7 miljoen):

	2018	2017
Vereiste buffers		
• Rentemismatchrisico	339,7	371,0
• Vastgoedrisico en aandelenrisico	1.340,8	1.313,1
• Valutarisico	369,3	396,2
• Commodityrisico	–	–
• Kredietrisico	430,7	450,7
• Verzekeringstechnisch risico	232,9	226,5
• Liquiditeitsrisico	–	–
• Concentratierisico	–	–
• Operationeel risico	–	–
• Actief risico	187,0	181,1
Totaal	2.900,4	2.938,6
Diversificatie van risico's	–1.061,1	–1.088,9
Totaal vereist eigen vermogen	1.839,3	1.849,7
Aanwezig eigen vermogen	803,1	1.294,0
Tekort	–1.036,2	–555,7

Het vereist eigen vermogen van EUR 1.839,3 miljoen (2017: EUR 1.849,7 miljoen) is gebaseerd op de strategische beleggingsportefeuille ultimo verslagjaar.

De hiermee overeenkomende nominale dekkingsgraad bedraagt 123,9% (2017: 125,0%). De actuele nominale dekkingsgraad bedraagt 110,4% (2017: 117,5%). De nominale dekkingsgraad is de verhouding tussen de nettoactiva en de totale pensioenverplichtingen (risico pensioenfonds en risico deelnemers).

Het vereist eigen vermogen, berekend op basis van de feitelijke beleggingsportefeuille, bedraagt EUR 1.786,3 miljoen (2017: EUR 1.757,6 miljoen). De hiermee overeenkomende dekkingsgraad bedraagt 123,2% (2017: 123,8%). Het vermogenstekort op basis van de feitelijke portefeuille bedraagt EUR 983,2 miljoen (2017: tekort EUR 463,6 miljoen).

Het minimaal vereist eigen vermogen bedraagt EUR 321,3 miljoen (2017: EUR 309,0 miljoen). Dit komt overeen met een nominale dekkingsgraad van 104,2% (2017: 104,2%).

De beleidsdekkingsgraad bedraagt 116,7% (2017: 115,3%). De beleidsdekkingsgraad is de (voortschrijdend) gemiddelde nominale dekkingsgraad van de laatste 12 maanden.

De beleidsdekkingsgraad is bepalend voor:

- de toetsing aan het (strategisch) vereist eigen vermogen;
- het toepassen van eventuele kortingen;
- het indexeringsbeleid.

Op basis van de toetsing van de beleidsdekkingsgraad aan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad wordt vastgesteld of het pensioenfonds in een tekortsituatie verkeert en een herstelplan moet indienen bij DNB. Het herstelplan wordt jaarlijks geactualiseerd.

De beleidsdekkingsgraad is 7,2 procentpunten (2017: 9,7 procentpunten) lager dan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad.

Het pensioenfonds heeft ingevolge artikel 138 Pensioenwet in 2018 het bestaande herstelplan geactualiseerd en het geactualiseerde herstelplan ingediend bij DNB. Het herstelplan is goedgekeurd door DNB. In het actuele herstelplan is uitgewerkt hoe het pensioenfonds binnen de wettelijke termijn van 10 jaar vanaf 1 januari 2018 weer beschikt over het strategisch vereist vermogen getoetst aan de beleidsdekkingsgraad. Volgens het herstelplan wordt binnen de termijn van 10 jaar de tekortsituatie opgelost. De belangrijkste bron voor herstel van de dekkingsgraad is het verwachte overrendement (verschil tussen het behaalde rendement op de beleggingen en de benodigde rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen). Gedurende de eerste jaren van de looptijd van het herstelplan kan het pensioenfonds naar verwachting niet volledig indexeren. Hierbij volgt het pensioenfonds het reguliere sturingsbeleid overeenkomstig de wettelijke eisen (het zogenoemde toekomstbestendig indexeren).

De ontwikkeling van de dekkingsgraad ten opzichte van de prognose in het herstelplan is als volgt:

	2018		2017	
	Realisatie	Herstelplan	Realisatie	Herstelplan
Nominale dekkingsgraad begin van het jaar	117,5%	117,5%	108,6%	108,6%
Premies	-0,9%	-0,9%	-0,8%	-0,8%
Pensioenuitkeringen	0,4%	0,4%	0,2%	0,2%
Indexering pensioenrechten	-1,0%	-1,1%	-0,4%	-0,1%
Wijziging rekenrente pensioenverplichtingen	-4,7%	0,0%	1,5%	0,0%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	-1,8%	5,5%	8,7%	4,9%
Wijziging actuariële grondslagen	0,9%	0,0%	-0,4%	0,0%
Overige oorzaken	0,0%	-0,2%	0,1%	0,0%
Nominale dekkingsgraad eind van het jaar	110,4%	121,2%	117,5%	112,8%

De gemiddelde rekenrente behorend bij de verwachte kasstromen van de pensioenuitkeringen is in 2018 gedaald van 1,5% tot 1,4%. In het herstelplan wordt uitgegaan van een onveranderde rentetermijnstructuur DNB. Het over 2018 behaalde rendement van negatief 1,8% is beduidend lager dan het in het herstelplan verwachte rendement van 4,4%. Door de wijziging van de overlevingskansen is de dekkingsgraad 0,9 procentpunt verbeterd. Door al deze oorzaken samen ligt het herstel achter op de verwachting.

In het eerste kwartaal van 2019 is een geactualiseerd herstelplan op basis van de vermogenspositie ultimo verslagjaar bij DNB ingediend. Hierin zijn geen nieuwe herstelmaatregelen opgenomen.

Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De als basis voor de reële rentecurve gehanteerde nominale rentecurve is daarmee gelijk aan de rentetermijnstructuur DNB. De geschatte inflatiecomponent, de break-even inflatie, wordt bepaald door euro inflation linked staatsobligaties, die gekoppeld zijn aan de Europese Harmonized Inflation Consumer Price (excluding tobacco) inflatie-index, te vergelijken met nominale euro staatsobligaties van vergelijkbare looptijden. Hierbij wordt zoveel mogelijk gewerkt met obligaties van de hoogst beschikbare kredietwaardigheid. De looninflatie wordt gelijk verondersteld aan de prijsinflatie.

De reële dekkingsgraad bedraagt 82,8% (2017: 83,6%) en is gebaseerd op een afgeleide reële rekenrente van negatief 0,07% (2017: negatief 0,17%).

De ontwikkeling van de reële dekkingsgraad kan als volgt worden geanalyseerd:

	2018	2017
Reële dekkingsgraad begin van het jaar	83,6%	77,0%
Premies	-1,0%	-0,8%
Pensioenuitkeringen	-0,3%	-0,3%
Indexering pensioenrechten	0,6%	0,3%
Wijziging rekenrente rentedeel	-3,6%	2,1%
Wijziging rekenrente inflatiedeel	4,3%	-0,4%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	-1,3%	6,2%
Wijziging actuariële grondslagen	0,9%	-0,2%
Overige oorzaken	-0,4%	-0,3%
Reële dekkingsgraad eind van het jaar	82,8%	83,6%

De reële dekkingsgraad geeft een indicatie van het vermogen van het pensioenfonds om in de toekomst de pensioenuitkeringen te verhogen (indexeren) ter compensatie van de inflatie.

De wettelijke reële dekkingsgraad van het pensioenfonds bedraagt 95,3% (2017: 93,7%). De wettelijke reële dekkingsgraad zoals bedoeld in artikel 133b Pensioenwet is gelijk aan de actuele beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die ingevolge artikel 137 lid 2b Pensioenwet is vereist voor voorwaardelijke toeslagverlening (indexering) ter hoogte van de minimale verwachtingswaarde voor de groeivoet van het prijsindexcijfer, bedoeld in artikel 23a lid 1a en lid 2 Besluit financieel toetsingskader (FTK) pensioenfondsen. De aldus gedefinieerde wettelijke reële dekkingsgraad komt 12,5 procentpunten (2017: 10,1 procentpunten) hoger uit dan de hiervoor vermelde zuivere reële dekkingsgraad.

Het solvabiliteitsrisico wordt hierna toegelicht aan de hand van de in de solvabiliteitstoets van DNB onderkende risico's. Met uitzondering van het operationele risico, worden deze risico's aangemerkt als financiële risico's.

Rentemismatchrisico

Rentemismatchrisico is het verschil in rentegevoeligheid tussen de portefeuille vastrentende waarden (voornamelijk obligaties) en de pensioenverplichtingen. De rentegevoeligheid van de verplichtingen is als gevolg van de langere looptijden hoger dan die van de portefeuille obligaties. Een daling van de marktrente leidt tot een stijging van de waarde van de pensioenverplichtingen, die slechts voor een deel wordt gecompenseerd door een stijging van de waarde van de portefeuille obligaties.

Door afdekking van het rentemismatchrisico is de vermogenspositie van het pensioenfonds minder gevoelig voor de ontwikkeling van de marktrente. Het rentemismatchrisico wordt voor een deel beperkt door belegging in obligaties met een relatief lange rentevastperiode. Het rentemismatchrisico wordt verder afgedekt door middel van interest rate swaps.

Het volgende overzicht van de looptijden van de portefeuille vastrentende waarden (nagenoeg alleen obligaties), de technische voorziening en de portefeuille interest rate swaps geeft op hoofdlijnen inzicht in het rentemismatchrisico:

	Vast- rentende waarden	Technische voorziening	Positie vóór rente- derivaten	Interest rateswaps	Netto positie
2018					
Korter dan 1 jaar	656,6	-191,7	464,9	-414,5	50,4
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	633,6	-834,4	-200,8	-	-200,8
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	845,8	-1.172,4	-326,6	-	-326,6
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	991,9	-2.368,2	-1.376,3	250,6	-1.125,7
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	1.065,5	-1.782,9	-717,4	173,6	-543,8
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	42,8	-948,7	-905,9	-	-905,9
Langer dan 40 jaar	249,9	-396,2	-146,3	-	-146,3
Totaal	4.486,1	-7.694,5	-3.208,4	9,7	-3.198,7
2017					
Korter dan 1 jaar	320,3	-181,5	138,8	-977,5	-838,7
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	718,0	-787,6	-69,6	-	-69,6
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.084,3	-1.106,3	-22,0	-	-22,0
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	894,5	-2.266,6	-1.372,1	679,7	-692,4
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	820,3	-1.726,1	-905,8	379,4	-526,4
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	56,3	-929,9	-873,6	-	-873,6
Langer dan 40 jaar	193,9	-399,3	-205,4	-	-205,4
Totaal	4.087,6	-7.397,3	-3.309,7	81,6	-3.228,1

De rentegevoeligheid kan worden gemeten aan de hand van de modified duration. Dit is de met de contante waarde van rente en aflossing gewogen gemiddelde looptijd in jaren. De duration mismatch is het verschil tussen de duration van de pensioenverplichtingen en de naar omvang (ten opzichte van de pensioenverplichtingen) gewogen duration van de vastrentende waarden.

De modified duration van de portefeuille vastrentende waarden, de portefeuille interest rate swaps, de pensioenverplichtingen en de duration mismatch zijn als volgt:

	2018	2017
Vastrentende waarden (op basis van marktrente)	11	10
Interest rate swaps (op basis van marktrente)	19	15
Pensioenverplichtingen (op basis van rentetermijnstructuur DNB)	18	18
Mismatch bij renteschok van 0,01%	10	9
Mismatch bij renteschok van 1,0%	10	11

Bij de berekening van de modified duration van de vastrentende waarden worden high yield bonds en emerging market debt buiten beschouwing gelaten.

De effectiviteit van de afdekking door middel van omvang en samenstelling van de portefeuille obligaties en interest rate swaps tezamen bedraagt ultimo 2018 ongeveer 40% (2017: ongeveer 36%). Deze effectiviteit is gebaseerd op de strategische afdekking. Op basis van de feitelijke afdekking bedraagt de effectiviteit ultimo 2018 ongeveer 42% (2017: ongeveer 42%).

Hierbij moet worden opgemerkt dat de toepassing van de UFR-methodiek voor de discontering van de pensioenverplichtingen een positief effect heeft op dit percentage. Bij hantering van de marktrente voor zowel de obligaties, de interest rate swaps als de pensioenverplichtingen bedraagt de effectiviteit van de afdekking ultimo 2018 ongeveer 36% (2017: ongeveer 36%).

Als de marktrente met 1,0 procentpunt stijgt, daalt de waarde van de vastrentende waarden ongeveer met de modified duration als percentage. Een stijging van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een stijging van de gemiddelde rekenrente (rentetermijnstructuur DNB) ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 procentpunt (2017: 0,9 procentpunt). Daardoor daalt de waarde van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 maal (2017: 0,9 maal) de modified duration als percentage.

Een daling van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een daling van de gemiddelde rekenrente ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met eveneens ongeveer 0,9 procentpunt (2017: 0,9 procentpunt). Daardoor stijgt de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 maal (2017: 0,9 maal) de modified duration als percentage.

Bij een rentestijging daalt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verbetert. Bij een rentedaling stijgt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verslechtert.

Het effect van een daling van de rekenrente volgens de rentetermijnstructuur van DNB met 1,0 procentpunt op de nominale dekkingsgraad is een verslechtering met ongeveer 10 procentpunten (2017: ongeveer 12 procentpunten). Het effect van een stijging van deze rekenrente met 1,0 procentpunt is een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 12 procentpunten (2017: ongeveer 13 procentpunten).

Een daling van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 13 procentpunten (2017: ongeveer 14 procentpunten). Een stijging van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een stijging van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 14 procentpunten (2017: ongeveer 15 procentpunten).

Hiervoor is ervan uitgegaan dat de marktrente voor alle looptijden in gelijke mate stijgt of daalt. Er kan echter sprake zijn van verschillen in de rentebeweging voor verschillende looptijden. De lange rente kan bijvoorbeeld sterker stijgen of dalen dan de korte rente. Veranderingen in de rentecurve worden niet gemeten aan de hand van de modified duration, maar hebben wel invloed op de rentemismatch.

Vastgoedrisico en aandelenrisico

Vastgoedrisico is het risico dat de waarde van vastgoed en vastgoedaandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastgoed. De portefeuille vastgoed maakt ongeveer 10% (2017: ongeveer 10%) uit van de totale beleggingen.

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van beursgenoteerd vastgoed van 30% en niet-beursgenoteerd vastgoed van 15%. Een hiermee overeenkomende waardedaling van de totale vastgoedbeleggingen resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 2 procentpunten (2017: ongeveer 2 procentpunten). Een hiermee overeenkomende waardestijging van

deze beleggingen daarentegen resulteert in een verbetering van de dekkingsgraad met ongeveer 2 procentpunten (2017: ongeveer 2 procentpunten).

Aandelenrisico is het risico dat de waarde van aandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost aandelen. De aandelenportefeuille maakt ongeveer 38% (2017: ongeveer 40%) uit van de totale beleggingsportefeuille.

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van beursgenoteerde aandelen ontwikkelde markten van 30%, beursgenoteerde aandelen opkomende markten van 40% en niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) van eveneens 40%. Een hiermee overeenkomende waardedaling van de totale portefeuille aandelen resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 13 procentpunten (2017: ongeveer 14 procentpunten). Een hiermee overeenkomende waardestijging van de aandelenportefeuille resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 13 procentpunten (2017: ongeveer 14 procentpunten).

Valutarisico

Valutarisico is het risico dat de waarde van beleggingen verandert als gevolg van veranderingen in valutakoersen.

De valutaverdeling van de beleggingen in vastgoed, aandelen en vastrentende waarden (uitgedrukt in euro's) vóór en na afdekking van het valutarisico is als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vast- rentende waarden	Totaal	Valuta- afdekking	Netto positie
2018						
Euro	343,2	333,0	3.135,2	3.811,4	2.522,8	6.334,2
Amerikaanse dollar	254,5	1.658,5	1.102,5	3.015,5	-2.152,5	863,0
Canadese dollar	–	120,4	2,5	122,9	-81,4	41,5
Australische dollar	71,0	81,6	6,7	159,3	-110,9	48,4
Japanse yen	41,6	188,8	–	230,4	-156,8	73,6
Britse pond	48,2	148,9	5,3	202,4	-133,7	68,7
Zwitserse frank	5,7	74,8	–	80,5	–	80,5
Zweedse kroon	16,5	30,2	5,5	52,2	-33,5	18,7
Overige valuta's	104,4	619,4	228,4	952,2	–	952,2
Totaal	885,1	3.255,6	4.486,1	8.626,8	-146,0	8.480,8
2017						
Euro	342,2	452,2	2.338,7	3.133,1	4.122,1	7.255,2
Amerikaanse dollar	219,1	1.463,8	1.174,2	2.857,1	-2.702,2	154,9
Canadese dollar	–	113,1	42,2	155,3	-161,6	-6,3
Australische dollar	55,7	87,7	110,4	253,8	-263,6	-9,8
Japanse yen	43,7	210,6	–	254,3	-241,8	12,5
Britse pond	53,6	223,7	86,7	364,0	-348,8	15,2
Zwitserse frank	8,0	102,2	–	110,2	–	110,2
Zweedse kroon	21,1	44,5	91,4	157,0	-163,0	-6,0
Overige valuta's	95,3	735,8	244,0	1.075,1	–	1.075,1
Totaal	838,7	3.433,6	4.087,6	8.359,9	241,1	8.601,0

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van de na afdekking resterende positie in vreemde valuta's van ontwikkelde markten ten opzichte van de euro van 20%. De positie in vreemde valuta's van opkomende markten wordt geschokt met 35%. Hiermee overeenkomende dalingen van de valutakoersen ten opzichte van de euro resulteren in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 7 procentpunten (2017: ongeveer 6 procentpunten). Hiermee overeenkomende stijgingen van de valutakoersen resulteren in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 7 procentpunten (2017: ongeveer 6 procentpunten).

Commodityrisico

Commodityrisico is het risico dat de waarde van commoditybeleggingen verandert als gevolg van veranderingen in de marktprijzen van desbetreffende (onderliggende) grondstoffen. Het fonds belegt niet in commodities of commodityderivaten, zodat geen sprake is van commodityrisico.

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat tegenpartijen hun contractuele verplichtingen aan het pensioenfonds of de beleggingsfondsen waarin het pensioenfonds participeert niet nakomen. Informatie over de kredietwaardigheid van de portefeuille op basis van credit ratings en over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastrentende waarden. Ongeveer 32% (2017: ongeveer 39%) van de totale portefeuille heeft de hoogste rating AAA en ongeveer 21% (2017: ongeveer 20%) van de portefeuille heeft de AA-rating. In de toelichting op de derivatenposities is informatie over de daarvoor verkregen zekerheden vermeld.

Verzekeringstechnisch risico

Het belangrijkste verzekeringstechnisch risico is het langlevensrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Door toepassing van de AG-prognosetafels 2018 met correcties voor ervaringssterfte wordt rekening gehouden met een toekomstige verbetering van de levensverwachting. Dit neemt niet weg dat een grote mate van onzekerheid bestaat met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de levensverwachting.

Een ander verzekeringstechnisch risico is het kortlevensrisico. Dit is het risico dat (gewezen) deelnemers en/of pensioengerechtigden eerder overlijden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Dit is met andere woorden het risico dat de hiervoor ontvangen risicopremie en de hiervoor opgenomen technische voorziening onvoldoende zijn om de toekomstige uitkeringen nabestaandenpensioen en wezenpensioen te dekken. De hiervoor in de premie begrepen risicopremie en de hiervoor gevormde technische voorziening worden vastgesteld op basis van de actuele AG prognosetafels met correcties voor ervaringssterfte.

Tenslotte wordt het arbeidsongeschiktheidsrisico onderscheiden. Dit is het risico dat meer deelnemers arbeidsongeschikt worden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie voor arbeidsongeschiktheid, met andere woorden dat de toekomstige premievrije pensioenopbouw en het toekomstige arbeidsongeschiktheidspensioen hoger zijn dan de hiervoor ontvangen risicopremie.

Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat onvoldoende liquide middelen beschikbaar zijn om op korte termijn aan de verplichtingen (voornamelijk de pensioenuitkeringen) te kunnen voldoen. Dit risico is onder normale omstandigheden nagenoeg afwezig, omdat de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kunnen worden voldaan uit de ontvangen premies en directe beleggingsopbrengsten en bovendien verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit liquide vermogenstitels. Dit neemt niet weg dat ingenomen derivatenposities kunnen leiden tot de contractuele verplichting tot bijstorting. Feitelijk is het liquiditeitsrisico geen onderdeel van het solvabiliteitsrisico, namelijk het risico dat het pensioenfonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. Wel is het zo dat een

gedwongen verkoop op korte termijn van illiquide beleggingen veelal een ongunstige prijs tot gevolg heeft, waardoor op de verkoop verlies wordt geleden.

Het totaal van de illiquide beleggingen maakt ongeveer 21% (2017: ongeveer 14%) uit van de totale portefeuille beleggingen. Het liquiditeitsrisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Concentratierisico

Concentratierisico kan optreden als een goede spreiding van beleggingen of pensioenverplichtingen ontbreekt. In het standaardmodel van DNB voor de bepaling van het vereist eigen vermogen is het concentratierisico gelijkgesteld aan nihil. Het pensioenfonds voldoet aan deze veronderstelling van een voldoende gediversifieerde beleggingsportefeuille en een voldoende evenwichtige demografische opbouw van de populatie. In de toelichting op de balanspost vastrentende waarden zijn de posten die meer dan 5% uitmaken van de totale obligatieportefeuille vermeld. Duitse, Franse, Nederlandse en Oostenrijkse staatsleningen en een beleggingsfonds dat belegt in woninghypotheken maken gezamenlijk ongeveer 55% (2017: ongeveer 48%) uit van de totale obligatieportefeuille. De actiefpost derivaten heeft voor ongeveer 93% (2017: bijna 100%) betrekking op vijf (2017: zes) tegenpartijen. De totale marktwaarde van deze contracten komt overeen met ongeveer 1% (2017: ongeveer 9%) van de marktwaarde van de obligatieportefeuille. Voor de derivatenposities zijn voldoende zekerheden verkregen. Het concentratierisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Operationeel risico

Operationeel risico is het risico dat optreedt bij de uitvoering van de activiteiten als gevolg van niet afdoende of falende processen, menselijk gedrag en systemen bij de uitvoeringsorganisaties of als gevolg van externe gebeurtenissen. Het pensioenfonds besteedt de operationele activiteiten uit aan BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. zodat het operationele risico voornamelijk bestaat uit het risico dat de met de BSG-organisatie gemaakte afspraken niet worden nagekomen. Over de beheersing van de processen wordt verantwoording afgelegd, waarbij jaarlijks een ISAE 3402 type II-rapportage wordt overgelegd. Op grond van de Pensioenwet mag het operationeel risico in de solvabiliteitstoets van DNB op nihil worden gesteld, mits geen sprake is van een verhoogd risico. In 2018 (en 2017) is aan deze voorwaarde voldaan.

Actief risico

Actief risico is het risico dat het rendement van een beleggingsportefeuille afwijkt van de voor deze beleggingsportefeuille gehanteerde benchmark. Op basis van een ALM-studie wordt een strategische beleggingsmix bepaald. Ter beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten wordt voor de afzonderlijke beleggingscategorieën binnen de totale beleggingsportefeuille een benchmark bepaald, die worden geaggregeerd op portefeuilleniveau. Door middel van zowel actief beheer van de onderscheiden afzonderlijke beleggingsportefeuilles per assetcategorie (selectie van individuele vermogenstitels) als actief beheer van de totale portefeuille (afwijking van de strategische mix) wordt actief risico aangegaan.

Een belangrijke maatstaf voor het actief risico is de tracking error. Door middel van de tracking error wordt de afwijking van het rendement van een beleggingsportefeuille ten opzichte van een benchmarkportefeuille gemeten. De benchmarkportefeuille dient dus als referentiekader voor de beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten. Een hogere tracking error impliceert een hogere mate van actief risico. De tracking error van de totale portefeuille heeft zich gedurende 2018 rond 0,3% bewogen (2017: tussen 0,2% en 0,3%), waarmee binnen de hiervoor gestelde limiet van 1,3% (2017: 1,3%) is gebleven. Het actief risico wordt op maandbasis gemonitord en bewaakt. In de solvabiliteitstoets van DNB is rekening gehouden met het actieve risico. Het effect hiervan op het vereist eigen vermogen bedraagt slechts 0,1 procentpunt (2017: 0,1 procentpunt).

Naast de in de solvabiliteitstoets onderkende risico's wordt nog het indexeringsrisico onderscheiden.

Indexeringsrisico

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Het bestuur van het pensioenfonds stelt jaarlijks de indexering vast met inachtneming van de financiële positie van het pensioenfonds. Indexeringsrisico is het risico dat de indexeringsambitie niet wordt gerealiseerd als gevolg van tegenvallend rendement op de beleggingen, tegenvallende inflatie, daling van de marktrente en demografische ontwikkelingen.

Door middel van de reële dekkingsgraad kan inzicht worden gegeven in de mate waarin in de toekomst toeslagen kunnen worden toegekend. Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De aldus berekende reële dekkingsgraad bedraagt 82,8% (2017: 83,6%).

TOELICHTING REKENING VAN BATEN EN LASTEN

(bedragen in miljoenen euro's)

Baten en lasten pensioenactiviteiten

14 Premies voor risico pensioenfonds

	2018	2017
Werkgeversdeel	105,0	116,2
Werknemersdeel	29,0	28,6
Totaal premie basispensioenregeling	134,0	144,8
Premie nettopensioenregeling	–	–
Totaal	134,0	144,8

De premie van de basispensioenregeling is gebaseerd op een doorsneepremiebeleid. Afhankelijk van de vermogenspositie bij aanvang van het verslagjaar wordt premiekorting verleend. Extra premie wordt gevraagd indien het pensioenfonds naar verwachting niet op basis van natuurlijke herstelkracht tijdig, dat wil zeggen binnen de wettelijke hersteltermijn, over het (strategisch) vereist eigen vermogen beschikt.

De premie nettopensioenregeling heeft betrekking op de risicoverzekering (het risico van overlijden van de deelnemer vóór de pensioendatum) als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige regeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum. De premie over 2018 bedraagt EUR 46 duizend (2017: EUR 42 duizend).

De feitelijke premie, exclusief de premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare-premieregeling), bedraagt EUR 134,0 miljoen (2017: EUR 144,8 miljoen). De kostendekkende premie volgens artikel 128 lid 1 Pensioenwet, exclusief de premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare-premieregeling), bedraagt EUR 213,5 miljoen (2017: EUR 240,8 miljoen). De overeenkomende gedempt kostendekkende premie volgens artikel 128 lid 2 Pensioenwet bedraagt EUR 126,4 miljoen (2017: EUR 136,4 miljoen).

De kostendekkende premie en de gedempt kostendekkende premie, exclusief de premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare-premieregeling), zijn als volgt samengesteld:

	Kosten- dekkende premie	Gedempt kosten- dekkende premie
2018		
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	155,7	63,7
Toegezegde indexering	–	–
Risicopremies overlijden en invaliditeit	13,4	11,0
Pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	2,1	2,1
Solvabiliteitsopslag	42,3	18,7
Voorwaardelijke toekomstige indexering	–	30,9
Totaal basispensioenregeling	213,5	126,4
Nettopensioenregeling	–	–
Totaal	213,5	126,4
2017		
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	178,3	71,3
Toegezegde indexering	–	–
Risicopremies overlijden en invaliditeit	13,3	10,7
Pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	2,4	2,4
Solvabiliteitsopslag	46,8	20,0
Voorwaardelijke toekomstige indexering	–	32,0
Totaal basispensioenregeling	240,8	136,4
Nettopensioenregeling	–	–
Totaal	240,8	136,4

De kostendekkende premie wordt berekend op basis van de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo vorig verslagjaar. De afgeleide gemiddelde marktrente voor de kostendekkende premie bedraagt 1,7% (2017: 1,5%).

De gedempt kostendekkende premie wordt berekend op basis van het verwachte reële rendement op de strategische beleggingsportefeuille van 2,8% (2017: 2,9%).

De feitelijke premie wordt jaarlijks getoetst aan de gedempt kostendekkende premie. De feitelijke premie is EUR 7,6 miljoen hoger (2017: EUR 8,4 miljoen hoger) dan de gedempt kostendekkende premie.

De feitelijke premie, inclusief de premie voor risico deelnemers van EUR 0,6 miljoen (2017: EUR 0,6 miljoen), bedraagt EUR 134,6 miljoen (2017: EUR 145,4 miljoen). De totale feitelijke premie is eveneens EUR 7,6 miljoen (2017: EUR 8,4 miljoen) hoger dan de totale gedempt kostendekkende premie van EUR 127,0 miljoen (2017: EUR 137,0 miljoen).

15 Premies voor risico deelnemers

De premies voor risico deelnemers hebben betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum.

	2018	2017
Totaal	0,6	0,6

16 Waardeoverdrachten voor risico pensioenfonds

Hieronder is opgenomen het saldo van inkomende bedragen uit hoofde van overgenomen pensioenverplichtingen en uitgaande bedragen uit hoofde van overgedragen pensioenverplichtingen.

	2018	2017
Inkomende waardeoverdrachten	3,2	1,7
Uitgaande waardeoverdrachten	-1,8	-2,7
Saldo	1,4	-1,0

17 Waardeoverdrachten voor risico deelnemers

Hieronder is opgenomen het saldo van inkomende bedragen uit hoofde van overgenomen pensioenverplichtingen en uitgaande bedragen uit hoofde van overgedragen pensioenverplichtingen.

	2018	2017
Inkomende waardeoverdrachten	-	-
Uitgaande waardeoverdrachten	-	-
Saldo	-	-

De inkomende waardeoverdrachten over 2018 bedragen nihil (2017: EUR 1 duizend) en de uitgaande waardeoverdrachten bedragen EUR 30 duizend (2017: EUR 6 duizend).

18 Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuarieel berekende nominale waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen. De pensioenopbouw wordt berekend op basis van de rentetermijnstructuur DNB primo verslagjaar.

	2018	2017
Pensioenopbouw actieve deelnemers	165,4	188,1
Toekomstige pensioenuitvoeringskosten	3,6	3,5
Totaal	169,0	191,6

19 Indexering

Onder indexering is de toegekende indexering (toeslagverlening) per 1 januari van het volgende jaar opgenomen.

	2018	2017
Actieve en arbeidsongeschikte deelnemers	32,7	14,6
Gewezen deelnemers en pensioengerechtigden	29,9	14,5
Saldo (bate)	62,6	29,1

De pensioenrechten van de deelnemers aan de middelloonregeling zijn per 1 januari 2019 verhoogd met 0,80% (1 januari 2018: 0,35%). De ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten zijn per 1 januari 2019 verhoogd met 0,91% (1 januari 2018: 0,45%).

20 Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de rentetermijnstructuur DNB per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode.

	2018	2017
Totaal	-19,4	-16,3

De in het verslagjaar aan de voorziening pensioenverplichtingen toegevoegde rente is gebaseerd op een rekenrente van negatief 0,26% (2017: negatief 0,22%).

21 Wijziging rekenrente

De waarde van de pensioenverplichtingen verandert onder invloed van veranderingen in de rekenrente.

	2018	2017
Totaal	-310,3	101,9

De afgeleide rekenrente is in 2018 gedaald van 1,5% tot 1,4% en is in 2017 gestegen van 1,3% tot 1,5%.

22 Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Toekomstige pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuariael berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De hieronder opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de pensioenen en kosten van de verslagperiode.

	2018	2017
Onttrekking pensioenuitkeringen	163,8	156,0
Onttrekking pensioenuitvoeringskosten	3,9	3,1
Totaal	167,7	159,1

23 Pensioenrechten waardeoverdrachten

Hieronder zijn opgenomen de toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot inkomende waardeoverdrachten en de onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot uitgaande waardeoverdrachten.

	2018	2017
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-3,4	-1,7
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	1,8	2,7
Saldo	-1,6	1,0

24 Wijziging actuariële grondslagen

De actuariële grondslagen zijn de uitgangspunten en veronderstellingen waarop de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is gebaseerd. Onder wijziging actuariële grondslagen is het effect van aanpassing van de bestandsgrondslagen, economische grondslagen en kostengrondslagen op de voorziening opgenomen.

	2018	2017
Levensverwachting	53,0	-
Kostenvoorziening	-	-29,2
Totaal	53,0	-29,2

Het effect van de wijziging van de levensverwachting is als volgt samengesteld:

	2018	2017
Overgang op prognosetafels AG 2018	69,3	-
Wijziging correctiefactoren	-16,3	-
Totaal	53,0	-

Ultimo 2018 is overgegaan op nieuwe generatietafels van het Actuarieel Genootschap. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren zijn eveneens opnieuw vastgesteld.

De kostenvoorziening is in 2017 verhoogd van 2,0% tot 2,4% van de pensioenverplichtingen. Reden hiervoor is dat BSG Pension Management B.V. vanaf 1 januari 2017 omzetbelasting moet berekenen over haar dienstverlening aan het pensioenfonds als gevolg van de beëindiging per dezelfde datum van de fiscale entiteit, waarvan het pensioenfonds en de uitvoeringsorganisatie beide deel uitmaakten. Bovendien kan als gevolg van de beëindiging van de fiscale entiteit de op de andere kosten drukkende omzetbelasting niet meer worden teruggevorderd.

25 Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

Onder overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen zijn opgenomen: actuariële resultaten en mutaties in de pensioenverplichtingen die niet onder een ander hoofd zijn opgenomen.

	2018	2017
Actuariële resultaten, per saldo	6,2	16,1
Totaal	6,2	16,1

26 Pensioenuitkeringen

	2018	2017
Ouderdomspensioen	125,6	117,7
Nabestaandenpensioen	33,7	33,8
Wezenpensioen	0,7	0,7
Arbeidsongeschiktheidspensioen	3,4	3,3
Totaal periodieke pensioenuitkeringen	163,4	155,5
Totaal afkopen pensioenen	0,4	0,4
Totaal	163,8	155,9

27 Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum.

	2018	2017
Inleg premies	0,6	0,6
Waardeoverdrachten, per saldo	–	–
Beleggingsresultaat	–0,1	0,1
Totaal	0,5	0,7

De inkomende waardeoverdrachten bedragen nihil (2017: EUR 1 duizend) en de uitgaande waardeoverdrachten bedragen EUR 30 duizend (2017: EUR 6 duizend).

28 Herverzekeringen

	2018	2017
Uitkeringen herverzekering	0,1	0,1
Mutatie herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen	–	–
Totaal	0,1	0,1

29 Pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfonds

Dit betreft de kosten met betrekking tot de uitvoering van de regelingen ouderdomspensioen, nabestaandenpensioen, wezenpensioen, arbeidsongeschiktheidspensioen en de risicoverzekering als onderdeel van de nettopensioenregeling. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen. De kosten van bestuur en financieel beheer worden toegerekend aan pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

	2018	2017
Kosten pensioenuitvoering en bestuursondersteuning	6,0	5,6
Overige kosten	1,1	1,0
Totaal vóór toerekening aan vermogensbeheer	7,1	6,6
Toegerekend aan vermogensbeheer	-1,1	-1,1
Totaal	6,0	5,5

Een deel van de kosten van bestuur en financieel beheer kan direct worden toegerekend aan pensioenuitvoering of vermogensbeheer. De kosten die niet direct toerekenbaar zijn, worden in de verhouding 60:40 (2017: 60:40) verdeeld over pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

30 Pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers

Dit betreft de kosten met betrekking tot de uitvoering van de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen.

	2018	2017
Totaal	-	-

De kosten over het verslagjaar bedragen EUR 30 duizend (2017: EUR 29 duizend).

Baten en lasten beleggingsactiviteiten

31 Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfonds

De beleggingsopbrengsten kunnen als volgt worden weergegeven:

	Direct	Prijs- verandering	Valuta- verandering	Totaal
2018				
Vastgoed	2,8	39,4	14,9	57,1
Aandelen	–	–260,5	103,7	–156,8
Vastrentende waarden	0,1	45,2	136,9	182,2
Rentederivaten	6,4	15,5	–	21,9
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	9,3	–160,4	255,5	104,4
Valutaderivaten			–259,8	–259,8
Totaal vóór kosten	9,3	–160,4	–4,3	–155,4
Kosten van vermogensbeheer				–9,5
Totaal				–164,9
2017				
Vastgoed	3,8	68,6	–38,8	33,6
Aandelen	–	573,7	–223,5	350,2
Vastrentende waarden	–	48,0	–185,5	–137,5
Rentederivaten	19,4	–39,7	–	–20,3
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	23,2	650,6	–447,8	226,0
Valutaderivaten			403,4	403,4
Totaal vóór kosten	23,2	650,6	–44,4	629,4
Kosten van vermogensbeheer				–7,3
Totaal				622,1

De directe beleggingsopbrengsten betreffen rente en door beleggingsfondsen uitgekeerd dividend.

De indirecte beleggingsopbrengsten betreffen waardeveranderingen inclusief valutakoersverschillen en zijn hiervoor verbijzonderd naar prijsveranderingen en valutaveranderingen.

De hiervoor weergegeven kosten van vermogensbeheer betreffen de rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten. De kosten die ten laste van beleggingsfondsen komen zijn hierin niet begrepen, maar zijn onderdeel van de waardeveranderingen. De ten laste van de beleggingsfondsen komende kosten kunnen worden onderscheiden in kosten van vermogensbeheer (vergoeding beheer beleggingen, bewaarloon en overige kosten) en transactiekosten. In de waardeveranderingen van derivaten (rentederivaten en valutaderivaten) zijn eveneens transactiekosten begrepen.

De kosten van vermogensbeheer die direct ten laste van het pensioenfonds komen kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	2018	2017
Beheer beleggingen	5,0	3,4
Advies	2,9	2,7
Overig	0,5	0,1
Totaal vóór toerekening kosten bestuur en financieel beheer	8,4	6,2
Toegerekende kosten bestuur en financieel beheer	1,1	1,1
Totaal	9,5	7,3

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	Kosten vermogens-beheer	Transactie-kosten fondsen	Toe-en uittreed-vergoeding
2018			
Vastgoed	6,6	0,5	0,3
Aandelen	15,5	4,3	0,9
Vastrentende waarden	8,7	6,8	2,4
Totaal beleggingsfondsen	30,8	11,6	3,6
Rentederivaten	–	0,6	–
Valutaderivaten	–	0,7	–
Totaal	30,8	12,9	3,6
2017			
Vastgoed	7,1	0,8	0,2
Aandelen	16,6	6,0	2,5
Vastrentende waarden	8,2	8,2	1,4
Totaal beleggingsfondsen	31,9	15,0	4,1
Rentederivaten	–	–	–
Valutaderivaten	–	1,0	1,0
Totaal	31,9	16,0	5,1

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen slechts door middel van schattingen worden vastgesteld. Dit geldt vooral voor de onderliggende transactiekosten van beleggingsfondsen. Indien de transactiekosten met betrekking tot beleggingsfondsen worden geïnterpreteerd als de aan deze beleggingsfondsen betaalde toe- en uittreedvergoedingen, kunnen deze zonder gebruikmaking van schattingen worden bepaald.

32 Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten voor risico pensioenfonds

	2018	2017
Resultaat deelnemingen	0,4	0,1
Opslag termijnbetaling	4,6	4,6
Totaal overige baten	5,0	4,7
Rente banktegoeden in rekening-courant	0,5	-1,5
Resultaat op vermogensbeheerkosten beleggingen voor risico deelnemers	-	-
Totaal	5,5	3,2

Het resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers bedraagt nihil (2017: nihil) en betreft het verschil tussen de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten van EUR 4 duizend (2017: EUR 3 duizend) en de door het pensioenfonds aan de beleggingsfondsen berekende kosten van EUR 4 duizend (2017: EUR 3 duizend).

33 Beleggingsresultaat voor risico deelnemers

Het beleggingsresultaat bedraagt negatief EUR 94 duizend (2017: EUR 73 duizend).

	Waarde-		Totaal
	Direct	verandering	
2018			
Vastgoed	-	-3,5	-3,5
Aandelen	-	-90,7	-90,7
Vastrentende waarden	-	-0,2	-0,2
Totaal	-	-94,4	-94,4
2017			
Vastgoed	-	3,0	3,0
Aandelen	-	74,0	74,0
Vastrentende waarden	-	-4,0	-4,0
Totaal	-	73,0	73,0

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, onderdeel van de waardeveranderingen, kunnen als volgt worden gespecificeerd (in duizenden euro's):

	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten fondsen	Toe-en uittreed- vergoeding
2018			
Vastgoed	–	–	–
Aandelen	4	2	–
Vastrentende waarden	3	3	1
Totaal	7	5	1
2017			
Vastgoed	1	–	–
Aandelen	2	1	1
Vastrentende waarden	2	2	1
Totaal	5	3	2

Actuariële analyse van het resultaat

Het resultaat kan als volgt worden geanalyseerd naar technische winst- en verliesbronnen:

	2018	2017
Resultaat op beleggingen en verplichtingen	–450,3	743,5
Resultaat op premies	–38,1	–49,8
Resultaat op waardeoverdrachten	–0,2	–
Resultaat op pensioenuitkeringen	0,1	0,2
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten	1,0	0,6
Wijziging actuariële grondslagen	53,0	–29,2
Actuariële resultaten	6,2	16,1
Actuariële resultaten nettopensioenregeling	–	–
Resultaat op indexering	–62,6	–29,1
Overige resultaten	–	–
Resultaat voor risico pensioenfonds	–490,9	652,3
Resultaat voor risico deelnemers	–	–
Totaal	–490,9	652,3

Resultaat op beleggingen en verplichtingen

	2018	2017
Resultaat beleggingen voor risico pensioenfondsen		
exclusief vastrentende waarden en interest rate swaps	-226,5	597,6
Resultaat vastrentende waarden exclusief valutaresultaat	45,2	48,0
Resultaat interest rate swaps	21,9	-20,3
Totaal resultaat beleggingsactiviteiten	-159,4	625,3
Resultaat op vermogensbeheerkosten beleggingen voor risico deelnemers	-	-
Totaal resultaat beleggingen voor risico pensioenfondsen	-159,4	625,3
Benodigde rente voorziening pensioenverplichtingen	19,4	16,3
Wijziging rekenrente voorziening pensioenverplichtingen	-310,3	101,9
Totaal	-450,3	743,5

Het resultaat op beleggingen en verplichtingen is gelijk aan het resultaat beleggingsactiviteiten verminderd met de technisch benodigde interest. Het rendement op de totale beleggingsportefeuille over 2018 bedraagt negatief 1,8% tegen 7,8% over 2017. De rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen is in 2018 gebaseerd op een rekenrente van negatief 0,26% (2017: negatief 0,22%). Dit is de éénjaarsrente volgens de rentetermijnstructuur primo verslagjaar. De afgeleide rekenrente is in 2018 gedaald van 1,5% tot 1,4% en is in 2017 gestegen van 1,3% tot 1,5%.

Resultaat op premies

	2018	2017
Premies	134,0	144,8
Beschikbaar voor administratiekosten	-4,0	-4,0
Beschikbaar voor excassokosten	-2,7	-2,5
Beschikbaar voor pensioenopbouw	127,3	138,3
Pensioenopbouw actieve deelnemers	-165,4	-188,1
Totaal	-38,1	-49,8

Resultaat op waardeoverdrachten

	2018	2017
Inkomende waardeoverdrachten	3,2	1,7
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-3,4	-1,7
Resultaat op inkomende waardeoverdrachten	-0,2	-
Uitgaande waardeoverdrachten	-1,8	-2,7
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	1,8	2,7
Resultaat op uitgaande waardeoverdrachten	-	-
Totaal	-0,2	-

Resultaat op pensioenuitkeringen

	2018	2017
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen	163,8	156,0
Werkelijke pensioenuitkeringen	-163,8	-155,9
Beschikbaar uit herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen	-	-
Werkelijke uitkeringen herverzekering	0,1	0,1
Totaal	0,1	0,2

Resultaat op pensioenuitvoeringskosten

	2018	2017
Kostenopslag in premies jaar (administratiekosten en excassokosten)	6,7	6,5
Toevoeging voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	-3,6	-3,5
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	3,9	3,1
Totaal beschikbaar voor pensioenuitvoeringskosten	7,0	6,1
Werkelijke pensioenuitvoeringskosten	-6,0	-5,5
Totaal	1,0	0,6

Wijziging actuariële grondslagen

	2018	2017
Overgang op prognosetafels AG 2018	69,3	–
Wijziging correctiefactoren	–16,3	–
Totaal levensverwachting	53,0	–
Kostenvoorziening	–	–29,2
Totaal	53,0	–29,2

Ultimo 2018 is overgegaan op nieuwe generatietafels van het Actuarieel Genootschap. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren zijn eveneens opnieuw vastgesteld.

De kostenvoorziening is in 2017 verhoogd van 2,0% tot 2,4% van de pensioenverplichtingen. Reden hiervoor is dat BSG Pension Management B.V. vanaf 1 januari 2017 omzetbelasting moet berekenen over haar dienstverlening aan het pensioenfonds als gevolg van de beëindiging per dezelfde datum van de fiscale entiteit, waarvan het pensioenfonds en de uitvoeringsorganisatie beide deel uitmaakten. Bovendien kan als gevolg van de beëindiging van de fiscale entiteit de op de andere kosten drukkende omzetbelasting niet meer worden teruggevorderd.

Actuariële resultaten

	2018	2017
Sterfte	9,4	3,5
Arbeidsongeschiktheid	–	–0,7
Flexibele keuzemogelijkheden	–1,2	1,3
Overig	–2,0	12,0
Totaal	6,2	16,1

Op sterfte is een winst geboekt van EUR 9,4 miljoen (2017: winst EUR 3,5 miljoen), bestaande uit een winst op het kortlevenrisico van EUR 4,7 miljoen (2017: winst EUR 6,5 miljoen) en een winst op het langlevensrisico van EUR 4,7 miljoen (2017: verlies EUR 3,0 miljoen).

De overige actuariële resultaten over 2017 van totaal EUR 12,0 miljoen hebben voornamelijk betrekking op de wijziging van de flexibiliseringstarieven. Voor deelnemers die ouder zijn dan de pensioenrichtleeftijd, maar nog niet met pensioen zijn, wordt het resultaat op uitstel van het pensioen geleidelijk in de voorziening pensioenverplichtingen verwerkt. In 2017 is onder meer de rekenrente van de flexibiliseringstarieven verlaagd. In plaats van een vaste rekenrente van 3,4% wordt voortaan een gemiddelde DNB-rente gehanteerd.

Resultaat op indexering

	2018	2017
Beschikbaar uit premies	–	–
Toegekende indexering	–62,6	–29,1
Totaal	–62,6	–29,1

De indexering van de pensioenrechten van actieve deelnemers en de indexering van de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten worden gefinancierd uit de reserves. Zij vinden hun oorsprong in het overrendement (resultaat op beleggingen en verplichtingen).

Overig resultaat

	2018	2017
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers	–	–
Resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers	–	–
Totaal	–	–

Het resultaat op pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers bedraagt nihil en betreft het verschil tussen de kostenopslag in de premies van EUR 30 duizend (2017: EUR 29 duizend) en de werkelijke kosten van EUR 30 duizend (2017: EUR 29 duizend).

Het resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers bedraagt nihil en betreft het verschil tussen de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten van EUR 4 duizend (2017: EUR 3 duizend) en de door het pensioenfonds aan de beleggingsfondsen berekende kosten van EUR 4 duizend (2017: EUR 3 duizend).

Resultaat voor risico deelnemers

	2018	2017
Premies	0,6	0,6
Waardeoverdrachten, per saldo	–	–
Pensioenuitvoeringskosten	–	–
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen	–0,5	–0,7
Beleggingsresultaat	–0,1	0,1
Totaal	–	–

De inkomende waardeoverdrachten bedragen nihil (2017: EUR 1 duizend) en de uitgaande waardeoverdrachten bedragen EUR 30 duizend (2017: EUR 6 duizend). De kosten van pensioenuitvoering bedragen EUR 30 duizend (2017: EUR 29 duizend). Het resultaat voor risico deelnemers bedraagt voor het pensioenfonds nihil.

Overige informatie

Verbonden partijen

De volgende rechtspersonen en natuurlijke personen worden aangemerkt als verbonden partijen:

- de aangesloten onderneming KLM N.V. (werkgever);
- de bestuursleden van het pensioenfonds en hun nauwe verwanten;
- de leden van raad van toezicht van het pensioenfonds en hun nauwe verwanten;
- de onafhankelijke, externe voorzitter van het pensioenfonds;
- de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group bestaande uit Blue Sky Group Holding B.V., BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V.;
- de directieleden van de vier Blue Sky Group-vennootschappen en hun nauwe verwanten.

Tussen het pensioenfonds en de werkgever is een uitvoeringsovereenkomst inzake de financiering en de uitvoering van de pensioenregeling gesloten. Een samenvatting van de uitvoeringsovereenkomst is opgenomen in de paragraaf Financiering en premie van de algemene toelichting op pagina 57 en 58.

Het pensioenfonds heeft geen leningen verstrekt aan bestuursleden en heeft ook anderszins geen vorderingen op bestuursleden. Inzake de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de paragraaf Bezoldiging bestuurders hierna.

Het beheer van het pensioenfonds (pensioenuitvoering, bestuursondersteuning en vermogensbeheer) is ondergebracht bij Blue Sky Group. Het pensioenfonds bezit gezamenlijk met Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM en Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel alle aandelen in Blue Sky Group Holding B.V. (elk eenderde deel). De dienstverlening aan de aandeelhouders maakt ongeveer 83% (2017: ongeveer 79%) uit van de omzet (geconsolideerd) van Blue Sky Group. De overeenkomsten van dienstverlening zijn afgesloten op basis van marktconforme tarieven.

Er zijn geen transacties van betekenis met verbonden partijen die niet onder normale marktvoorwaarden zijn aangegaan.

Medewerkers

Het pensioenfonds heeft geen personeel in dienst.

Bezoldiging bestuurders

De bezoldiging van de leden van het bestuur (inclusief de voorzitter) bedraagt totaal EUR 96 duizend (2017: EUR 102 duizend).

Honorarium accountant

De aan het verslagjaar toegerekende accountantsshonoraria zoals bedoeld in artikel 382a Titel 9, Boek 2 BW bedragen totaal EUR 71 duizend (2017: EUR 65 duizend).

	2018	2017
Controle jaarrekening en jaarstaten DNB (KPMG Accountants)	65	65
Fiscaal advieswerk (KPMG Meijburg)	3	–
Overig advieswerk (KPMG Advisory)	3	–
Totaal	71	65

Belastingen

Het pensioenfonds is op grond van de aard van de activiteiten vrijgesteld van belastingheffing voor de vennootschapsbelasting.

Toezichthouder

Evenals voorgaande jaren is geen sprake van door DNB genomen corrigerende maatregelen ingevolge artikel 96 Pensioenwet.

Amstelveen, 23 mei 2019

Het bestuur van de Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM,

H. Bosscher
mr. P.J.M. Jansen
drs. A.R. de Jong RC
mr. M.I. Kartman
mr. M. Meijer-Zaalberg

K. Pronk BEc
drs. L.J. van der Put
mr. drs. H.W. de Roos
drs. M.P.A. Stienen
drs. P.V.H. Verhoef CPE

namens het bestuur,

drs. A.R. de Jong RC
vicevoorzitter

mr. drs. H.W. de Roos
vicevoorzitter

Raad van toezicht,

drs. J.F.M. van der Meer
voorzitter

mr. R.S. Croll

drs. J.J.M. Nijland RA

OVERIGE GEGEVENS

Bestemming van het resultaat

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de wijze waarop het resultaat moet worden verdeeld. Het resultaat wordt jaarlijks geheel ten gunste dan wel ten laste van de reserves gebracht.

Actuariële verklaring

Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

Opdracht

Door Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM te Amstelveen is aan Towers Watson Netherlands B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2018.

Onafhankelijkheid

Als waarmederkend actuaaris ben ik onafhankelijk van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds, anders dan de werkzaamheden uit hoofde van de actuariële functie.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 75 miljoen. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 3,75 miljoen te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruikgemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn beoordeling van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte administratieve basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld. Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist vermogen, maar niet lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 vanwege een reservetekort. De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch hoger dan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amstelveen, 23 mei 2019

drs. H. Zaghdoudi AAG
Verbonden aan Towers Watson Netherlands B.V.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur en de raad van toezicht van stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2018

Ons oordeel

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en samenstelling van het vermogen van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM per 31 december 2018 en van het resultaat en de kasstromen over 2018, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

Wat we gecontroleerd hebben

Wij hebben de jaarrekening 2018 van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM ('de Stichting') te Amstelveen gecontroleerd.

De jaarrekening omvat:

1. de balans per 31 december 2018;
2. de rekening van baten en lasten over 2018;
3. het kasstroomoverzicht over 2018; en
4. de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van de Stichting zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Controleaanpak

Samenvatting

MATERIALITEIT

- Materialiteit van EUR 75 miljoen
- 0,9% van het pensioenvermogen

KERNPUNTEN

- De waardering van beleggingen
- De waardering van technische voorzieningen

GOEDKEUREND OORDEEL

Materialiteit

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op EUR 75 miljoen (2017: EUR 65 miljoen). Voor de bepaling van de materialiteit wordt uitgegaan van het pensioenvermogen per 31 december 2018 (0,9%). Wij beschouwen het pensioenvermogen als de meest geschikte benchmark, omdat het pensioenvermogen een bepalende factor is in de berekening van de beleidsdekkingsgraad die de financiële positie van de Stichting weergeeft. Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij hebben met het bestuur afgesproken dat wij tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven de EUR 3,75 miljoen rapporteren aan het bestuur en de raad van toezicht alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

Reikwijdte van de controle

Uitbesteding van bedrijfsprocessen aan dienstverleners

De Stichting heeft het beheer van de beleggingen uitbesteed aan BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. De pensioenadministratie is uitbesteed aan BSG Pension Management B.V. De jaarrekening wordt opgesteld op basis van informatie over de beleggingen en beleggingsopbrengsten die is verstrekt door BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. en informatie over de technische voorzieningen, premiebijdragen en pensioenuitkeringen en overige financiële posten die is verstrekt door BSG Pension Management B.V.

Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel zijn wij verantwoordelijk voor het verwerven van inzicht in de aard en de significantie van de door de dienstverleners verleende diensten en in het effect ervan op de voor de controle relevante interne beheersing van de Stichting. Op basis hiervan identificeren wij de risico's op een afwijking van materieel belang en zetten wij controlewerkzaamheden op en voeren wij deze uit om op deze risico's in te spelen.

Bij de uitvoering van onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden en bevindingen van andere onafhankelijke accountants inzake de voor de Stichting relevante interne beheersingsmaatregelen van BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. en BSG Pension Management B.V., zoals weergegeven in de specifiek daarvoor opgestelde (ISAE 3402 type II-) rapportages.

Onze controlewerkzaamheden bestaan uit het bepalen van de minimaal verwachte interne beheersingsmaatregelen en het bespreken van de beheersomgeving bij de dienstverlener met vertegenwoordigers van de dienstverlener. Op basis daarvan evalueren wij de in de ISAE 3402-rapportage beschreven interne beheersingsmaatregelen, de verrichte werkzaamheden ter toetsing van de effectieve werking gedurende 2018 en de uitkomsten daarvan. Ook beoordelen wij de evaluatie door het bestuur van de kwaliteit van de uitbesteding aan BSG Asset Management B.V., BSG Fund Management B.V. en BSG Pension Management B.V.

Wij hebben eigen gegevensgerichte analyses uitgevoerd waarbij wij de uitkomsten van indirecte beleggingsopbrengsten, premiebijdragen en uitkeringen hebben getoetst op basis van verwachtingen die wij zelf hiervoor hebben ontwikkeld. Wij hebben door middel van deelwaarnemingen beleggingen, beleggingsstromen en mutaties in de pensioenadministratie aan de hand van brondocumentatie bij de dienstverlener onderzocht.

Door bovengenoemde werkzaamheden op de uitbestede bedrijfsprocessen en aanvullende eigen werkzaamheden hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de beleggingen, beleggingsstromen en -opbrengsten, (mutaties in) deelnemergegevens en aanspraken die resulteren in (wijzigingen in) de technische voorzieningen, premiebijdragen en uitkeringen verkregen.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het belangrijkste waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met het bestuur en de raad van toezicht gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Waardering van beleggingen

Omschrijving

De beleggingen vormen een significante post op de balans van de Stichting. De beleggingen van de Stichting bedragen circa 99% van het balanstotaal. Alle beleggingen dienen conform de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Uit de paragraaf 'Overige informatie beleggingen' bij de toelichting op de jaarrekening blijkt dat voor EUR 6,5 miljard (77%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op marktnoteringen en dat voor EUR 2,0 miljard (23%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op afgeleide marktnoteringen en waarderingsmodellen en -technieken. Het bepalen van de marktwaarde voor deze laatste beleggingscategorie is complex(er) en bevat subjectieve schattingselementen.

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van modellen. Gezien de invloed hiervan op de waardering van de beleggingen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad, vormde de waardering van deze beleggingscategorie een kernpunt in onze controle.

In de paragraaf 'Grondslagen voor de financiële verslaggeving' geeft de Stichting de gehanteerde waarderingsgrondslagen weer. In de paragraaf 'Overige informatie beleggingen' zijn de gehanteerde waarderingmethoden en belangrijke veronderstellingen voor waardering van deze beleggingscategorie uiteengezet.

Het evalueren van de waarderingsgrondslagen en het vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormden onderdeel van onze werkzaamheden.

Onze aanpak

Wij maken gebruik van de beheersmaatregelen die zijn ingericht bij de vermogensbeheerder en die onderdeel zijn van de ISAE 3402 type II-rapportage (waarbij een goedkeurend assurancerapport van de accountant is afgegeven). Deze relevante beheersmaatregelen zijn gericht op de aanstelling van betrouwbare fondsmanagers enerzijds en de betrouwbare aanlevering van, en toereikende evaluatie op, periodieke performancecijfers anderzijds. Daarnaast hebben wij de aansluiting vastgesteld tussen de financiële administratie en actuele financiële rapportages van fondsmanagers, indien nodig gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum. Vervolgens hebben wij de waardering van beleggingen gebaseerd op afgeleide marktnoteringen, waarderingsmodellen en -technieken onderzocht.

De waardering van participaties in Blue Sky beleggingspools (level 1, 2 en 3) hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Wij hebben hierbij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van het beleggingsfonds alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij ook de monitoring van de Stichting op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken. Ten aanzien van participaties in Blue Sky beleggingspools waarvoor geen door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekening beschikbaar zijn, hebben wij de beleggingen in de Blue Sky

beleggingspool getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen.

De waardering van participaties in vastgoedfondsen (level 1 en 3), waarvan de onderliggende beleggingen worden gewaardeerd op basis van taxaties, hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Wij hebben hierbij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van het beleggingsfonds alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij ook de monitoring van de Stichting op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken.

Tot aan de datum van onze controleverklaring hebben wij voor EUR 215 miljoen (2,4% van de beleggingsportefeuille) van de niet-beursgenoteerde beleggingscategorieën de waardering niet kunnen toetsen aan door een accountant gecontroleerde jaarrekeningen voorzien van een goedkeurende controleverklaring. Wij hebben hier de volgende aanvullende procedures op uitgevoerd:

- Wanneer niet tijdig een jaarrekening die is voorzien van een goedkeurende controleverklaring beschikbaar is, hebben wij de betrouwbaarheid van de marktwaardering zoals door de fondsmanager is afgegeven, vastgesteld door de inschatting van deze fondsmanagers uit voorgaande jaren te toetsen aan de hand van de later in het jaar beschikbaar gekomen gecontroleerde jaarrekeningen. In aanvulling hierop hebben we diverse gesprekken gevoerd met betrokken frontoffice-medewerkers van de Stichting/vermogensbeheerder, waarbij wij significante gebeurtenissen na balansdatum, mogelijke risico's en andere relevante aspecten die van invloed zijn op de waardering van deze fondsen hebben besproken en getoetst aan brondocumentatie.
- De waardering van derivaten (level 2) hebben wij onderzocht met gebruikmaking van een eigen waarderingsspecialist. Wij hebben ook de monitoring van de uitvoeringsorganisatie op recente financiële informatie verkregen na balansdatum van de waarde van beleggingen op balansdatum betrokken. Onze waarderingsspecialist heeft de gehanteerde waarderingsmethodieken vergeleken met zelfstandig bepaalde waarderingsmethodieken op basis van zelfstandig verkregen in de markt waarneembare prijzen.

Onze observatie

Wij hebben geconstateerd dat de gehanteerde waarderingsgrondslagen en gehanteerde waarderingsmethodieken voor de beleggingen in overeenstemming zijn met de geldende verslaggevingsregels en geschikt zijn om te kunnen komen tot een marktwaarde van deze beleggingen. Wij hebben eveneens geconstateerd dat de toelichtingen op de beleggingen adequaat zijn. Wij vinden de waardering van de beleggingen evenwichtig bepaald.

Waardering van de technische voorzieningen

Omschrijving

De technische voorzieningen vormen een significante post op de balans van de Stichting en worden gewaardeerd op actuele waarde (marktwaarde). De waardering van de technische voorzieningen komt tot stand door middel van een berekening waarin aanspraakgegevens van deelnemers met behulp van belangrijke schattingen over levensverwachtingen, kostenniveaus en arbeidsongeschiktheid worden vertaald naar verwachte toekomstige kasstromen (uitkeringen). De kasstromen worden contant gemaakt tegen de markttrente (rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door De Nederlandsche Bank).

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van actuariële modellen en het bestuur zich laat adviseren door actuariel deskundigen. Gezien de complexiteit en de invloed hiervan op de hoogte van de technische voorzieningen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad, vormde de waardering van de technische voorzieningen een kernpunt in onze controle.

Het bestuur heeft in de paragraaf ‘Grondslagen voor de financiële verslaggeving’ de waarderingsgrondslagen en veronderstellingen voor de technische voorzieningen opgenomen. In de paragraaf ‘Risicobeheer’ is de gevoeligheid van de berekening van de technische voorzieningen voor schattingen uiteengezet.

Het evalueren van de waarderingsgrondslagen en het vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormden onderdeel van onze werkzaamheden.

Onze aanpak

Bij onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden van de certificerend actuaaris die door de Stichting is aangesteld. Wij hebben bij aanvang van de controle en bij afronding ervan afstemming gehad met de certificerend actuaaris over de te volgen aanpak, de attentiepunten en de uitkomsten.

Wij hebben de door het bestuur gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen geëvalueerd. Hierbij hebben wij de consistentie, prudentie en actualiteit van de schattingsmethode en veronderstellingen betrokken. Wij hebben de onderbouwing van de veronderstellingen door het bestuur geëvalueerd aan de hand van een toetsing van de historische betrouwbaarheid daarvan en algemeen geactualiseerde uitgangspunten zoals overlevingskansen. De gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen hebben wij besproken met de certificerend actuaaris. Wij hebben de actuariële verklaring zoals opgenomen in de Overige gegevens en de werkzaamheden in het dossier van de certificerend actuaaris geëvalueerd.

Onze werkzaamheden omvatten verder het evalueren van de uitkomst van de actuariële analyse van het resultaat in relatie tot eerder gemaakte schattingen en kasstroomprojecties. Bij de uitvoering van deze werkzaamheden hebben wij gebruikgemaakt van een eigen actuaaris.

Onze observatie

Wij vinden de waardering van de technische voorzieningen evenwichtig bepaald en de toelichting toereikend.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- introductie;
- kerncijfers;
- bestuursverslag;
- overige gegevens; en
- bijlagen.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder de informatie zoals vereist door Titel 9 Boek 2 BW.

Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur en de raad van toezicht voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de Stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsels moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de Stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de Stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De raad van toezicht is verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de entiteit;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de Stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van

materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een entiteit haar continuïteit niet langer kan handhaven;

- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen; en
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur en de raad van toezicht onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met het bestuur en de raad van toezicht hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Amstelveen, 23 mei 2019

KPMG Accountants N.V.

A.J.H. Reijns RA

The background features a large, abstract green shape on the right side, resembling a stylized 'C' or a partial circle. On the left, there is a solid green vertical bar. The text 'BIJLA GEN' is centered in the white space between these elements. 'BIJ' is in green, 'LA' is in dark blue, and 'GEN' is in orange.

BIJ LA GEN

PERSONALIA

(stand per 23 mei 2019)

Bestuur

Voorzitter

P.A.M. (Paul) Loven

Benoemd door de werknemers

H. (Henk) Bosscher, drs. P.V.H. (Paula) Verhoef CPE,
E. (Erik) Zwart (toehoorder)

Benoemd door de KLM

mr. P.J.M. (Paul) Jansen, drs. A.R. (Arend) de Jong RC
(vicevoorzitter), mr. M.I. (Miriam) Kartman,
K. (Kirsten) Pronk BEc, drs. M.P.A. (Maarten) Stienen

Benoemd door de pensioengerechtigden

mr. M. (Marianne) Meijer-Zaalberg,
mr. drs. H.W. (Hans) de Roos (vicevoorzitter)

Niet-paritaire bestuursleden

drs. L.J. (Jeroen) van der Put

Secretaris

drs. E.J.J. (Erik) Voorhoeve

Directeur

drs. B.A.A.M. (Toine) van der Stee

Compliance officer

P.A.M. (Paul) Loven

Privacy officer

mr. G. (Grace) Somaroo (waarnemend)

Adviserend actuaaris

drs. P.M.M. (Petra) Silven-Keijzer AAG

Sleutelfunctiehouders

Actuariële sleutelfunctie

drs. H. (Hamadi) Zaghdoudi AAG

Sleutelfunctiehouder interne audit

K. (Kirsten) Pronk BEc (waarnemend)

Sleutelfunctiehouder Risicobeheer

drs. A.R. de Jong RC (waarnemend)

Verantwoordingsorgaan

Benoemd door de werknemers

N. (Nico) van der Plas, drs. A.N. (Asha) Mees,
N. (Nicole) van Unen, W. (Walter) van der Vlies,
B. (Bob) van der Wal, P.H. (Piet-Hein) Walderveen

Benoemd door KLM

M.J. (Mark) Besseling RA, drs. E.P.R. (Eric)
Wittgen

Benoemd door de pensioengerechtigden

drs. ing. J. (Jan) Schaatsbergen (voorzitter),
H. (Herman) Nota, F.H. (Frans) Reder,
W.J.T. (Wim) Stijnman

Raad van toezicht

mr. R.S. (Robert) Croll, drs. J.F.M. (Anneke) van der
Meer (voorzitter), drs. J.J.M. (Jan) Nijland RA

Accountant

KPMG Accountants N.V.

Actuaris

Willis Towers Watson Netherlands B.V.

Uitvoeringsorganisatie

Blue Sky Group, Amstelveen (Blue Sky Group
Holding B.V., BSG Asset Management B.V.,
BSG Fund Management B.V.,
BSG Pension Management B.V.)

FUNCTIES EN NEVENFUNCTIES BESTUUR EN RAAD VAN TOEZICHT

Bestuur

P.A.M. (Paul) Loven (1956)

Functie in het bestuur:	Onafhankelijk voorzitter (vanaf 2018)
Relevante nevenfuncties:	Onafhankelijk voorzitter Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, onafhankelijk voorzitter Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM, eigenaar Paul Loven Coaching B.V., commissaris (vicevoorzitter RvC en voorzitter AC) Stichting Espria

H. (Henk) Bosscher (1954)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2017)
Voordragende organisatie:	Vereniging KLM Professionals (VKP)
Functie:	Pensioengerechtigd
Laatste functie bij KLM:	Gedetacheerd vanuit KLM als bestuurder bij de VKP
Relevante nevenfuncties:	Lid Regioraad KvK Noord/West Nederland, bestuurslid Dutch Dakota Association, lid Werkgroep Pensioenen VCP, controller (parttime) TheRockGroup (TRG) en SalixX

mr. P.J.M. (Paul) Jansen (1967)

Functie in het bestuur:	Lid (2012)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie bij KLM:	Manager Pensions & Insurable Risks
Relevante nevenfuncties:	Bestuurslid Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, bestuurslid Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM

drs. A.R. (Arend) de Jong RC (1958)

Functie in het bestuur:	Vicevoorzitter (vanaf 2009)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie bij KLM:	Senior Vice President Corporate Finance & Treasury
Relevante nevenfuncties:	Vicevoorzitter Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, lid financiële adviescommissie Stichting Sport Service Noord-Holland, lid financiële adviescommissie VVE Op Zuid

mr. M.I. (Miriam) Kartman (1965)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2018)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie bij KLM:	Executive Vice President Inflight Services
Relevante nevenfuncties:	-

mr. M. (Marianne) Meijer-Zaalberg (1950)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2017)
Voordragende organisatie:	Vereniging Gepensioneerden KLM
Functie:	Zelfstandig bestuurder en toezichthouder
Relevante nevenfuncties:	Voorzitter raad van toezicht Pensioenfonds Openbare Bibliotheken, voorzitter raad van toezicht Pensioenfonds Transport, voorzitter raad van toezicht Pensioenfonds voor de Nederlandse Groothandel, lid van de raad van toezicht van Pensioenfonds Vopak, voorzitter visitatiecommissies van Pensioenfonds Transavia Vliegers, Pensioenfonds Cabine en Grondpersoneel Transavia, Pensioenfonds Ecolab, Beroepspensioenfonds Loodsen en lid visitatiecommissie Pensioenfonds van Stichting Nationaal Lucht- en Ruimtevaartlaboratorium, lid monitoringcommissie VITP, docent Loyens & Loeff pensioenopleiding, auteur Mededelingenblad KVEO

K. (Kirsten) Pronk BEc (1969)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2016)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie bij KLM:	Vice President Finance & Control KLM Cityhopper B.V.
Relevante nevenfuncties:	-

drs. L.J. (Jeroen) van der Put (1967)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2018)
Functie:	Bestuurder en toezichthouder
Relevante nevenfuncties:	Bestuurslid Pensioenfonds PostNL, bestuurslid APF Centraal Beheer, lid beleggingsadviescommissie Stichting Pensioenfonds Huisartsen, extern adviseur commissie beleggingszaken i.o. Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, lid raad van advies Financial Investigator, lid Advisory Committee Epif, voorzitter Commissie Risicomanagement Pensioenfederatie

mr. drs. H.W. (Hans) de Roos (1950)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2014), vicevoorzitter vanaf 2017
Voordragende organisatie:	Vereniging Gepensioneerden KLM
Functie:	Pensioengerechtigd
Laatste functie bij KLM:	Senior Vice President Strategy & Corporate Development (AFKL)
Relevante nevenfuncties:	Bestuurslid (penningmeester) Agrarische Stichting Blaricum

drs. M.P.A. (Maarten) Stienen (1974)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2012)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie bij KLM:	Managing director KLM Catering Services
Relevante nevenfuncties:	-

drs. P.V.H. (Paula) Verhoef CPE (1982)

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2019)
Voordragende organisatie:	FNV
Functie bij FNV:	Teamleider vervoer
Relevante nevenfuncties:	Bestuurslid Pensioenfonds Openbaar Vervoer, bestuurslid Stichting Vitaliteitsfonds Openbaar Vervoer

Raad van toezicht

mr. R.S. (Robert) Croll (1954)

Functie in de raad van toezicht: Lid (vanaf 2019)

Functie: Senior vicepresident rechtbank Gelderland

Relevante nevenfuncties: Voorzitter raad van bestuur Nationaal Fonds voor Vrede, Vrijheid en Veteranenzorg

drs. J.F.M. (Anneke) van der Meer (1964)

Functie in de raad van toezicht: Voorzitter (vanaf 2019)

Functie: Consultant, bestuurder en toezichthouder

Relevante nevenfuncties: Lid raad van toezicht ABP, voorzitter a.i. raad van toezicht Pensioenfonds Provisum, lid raad van toezicht Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, lid Beleggingscommissie Pensioenfonds Chemours

drs. J.J.M. (Jan) Nijland RA (1960)

Functie in de raad van toezicht: Lid (vanaf 2019)

Functie: Directeur Group Risk & Compliance, APG

Relevante nevenfuncties: Lid raad van toezicht Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM

DEELNEMERSBESTAND

Personen met aanspraak op nog niet ingegaan pensioen

	Deelnemers	Gewezen deelnemers
Aantallen per einde vorig verslagjaar	13.719	8.257
Bij wegens		
• Indiensttreding	663	–
• Herindiensttreding	27	–
• Uitdiensttreding	–	293
• Toekenning pensioen	–	–
• Revalidatie	10	5
• Overige oorzaken	–	9
Af wegens		
• Invaliditeit	53	1
• Overlijden	20	27
• Toekenning ouderdomspensioen	253	156
• Uitdiensttreding	293	–
• Beëindiging wezenpensioen	–	–
• Revalidatie	–	–
• Herindiensttreding	–	27
• Emigratie/afkoop/overdracht	–	79
• Overige oorzaken	1	–
Aantal per einde verslagjaar	13.799	8.274

Pensioengerechtigden

	Ouderdoms- pensioen	Nabestaan- den- pensioen	Wezen- pensioen	Arbeids- ongeschikt- heids- pensioen	Totaal pensioen- gerech- tigden
Aantallen per einde vorig verslagjaar	6.676	2.795	162	668	10.301
Bij wegens					
Indiensttreding	–	–	–	–	–
Herindiensttreding	–	–	–	–	–
Uitdiensttreding	–	–	–	–	–
Toekenning pensioen	450	165	25	54	694
Revalidatie	–	–	–	–	–
Overige oorzaken	–	–	–	–	–
Af wegens					
Invaliditeit	–	–	–	–	–
Overlijden	228	190	–	13	431
Toekenning ouderdomspensioen	–	–	–	41	41
Uitdiensttreding	–	–	–	–	–
Beëindiging wezenpensioen	–	–	30	–	30
Revalidatie	–	–	–	15	15
Herindiensttreding	–	–	–	–	–
Emigratie/afkoop/overdracht	4	8	1	–	13
Overige oorzaken	9	1	–	–	10
Aantal per einde verslagjaar	6.885	2.761	156	653	10.455

ONTWIKKELINGEN 2009-2018

	2018	2017	2016	2015	2014
Aantal deelnemers	13.799	13.719	13.799	14.308	14.654
• Mannen	10.185	10.162	10.250	10.590	10.876
• Vrouwen	3.614	3.557	3.549	3.718	3.778
Aantal gewezen deelnemers	8.274	8.257	8.223	8.103	8.161
• Mannen	4.774	4.776	4.784	4.757	4.789
• Vrouwen	3.500	3.481	3.439	3.346	3.372
Aantal gepensioneerden	10.455	10.301	10.109	9.912	9.782
Ouderdomspensioen	6.885	6.676	6.449	6.262	6.063
• Mannen	5.209	5.061	4.892	4.775	4.649
• Vrouwen	1.676	1.615	1.557	1.487	1.414
Nabestaandenpensioen	2.761	2.795	2.827	2.816	2.828
Wezenpensioen	156	162	162	161	155
Arbeidsongeschiktheidspensioen	653	668	671	673	736
• Mannen	421	435	435	436	478
• Vrouwen	232	233	236	237	258
(bedragen in EUR miljoenen)					
Premies					
Premie voor risico pensioenfonds	134	145	147	151	151
Premie voor risico deelnemers	1	1	1	1	0
Kostendeekkende premie	214	241	219	214	172
Gedempt kostendeekkende premie	126	136	140	151	158
Pensioenuitkeringen	164	156	150	143	144
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	250	231	190	184	189
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	7.695	7.397	7.442	6.771	6.362
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	3	2	1	1	0
Beleggingen voor risico pensioenfonds					
Vastgoed	885	839	798	770	789
Aandelen	3.256	3.434	3.396	2.613	2.911
Vastrentende waarden	4.486	4.087	3.925	3.905	3.668
Overig	-124	325	-46	87	-61
Totaal	8.504	8.685	8.073	7.375	7.307

	2018	2017	2016	2015	2014
Beleggingen voor risico deelnemers	3	2	1	1	0
Rendement beleggingen voor risico pensioenfondsen					
Vastgoed	5,4%	8,7%	6,0%	9,6%	15,5%
Aandelen	-6,7%	16,1%	8,7%	3,0%	10,6%
Vastrentende waarden	0,2%	2,0%	7,9%	-0,9%	12,6%
Totaalrendement	-1,8%	7,8%	9,5%	0,9%	14,0%
Vijfjaarsgemiddeld totaalrendement	5,9%	6,7%	8,1%	7,2%	9,0%
Tienjaarsgemiddeld totaalrendement	7,8%	5,5%	5,1%	5,2%	6,6%
Rendement beleggingen voor risico deelnemers					
Vastgoed	-2,0%	1,9%	5,8%	-2,9%	
Aandelen	-8,6%	12,4%	9,5%	-4,9%	
Vastrentende waarden	0,4%	-0,6%	9,4%	-2,5%	
Totaalrendement	-3,4%	5,0%	9,2%	-3,6%	
Dekkingsgraad					
Nominale dekkingsgraad	110,4%	117,5%	108,6%	109,2%	115,3%
Beleidsdekkingsgraad	116,7%	115,3%	103,4%	111,1%	
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK	123,9%	125,0%	124,4%	124,3%	119,2%
Reële dekkingsgraad	82,8%	83,6%	77,0%	81,1%	85,8%
Wettelijke reële dekkingsgraad	95,3%	93,7%	84,7%	90,4%	
Maatstaf toeslagverlening *					
Loonindex	1,50%	1,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Prijsindex	1,70%	1,30%	0,40%	0,40%	0,70%
Toekenningspercentage maatstaf	54,0%	35,0%	0,0%	0,0%	50,0%

* Toeslagen per 1 januari volgend op het verslagjaar.

	2013	2012	2011	2010	2009
Aantal deelnemers	14.629	14.833	15.238	15.064	15.297
• Mannen	10.853	11.009	11.327	11.230	11.522
• Vrouwen	3.776	3.824	3.911	3.834	3.775
Aantal gewezen deelnemers	8.302	8.368	8.425	8.626	8.422
• Mannen	4.890	4.943	4.992	5.111	5.087
• Vrouwen	3.412	3.425	3.433	3.515	3.335
Aantal gepensioneerden	9.777	9.804	9.618	9.528	9.338
Ouderdomspensioen	6.051	6.017	5.862	5.724	5.540
• Mannen	4.692	4.702	4.619	4.544	4.441
• Vrouwen	1.359	1.315	1.243	1.180	1.099
Nabestaandenpensioen	2.878	2.934	2.960	2.982	2.951
Wezenpensioen	161	172	170	176	170
Arbeidsongeschiktheidspensioen	687	681	626	646	677
• Mannen	447	438	401	414	438
• Vrouwen	240	243	225	232	239
(bedragen in EUR miljoenen)					
Premies					
Premie voor risico pensioenfonds	170	198	157	156	182
Premie voor risico deelnemers	0	0	0	0	0
Kostendekkende premie	191	205	161	156	174
Gedempt kostendekkende premie	162				
Pensioenuitkeringen	146	146	145	139	133
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	196	186	198	220	228
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	5.234	5.359	4.922	4.173	3.675
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	0	0	0	0	0
Beleggingen voor risico pensioenfonds					
Vastgoed	494	503	459	462	341
Aandelen	2.630	2.462	2.240	2.205	2.054
Vastrentende waarden	2.993	2.860	2.655	2.317	2.188
Overig	267	398	65	167	67
Totaal	6.384	6.223	5.419	5.151	4.650

	2013	2012	2011	2010	2009
Beleggingen voor risico deelnemers	0	0	0	0	0
Rendement beleggingen voor risico pensioenfondsen					
Vastgoed	6,9%	14,6%	0,1%	16,5%	4,9%
Aandelen	18,2%	16,5%	-9,2%	11,9%	31,7%
Vastrentende waarden	-7,5%	13,9%	11,8%	9,2%	8,8%
Totaalrendement	2,0%	14,8%	4,9%	9,9%	17,7%
Vijfjaarsgemiddeld totaalrendement	9,7%	4,3%	2,1%	3,3%	4,2%
Tienjaarsgemiddeld totaalrendement	6,4%	7,7%	5,2%	4,4%	3,6%
Rendement beleggingen voor risico deelnemers					
Vastgoed					
Aandelen					
Vastrentende waarden					
Totaalrendement					
Dekkingsgraad					
Nominale dekkingsgraad	122,3%	116,5%	109,2%	122,0%	124,8%
Beleidsdekkingsgraad					
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK	118,8%	116,5%	117,4%	117,0%	121,6%
Reële dekkingsgraad	83,3%	74,8%	72,6%	80,3%	80,4%
Wettelijke reële dekkingsgraad					
Maatstaf toeslagverlening*					
Loonindex	0,00%	0,00%	3,03%	0,00%	1,25%
Prijsindex	0,90%	2,00%	2,30%	1,40%	0,40%
Toekenningspercentage maatstaf	50,0%	50,0%	50,0%	100,0%	100,0%

* Toeslagen per 1 januari volgend op het verslagjaar.

Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM
Postbus 123 | 1180 AC Amstelveen | Prof. E.M. Meijerslaan 1 | 1183 AV Amstelveen
E pensioenservice@klmgrondfonds.nl | T 020 426 62 10

Colofon | Uitgegeven door Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM
Coördinatie & tekst Blue Sky Group B.V., Amstelveen
Ontwerp Frisewind in communicatie en design, Amsterdam
Realisatie Domani B.V., Den Haag

De uitvoering van de KLM-pensioenregelingen is ondergebracht bij Blue Sky Group